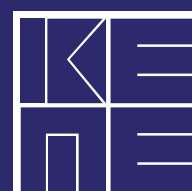

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

- Μακροοικονομική ανάλυση και προβλέψεις
- Δημόσια οικονομικά
- Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές
- Αναπτυξιακές πολιτικές και κλάδοι
- Ειδικά Θέματα

Οικονομικές

εξελίξεις

Εκδότης:

ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Υπεύθυνη Σύνταξης:

Ελευθερία Παναγιώτου

Μέλη της Επιτροπής Σύνταξης:

Πρόδρομος Βλάμης
Ιωάννα Κωνσταντακοπούλου
Βασίλης Λυχνάρης
Γεωργία Σκίντζη

Γλωσσική και Τυπογραφική

Επιμέλεια:

Ελένη Σουλτανάκη

Τμήμα Εκδόσεων

Πληροφορίες:

Χρήστος Ελευθεριάδης
Τηλ.: 210 3676359

Παραγωγή:

ΒΙΒΛΙΟΤΕΧΝΙΑ
Παππάς Φώτιος-Δούβου Σεβαστή Ο.Ε.

Copyright 2016

ΚΕΝΤΡΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Αμερικής 11, Αθήνα, 106 72,
Τηλ.: +30-210-3676.300, 210-3676.350
Fax: +30-210-3630.122, 210-3611.136
Δικτυακός τόπος: www.kepe.gr

Το περιοδικό **ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ** αναρτάται στον δικτυακό τόπο www.kepe.gr
στην ελληνική και στην αγγλική γλώσσα.

Οι γνώμες και κρίσεις που διατυπώνονται στα άρθρα είναι των συγγραφέων και δεν αντιπροσωπεύουν αναγκαία γνώμες ή κρίσεις του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών.

Διατίθεται δωρεάν

Editorial	3
1. Μακροοικονομική ανάλυση και προβλέψεις	4
1.1. Πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές στις κύριες συνιστώσες της ζήτησης	4
1.2. Η εξέλιξη του Ισοζυγίου Τρεχουσών Συναλλαγών και των συνιστωσών του-Εννεάμηνο 2015	10
1.3. Οι εξελίξεις του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή στην Ελλάδα και την Ευρωζώνη	13
1.4. Οι προβλέψεις του υποδείγματος παραγόντων για τις βραχυπρόθεσμες εξελίξεις στο ΑΕΠ	16
2. Δημόσια οικονομικά	18
2.1. Εκτέλεση του Κρατικού Προϋπολογισμού 2015	18
2.2. Η εξέλιξη και διάρθρωση του δημοσίου χρέους	23
3. Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές	27
3.1. Πρόσφατες εξελίξεις σε βασικά μεγέθη της ελληνικής αγοράς εργασίας	27
3.2. Πρόσφατες εξελίξεις στην ανισότητα και τη διανομή του εισοδήματος	35
4. Αναπτυξιακές πολιτικές και κλάδοι	41
4.1. Εξαγωγικές προοπτικές στον κλάδο των οπωροκηπευτικών	41
4.2. Εξελίξεις στην ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας	49
4.3. Δίκτυα και αγορά φυσικού αερίου: Εξελίξεις και προοπτικές	54

Ειδικά Θέματα	59
Εκτίμηση των επιπτώσεων στην κατανάλωση και τα κρατικά έσοδα από μεταβολές του ΕΦΚ στο πετρέλαιο θέρμανσης	59
Πρόσφατες εξελίξεις στα Δυτικά Βαλκάνια: Οικονομική προοπτική και γεωπολιτικές προκλήσεις	71
Οι επιπτώσεις του προγράμματος ανταλλαγής ομολόγων εκδόσεως του Ελληνικού Δημοσίου (PSI+) και των προβλέψεων απομείωσης στα ίδια κεφάλαια των συστημικών τραπεζών	79
Η επίδραση και η εξέλιξη της επενδυτικής ψυχολογίας στην ελληνική χρηματιστηριακή αγορά	88
Υπό έκδοση στη σειρά ΜΕΛΕΤΕΣ ΚΕΠΕ	97

Το τεύχος 29 του περιοδικού του ΚΕΠΕ *Οικονομικές Εξελίξεις* εκδίδεται σε μια περίοδο που πολλά θέματα παραμένουν ανοικτά ενόψει της αξιολόγησης του προγράμματος οικονομικής πολιτικής. Το ασφαλιστικό που έχει ως στόχο τη βιωσιμότητα του ασφαλιστικού συστήματος και τη δυνατότητα παροχής συντάξεων και στις επόμενες γενεές Ελλήνων, και το φορολογικό με το οποίο η κυβέρνηση ευελπιστεί σε μια δίκαιη κατανομή των βαρών σε όλους τους φορολογούμενους. Επιπλέον, με την πάγια διαπραγμάτευση για το δημοσιονομικό κενό να βρίσκεται σε εξέλιξη, το περιοδικό μας προσβλέπει στο να συνεισφέρει στον παραπάνω διάλογο με σχετικά άρθρα και θέσεις.

Στο πλαίσιο αυτό, τα άρθρα του πρώτου μέρους εξετάζουν σημαντικές τρέχουσες εξελίξεις που αφορούν στην ελληνική οικονομία με την παρουσίαση των προβλέψεων του υποδείγματος παραγόντων για τις βραχυπρόθεσμες εξελίξεις στο ΑΕΠ και την ανάλυση των πρόσφατων εξελίξεων και προοπτικών της ζήτησης, του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών και του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή. Επιπλέον, παρουσιάζεται η πορεία των δημοσιοοικονομικών μεγεθών, καθώς συζητείται η εκτέλεση του Κρατικού Προϋπολογισμού του 2015 και η εξέλιξη και διάρθρωση του Δημόσιου

Χρέους. Επιπροσθέτως, εξετάζονται οι εξελίξεις στην ελληνική αγορά εργασίας, στην ανισότητα και στη διανομή του εισοδήματος. Τέλος, παρουσιάζονται άρθρα που αφορούν στις εξαγωγικές προοπτικές στον κλάδο των οπωροκηπευτικών, τις πρόσφατες εξελίξεις της ανταγωνιστικότητας στην Ελλάδα και την αγορά φυσικού αερίου.

Το δεύτερο μέρος του περιοδικού φιλοξενεί τέσσερα άρθρα που προσφέρουν πιο βαθιά και εξειδικευμένη ανάλυση σε ειδικά θέματα. Στο πρώτο άρθρο παρουσιάζεται μια «Εκτίμηση των επιπτώσεων στην κατανάλωση και τα κρατικά έσοδα από μεταβολές του ΕΦΚ στο πετρέλαιο θέρμανσης». Στο δεύτερο άρθρο αναλύονται οι «Πρόσφατες εξελίξεις στα Δυτικά Βαλκάνια: Οικονομική προοπτική και γεωπολιτικές προκλήσεις», ενώ στο τρίτο εξετάζονται «Οι επιπτώσεις του προγράμματος ανταλλαγής ομολόγων εκδόσεως του Ελληνικού Δημοσίου (PSI+) και των προβλέψεων απομείωσης στα ίδια κεφάλαια των συστημικών τραπεζών». Τέλος, το τελευταίο άρθρο αφορά στην «Επίδραση και εξέλιξη της επενδυτικής ψυχολογίας στην ελληνική χρηματιστηριακή αγορά».

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ
Υπεύθυνη Σύνταξης

1. Μακροοικονομική ανάλυση και προβλέψεις

1.1. Πρόσφατες εξελίξεις και προοπτικές στις κύριες συνιστώσες της ζήτησης

Έρση Αθανασίου

Σύμφωνα με τα πλέον πρόσφατα εποχικά διορθωμένα δεδομένα των τριμηνιαίων *Εθνικών Λογαριασμών* (ΕΛΣΤΑΤ, προσωρινά στοιχεία, Νοέμβριος 2015), το τρίτο τρίμηνο του 2015 χαρακτηρίστηκε από την επαναφορά συνθηκών ύφεσης στην ελληνική οικονομία, με τον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ να διαμορφώνεται στο -1,1% σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του προηγούμενου έτους (Πίνακας 1.1.1). Σημαντικό αίτιο της αρνητικής μεταστροφής στο ΑΕΠ αποτέλεσαν οι δυσμενείς εξελίξεις στην εγχώρια ζήτηση, λόγω των συνθηκών που προκλήθηκαν από την επιβολή της τραπεζικής αργίας και των ελέγχων στην κίνηση κεφαλαίων. Οι συνθήκες αυτές ευθύνο-

νται σε μεγάλο βαθμό, τόσο για την απότομη κάμψη των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου στο τρίτο τρίμηνο του 2015, όσο και για την παράλληλη σημαντική επιβράδυνση του ρυθμού μεταβολής της ιδιωτικής κατανάλωσης, ο οποίος ωστόσο παρέμεινε θετικός συγκριτικά με την αντίστοιχη περίοδο του προηγούμενου έτους. Συνολικά, η υποχώρηση της εγχώριας ζήτησης εν μέσω των συγκεκριμένων συνθηκών έφτασε στο -1,4% στο τρίτο τρίμηνο του 2015, με αποτέλεσμα η αντίστοιχη αρνητική συνεισφορά στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ να ανέλθει στις -1,43 ποσοστιαίες μονάδες (Διάγραμμα 1.1.1).

Όσον αφορά την πορεία του εξωτερικού τομέα στο τρίτο τρίμηνο του 2015, η τραπεζική αργία και οι κεφαλαιακοί έλεγχοι είχαν εμφανείς επιπτώσεις τόσο στις εξαγωγές, όπου παρατηρήθηκε έντονη αναστροφή της μέχρι τότε ανοδικής τάσης, όσο και στις εισαγωγές, οι οποίες σημείωσαν μεγάλη κάμψη, έχοντας ήδη εισέλθει σε καθοδική τροχιά στο δεύτερο τρίμηνο του έτους. Συνολικά, η μεγάλη θετική συμβολή στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ από τη μείωση των

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1.1 Βασικά μακροοικονομικά μεγέθη

% ρυθμοί μεταβολής ως προς την αντίστοιχη περίοδο του προηγούμενου έτους (εποχικά διορθωμένα στοιχεία σε σταθερές τιμές)

	2014Q1	2014Q2	2014Q3	2014Q4	2015Q1	2015Q2	2015Q3	Εννιάμηνο Ιαν. - Σεπ.	
								2015	2014
Ιδιωτική κατανάλωση	1,1	0,2	0,7	0,8	0,7	1,8	0,3	0,9	0,6
Δημόσια κατανάλωση	0,4	1,9	-3,5	-8,1	0,4	-1,5	0,4	-0,2	-0,4
Επενδύσεις παγίου κεφαλαίου	-8,9	-8,0	2,0	4,8	10,1	-0,5	-12,9	-1,4	-5,1
Εγχώρια ζήτηση*	-0,3	-0,7	-0,3	-0,1	1,4	1,1	-1,4	-0,5	-6,7
Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	5,1	4,7	9,4	10,3	3,2	1,4	-11,4	-2,5	6,4
Εξαγωγές αγαθών	1,6	-0,7	2,4	11,2	5,7	2,0	0,7	2,8	1,1
Εξαγωγές υπηρεσιών	10,9	11,4	17,1	9,8	0,9	0,4	-24,9	-8,6	13,2
Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	-0,2	9,7	6,0	16,2	9,3	-3,5	-19,9	-5,0	5,1
Εισαγωγές αγαθών	-0,8	10,5	6,9	17,7	8,6	-4,2	-16,3	-4,3	5,4
Εισαγωγές υπηρεσιών	2,7	6,2	2,0	9,6	12,1	-0,6	-34,5	-8,2	3,6
Ισοζύγιο αγαθών & υπηρεσιών	-44,6	84,7	-33,4	122,5	106,7	-44,8	-177,9	2,5	-37,2
ΑΕΠ	0,4	0,2	1,2	1,0	0,4	0,9	-1,1	0,1	0,6

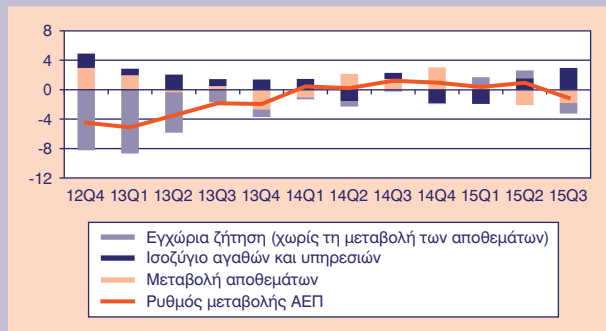
Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, Νοέμβριος 2015, επεξεργασία στοιχείων από τη συγγραφέα.

* Χωρίς τη μεταβολή των αποθεμάτων.

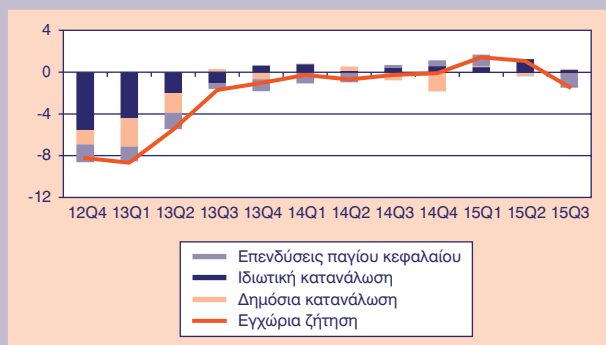
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.1

Συμβολή στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ

Εγχώρια και καθαρή εξωτερική ζήτηση

Επιμέρους συνιστώσες της εγχώριας ζήτησης

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τη συγγραφέα.

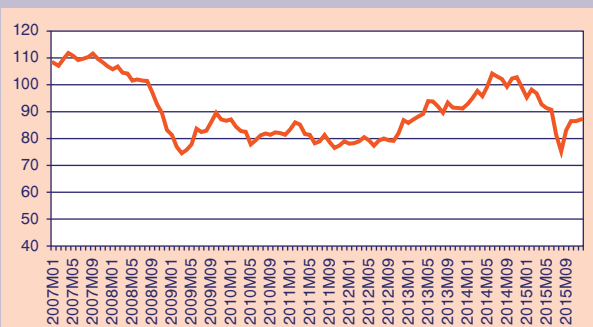
εισαγωγών υπερίσχυσε με διαφορά της αντίστοιχης αρνητικής συμβολής από την πτώση των εξαγωγών. Επομένως, ο εξωτερικός τομέας είχε εν τέλει σημαντική θετική συνεισφορά στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ (2,95 ποσοστιαίες μονάδες), συμβάλλοντας έτσι αποφασιστικά στη συγκράτηση του βάθους της ύφεσης.

Από τις παραπάνω εξελίξεις στα μεγέθη της εγχώριας ζήτησης και του εξωτερικού τομέα, γίνεται αντιληπτό ότι καίριο ρόλο στη διαμόρφωση αρνητικού ρυθμού μεταβολής του ΑΕΠ στο τρίτο τρίμηνο του 2015 είχε και η σχετική πορεία των αποθεμάτων. Σε μία περίοδο κατά την οποία διαταράχθηκε σημαντικά η ομαλότητα στη ροή των εισαγωγών, μέρος των άμεσων αναγκών της αγοράς για εισαγόμενα αγαθά και πρώτες ύλες καλύφθηκε μέσω της ανάληψης αποθεμάτων. Το φαινόμενο αυτό είχε ως αποτέλεσμα η συνεισφορά της μεταβολής των αποθεμάτων στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ να διαμορφωθεί κατά το τρίτο τρίμηνο του 2015 σε έντονα αρνητικό επίπεδο (-1,8 ποσοστιαίες μονάδες).

Η επιδείνωση των συνθηκών στην ελληνική οικονομία, όπως αυτές αποτυπώνονται στα προαναφερό-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.2

Δείκτης οικονομικού κλίματος

Πηγή: EUROSTAT.

μενα στοιχεία των *Εθνικών Λογαριασμών*, αντανakλάται και στη μεγάλη υποχώρηση του δείκτη οικονομικού κλίματος κατά τους μήνες Ιούλιο και Αύγουστο του 2015 (βλέπε Διάγραμμα 1.1.2). Ωστόσο, η πιο πρόσφατη σημαντική ανάκαμψη του συγκεκριμένου δείκτη κατά τους μήνες Σεπτέμβριο, Οκτώβριο και Δεκέμβριο του 2015 φαίνεται να σηματοδοτεί μία σταδιακή επαναφορά της οικονομίας σε ομαλότερες συνθήκες, μετά την επίτευξη της νέας συμφωνίας για τη χρηματοδότηση της χώρας και την ολοκλήρωση της διαδικασίας των εθνικών εκλογών του Σεπτεμβρίου.

Σχετικά με τους κύριους παράγοντες που διαμόρφωσαν τις προαναφερόμενες εξελίξεις στο ΑΕΠ και τις βασικές του συνιστώσες, ακολουθεί λεπτομερέστερη διερεύνηση της πορείας και των προοπτικών τους με βάση τα εθνικολογιστικά στοιχεία και ορισμένους επιλεγμένους βραχυχρόνιους δείκτες.

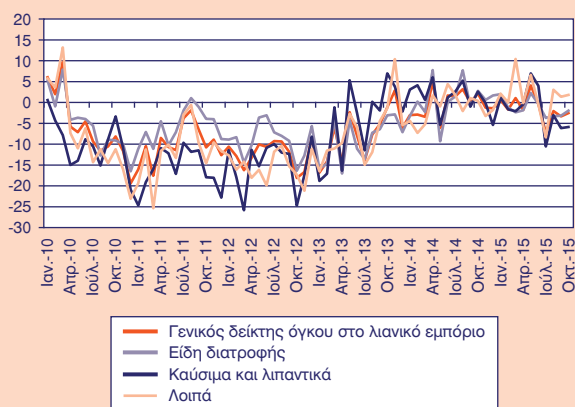
1.1.1. Ιδιωτική κατανάλωση

Η δυναμική που είχε αναπτύξει η ιδιωτική κατανάλωση μέχρι και το δεύτερο τρίμηνο του 2015 εξασθένησε σημαντικά στο τρίτο τρίμηνο του έτους, χωρίς όμως να ανακοπεί πλήρως. Ειδικότερα, σύμφωνα με τα εποχικά δεδομένα των *Εθνικών Λογαριασμών*, ο ρυθμός μεταβολής της ιδιωτικής κατανάλωσης διαμορφώθηκε στο 0,3% κατά το τρίτο τρίμηνο του 2015, από 0,7% και 1,1%, αντίστοιχα, κατά το πρώτο και δεύτερο τρίμηνο του έτους. Έτσι, η συνεισφορά της ιδιωτικής κατανάλωσης στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ ανήλθε μόλις στη 0,2 ποσοστιαία μονάδα στο τρίτο τρίμηνο του 2015, από 0,5 και 1,2 μονάδες στα δύο προηγούμενα τρίμηνα.

Επιπρόσθετες ενδείξεις για την πρόσφατη δυναμική της ιδιωτικής κατανάλωσης προκύπτουν από την εξέλιξη του μηνιαίου δείκτη όγκου στο λιανικό εμπόριο

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.3

Ποσοστιαίες μεταβολές γενικού δείκτη όγκου και δεικτών στις κύριες κατηγορίες καταστημάτων στο λιανικό εμπόριο

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τη συγγραφέα.

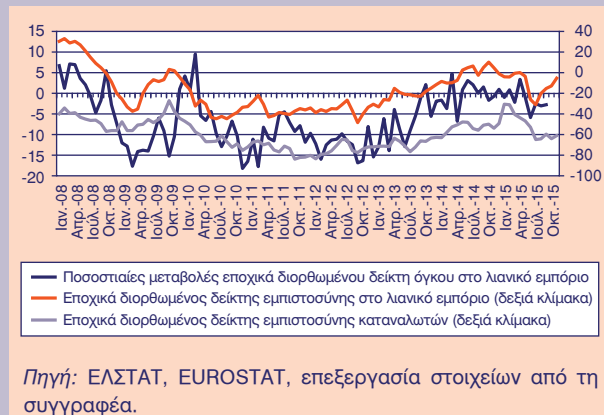
κατά τους μήνες Ιούλιο-Οκτώβριο¹ του 2015. Ειδικότερα, σε συνέχεια των αυξομειώσεων που είχαν καταγραφεί κατά το πρώτο εξάμηνο του έτους, ο γενικός δείκτης κινήθηκε αμιγώς πτωτικά στη συνέχεια, με τη μεγαλύτερη αρνητική ποσοστιαία μεταβολή να παρατηρείται τον μήνα Ιούλιο (-7,2%), και την κάμψη από εκεί και πέρα να εμφανίζεται ηπιότερη (-2,1% τον Αύγουστο, -3,3% τον Σεπτέμβριο και -2,5% τον Οκτώβριο του 2015). Στην εν λόγω πορεία του γενικού δείκτη συνέβαλαν αρνητικά οι εξελίξεις αναφορικά με τους δείκτες στις δύο από τις τρεις κύριες κατηγορίες καταστημάτων, και συγκεκριμένα στα *καταστήματα καυσίμων και λιπαντικών αυτοκινήτων* και τα *καταστήματα ειδών διατροφής*. Σε ό,τι αφορά την εξέλιξη του δείκτη στην κύρια κατηγορία των *λοιπών καταστημάτων*, η σχετική ποσοστιαία μεταβολή ήταν αρνητική μόνον κατά τον μήνα Ιούλιο, ενώ στη συνέχεια ο δείκτης κινήθηκε ανοδικά (Διάγραμμα 1.1.3).

Οι ανωτέρω τάσεις αντικατοπτρίζονται και στην εξέλιξη των δεικτών στις επιμέρους υποκατηγορίες καταστημάτων λιανικής, όπου στις έξι από τις οκτώ περιπτώσεις η περίοδος Ιουλίου-Οκτωβρίου του 2015 χαρακτηρίστηκε από αρνητικές εξελίξεις. Πιο συγκεκριμένα, οι υποκατηγορίες που αφορούν στα *μεγάλα καταστήματα τροφίμων*, τα *πολυκαταστήματα*, τα *καύσιμα και λιπαντικά*, τα *τρόφιμα-ποτά-καπνός*, τα *φαρμακευτικά-καλλυντικά* καθώς και στα *έπιπλα-ηλεκτρικά είδη-οικιακός εξοπλισμός* κατέγραψαν στο σύνολο της συγκεκριμένης περιόδου αρνητικές ποσοστιαίες μεταβολές σε σχέση με την αντίστοιχη περίοδο του

1. Τα στοιχεία του μηνός Οκτωβρίου είναι προσωρινά.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.4

Δείκτης όγκου στο λιανικό εμπόριο και δείκτες εμπιστοσύνης

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, EUROSTAT, επεξεργασία στοιχείων από τη συγγραφέα.

2014 (της τάξεως του -3,2%, -4,7%, -6,3%, -1,7%, -2,5% και -9,4%, αντίστοιχα). Αντίθετα, θετική υπήρξε στο ίδιο διάστημα η πορεία των δεικτών στις υποκατηγορίες *ένδυση-υπόδηση* και *βιβλία-χαρτικά-λοιπά είδη δώρων* (μεταβολές της τάξεως του 7,4% και 6,1%, αντίστοιχα). Αξίζει να επισημανθεί ότι τον Ιούλιο του 2015 οι σχετικοί δείκτες κατέγραψαν σημαντική υποχώρηση και στις οκτώ επιμέρους κατηγορίες, ενώ στη συνέχεια παρατηρήθηκε ως επί το πλείστον είτε ηπιότερη κάμψη, είτε μεταστροφή σε θετικούς ρυθμούς μεταβολής.

Τα στοιχεία και οι ενδείξεις που αναλύθηκαν στα παραπάνω καταδεικνύουν (α) τις σημαντικές επιπτώσεις στην ιδιωτική κατανάλωση από την επιβολή της τραπεζικής αργίας και των ελέγχων στην κίνηση κεφαλαίων, αλλά και (β) την αποκλιμάκωση των σχετικών αρνητικών πιέσεων στην καταναλωτική δαπάνη μετά την υπογραφή της συμφωνίας για το τρίτο πρόγραμμα στήριξης της ελληνικής οικονομίας και την ολοκλήρωση της εκλογικής αναμέτρησης του Σεπτεμβρίου. Αξιοσημείωτο είναι, πάντως, ότι η αντίδραση της ιδιωτικής κατανάλωσης στις κρίσιμες οικονομικές εξελίξεις που έλαβαν χώρα κατά τους πρόσφατους μήνες ήταν σε γενικές γραμμές συγκρατημένη, γεγονός που πιθανόν να συνδέεται με τη συνεχιζόμενη μικρή βελτίωση των βασικών μεγεθών της αγοράς εργασίας, αλλά και την ανοδική πορεία των εισπράξεων από τον τουρισμό.

Σε σχέση με τις προοπτικές της ιδιωτικής κατανάλωσης, σημαντικό ρόλο σε βραχυχρόνιο ορίζοντα αναμένεται να διαδραματίσουν οι πιθανές επιπτώσεις στο διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών στο πλαίσιο εφαρμογής του Προγράμματος Στήριξης.

Ωστόσο, από την ομαλή εξέλιξη του προγράμματος θα εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό η περαιτέρω αποκλιμάκωση της αβεβαιότητας στην οικονομία, και η εδραίωση του κλίματος σταθερότητας και ασφάλειας που απαιτείται για την οριστική επάνοδο της κατανάλωσης σε βιώσιμους ρυθμούς ανάπτυξης. Σύμφωνα πάντως με τους δείκτες εμπιστοσύνης καταναλωτών και εμπιστοσύνης στο λιανικό εμπόριο, τόσο οι καταναλωτές όσο και οι λιανέμποροι φαίνεται να εμφανίζουν βελτιωμένες προσδοκίες για την πορεία της ιδιωτικής κατανάλωσης. Είναι ενδεικτικό ότι μετά τον Αύγουστο του 2015 ο δείκτης εμπιστοσύνης στο λιανικό εμπόριο εμφάνισε ταχεία βελτίωση, φθάνοντας έτσι στο -5,3 τον Δεκέμβριο, από -31,0 τον Ιούλιο του ίδιου έτους. Προς την ίδια κατεύθυνση ήταν και η τάση που καταγράφηκε στον δείκτη εμπιστοσύνης καταναλωτών, η τιμή του οποίου διαμορφώθηκε στο -61,1 τον Δεκέμβριο, από -64,8 τον Αύγουστο του 2015 (Διάγραμμα 1.1.4).

1.1.2. Επενδύσεις

Η πορεία ανάκαμψης στην οποία είχαν εισέλθει οι ακαθάριστες επενδύσεις παγίου κεφαλαίου από το τρίτο τρίμηνο του 2014 ανακόπηκε στο δεύτερο τρίμηνο του 2015, και εν συνεχεία αναστράφηκε πλήρως, με τον ρυθμό μεταβολής της επενδυτικής δαπάνης να υποχωρεί στο -12,9% κατά το τρίμηνο του έτους (Πίνακας 1.1.2). Οι εξελίξεις αυτές είχαν ως αποτέλεσμα η συνεισφορά των επενδύσεων στον ρυθμό μεταβο-

λής του ΑΕΠ να διαμορφωθεί στις -1,5 ποσοστιαίες μονάδες στο τρίτο τρίμηνο του 2015, από 1,1 και -0,1 μονάδες στα δύο προηγούμενα τρίμηνα.

Αναλυτικότερα, σε σχέση με τις επενδύσεις εκτός των κατασκευών, οι εξελίξεις στις επιμέρους κατηγορίες παρουσίασαν ως επί το πλείστον απότομη επιδείνωση στο τρίτο τρίμηνο του 2015. Ειδικότερα, οι δαπάνες για μηχανολογικό εξοπλισμό και εξοπλισμό πληροφορικής και επικοινωνίας σημείωσαν κατά τη συγκεκριμένη περίοδο αξιοσημείωτη πτώση (-15,7% και -15,1%, αντίστοιχα), μετά από πέντε συνεχόμενα τρίμηνα ανάκαμψης. Παράλληλα, οι επενδύσεις σε μεταφορικό εξοπλισμό υποχώρησαν σημαντικά (-11,1%), μετά από εννέα συναπτά τρίμηνα ταχείας ανόδου. Όσον αφορά τις επενδύσεις σε άλλα προϊόντα, το τρίτο τρίμηνο του 2015 χαρακτηρίστηκε από στασιμότητα (0,1%).

Αναφορικά με τις επενδύσεις σε κατασκευές, στο τρίτο τρίμηνο του 2015 παρατηρήθηκε σημαντική κάμψη στην κατηγορία των λοιπών κατασκευών (-13,1%), οι οποίες είχαν επανέλθει σε πτωτική τροχιά ήδη από το τέταρτο τρίμηνο του 2014. Επιπλέον, έντονα αρνητική ήταν για ακόμα ένα τρίμηνο η εξέλιξη των επενδύσεων σε κατοικίες (-34,3%), οι οποίες βρίσκονται σε, σχεδόν αδιάλειπτη, ραγδαία κάμψη από τα μέσα του έτους 2008.

Οι ανωτέρω δυσμενείς εξελίξεις στις επενδύσεις παγίου κεφαλαίου κατά το τρίτο τρίμηνο του 2015 αντανακλούν τη σημαντική επιδείνωση του επενδυ-

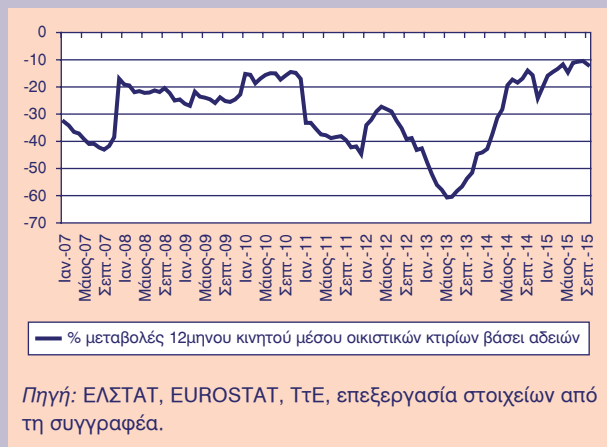
ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1.2 Βασικά μεγέθη των επενδύσεων

% ρυθμοί μεταβολής ως προς την αντίστοιχη περίοδο του προηγούμενου έτους (εποχικά διορθωμένα στοιχεία σε σταθερές τιμές)

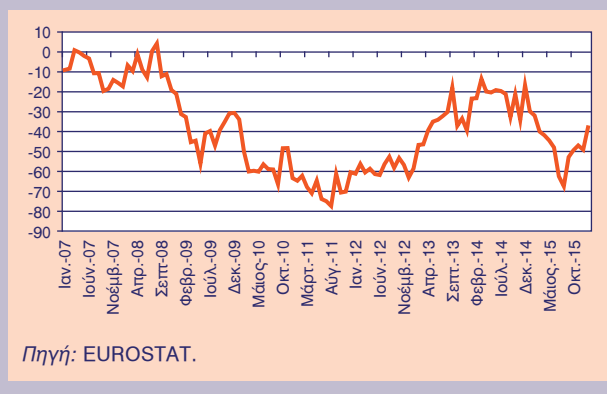
	2014Q3	Τρίμηνα				Εννεάμηνο Ιαν. - Σεπ.	
		2014Q4	2015Q1	2015Q2	2015Q3	2015	2014
Αγροτικά προϊόντα	-15,1	59,0	-17,1	-35,9	-34,8	-30,6	-13,1
Μηχανολογικός εξοπλισμός και οπλικά συστήματα	18,1	19,7	22,9	8,7	-15,7	4,1	5,3
Μεταφορικός εξοπλισμός και οπλικά συστήματα	20,0	101,4	86,4	18,1	-11,1	26,4	21,1
Εξοπλισμός τεχνολογίας πληροφορικής και επικοινωνίας	26,0	31,3	31,3	3,7	-15,1	4,6	-0,5
Κατοικίες	-44,4	-52,2	-30,4	-8,3	-34,3	-25,1	-52,3
Άλλες κατασκευές	5,6	-6,8	-13,6	-12,7	-13,1	-13,1	5,1
Άλλα προϊόντα	-4,5	-4,0	-0,9	0,0	0,1	-0,3	-1,9
Ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου	2,0	4,8	10,1	-0,5	-12,9	-1,4	-5,1

Πηγή: Τριμηνιαίο Εθνικό Λογαριασμό (Νοέμβριος 2015).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.5
Εκτιμώμενη οικιστική οικοδομική δραστηριότητα
βάσει αδειών

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.6
Δείκτης εμπιστοσύνης στις κατασκευές

τικού κλίματος στη χώρα κατά τη συγκεκριμένη περίοδο. Η κλιμακούμενη αβεβαιότητα για την έκβαση των διαπραγματεύσεων με τους εταίρους, η επιβολή της τραπεζικής αργίας και των ελέγχων στην κίνηση κεφαλαίων, αλλά και η συνδεόμενη άτυπη στάση πληρωμών του κράτους, ενέτειναν τα προβλήματα χρηματοδότησης και ρευστότητας στην αγορά, έπληξαν την εμπιστοσύνη των επενδυτών και συνέτειναν σε καθυστερήσεις στην υλοποίηση οδικών και άλλων κατασκευαστικών έργων. Παράλληλα, οι συνθήκες αυτές, σε συνδυασμό με τη συνεχιζόμενη υψηλή φορολόγηση της ακίνητης περιουσίας, αλλά και την αβεβαιότητα αναφορικά με τις άμεσες επιπτώσεις στην αγορά ακινήτων από την αντιμετώπιση του προβλήματος των μη εξυπηρετούμενων στεγαστικών

δανείων, δεν άφησαν περιθώρια για σταθεροποίηση της αγοράς κατοικιών, παρατείνοντας την πτώση των επενδύσεων σε κατοικίες, παρά το γεγονός ότι τα επίπεδά τους είναι πλέον εξαιρετικά χαμηλά.

Επιπρόσθετη πληροφόρηση σχετικά με τις πρόσφατες εξελίξεις στον κλάδο των κατοικιών αντλείται από τον δείκτη οικιστικών κτιρίων ως προς τα τετραγωνικά μέτρα ωφέλιμης επιφάνειας, στη βάση των εκδοθεισών οικοδομικών αδειών. Τόσο τα μηνιαία στοιχεία του δείκτη οικιστικών κτιρίων, όσο και το συνολικότερο μέγεθος της εκτιμώμενης οικιστικής οικοδομικής δραστηριότητας², παρουσίασαν σημαντική εξασθένηση κατά την τελευταία περίοδο αναφοράς. Ειδικότερα, οι μηνιαίες ποσοστιαίες μεταβολές του δείκτη οικιστικών κτιρίων κινήθηκαν σε αρνητικά επίπεδα κατά τους μήνες Ιούλιο, Αύγουστο και Σεπτέμβριο του 2015 (-30,6%, -12,1% και -16,0%, αντίστοιχα), ενώ παράλληλα συνεχίστηκαν κατά την ίδια περίοδο οι αρνητικοί ρυθμοί μεταβολής της εκτιμώμενης οικιστικής οικοδομικής δραστηριότητας (-10,7% τον Ιούλιο, -10,5% τον Αύγουστο και -11,9% τον Σεπτέμβριο) (Διάγραμμα 1.1.5).

Πρόσθετη πληροφόρηση για την πορεία του κλάδου των κατασκευών στο σύνολό του παρέχεται από τα διαθέσιμα στοιχεία για την εξέλιξη του γενικού δείκτη παραγωγής στις κατασκευές κατά το τρίτο τρίμηνο του 2015³. Όπως προκύπτει, ο δείκτης παρουσίασε αρνητική μεταστροφή στη συγκεκριμένη περίοδο, καταγράφοντας ποσοστιαία μεταβολή της τάξεως του -29,5% ως προς το αντίστοιχο τρίμηνο του 2014. Η εξέλιξη αυτή προήλθε τόσο από την απότομη κάμψη του επιμέρους δείκτη παραγωγής έργων πολιτικού μηχανικού (-37,7%) ο οποίος αφορά σε έργα υποδομών (μεταξύ άλλων, αυτοκινητοδρόμους, γέφυρες, σήραγγες, αγωγούς, δίκτυα και λιμενικά έργα), όσο και από την αρνητική στροφή του επιμέρους δείκτη παραγωγής οικοδομικών έργων (-15,1%), ο οποίος αντανάκλα τις εξελίξεις στην κατασκευή κατοικιών και βιομηχανικών, εμπορικών και λοιπών κτιρίων.

Αναφορικά με τις βραχυπρόθεσμες προοπτικές των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, οι συνθήκες ρευστότητας και χρηματοδότησης του εγχώριου επιχειρηματικού τομέα, αλλά και η ελκυστικότητα της χώρας ως επενδυτικού προορισμού, δεν έχουν ανακάμψει πλήρως από το πλήγμα που επέφεραν οι κεφαλαιακοί περιορισμοί. Εντούτοις, η νέα συμφωνία για το πρόγραμμα χρηματοδότησης της χώρας περιλαμβάνει ευρωπαϊκούς πόρους ύψους 35 δις για τη στήριξη της ανάπτυξης και προβλέπει την προώθηση κρίσι-

2. Υπολογίζεται ο 12μηνος κινητός μέσος και οι σχετικές μεταβολές.

3. Σημειώνεται ότι η αναφορά είναι για τον δείκτη που ενσωματώνει διόρθωση ως προς τον πραγματικό αριθμό των εργάσιμων ημερών και τα στοιχεία για το τρίτο τρίμηνο του 2015 είναι προσωρινά.

μων διαρθρωτικών αλλαγών οι οποίες δύνανται να συμβάλλουν αποφασιστικά στη βελτίωση του επενδυτικού κλίματος στη χώρα. Η προοπτική αυτή, σε συνδυασμό με τη δυναμική που ήδη εκδήλωσαν οι επενδύσεις πριν τις πρόσφατες δυσμενείς εξελίξεις, δικαιολογεί μία σχετική αισιοδοξία για ανάκαμψη των επενδύσεων εντός του τρέχοντος έτους. Με την εκτίμηση αυτή συμβαδίζει και η πιο πρόσφατη πορεία του δείκτη εμπιστοσύνης στις κατασκευές, ο οποίος επανήλθε σε ανοδική τροχιά μετά τον Αύγουστο του 2015 (Διάγραμμα 1.1.6). Ωστόσο, θα πρέπει να επισημανθεί ότι βασική προϋπόθεση για την επιβεβαίωση της εκτίμησης αυτής θα αποτελέσει η ομαλή εξέλιξη του νέου προγράμματος χρηματοδότησης της χώρας.

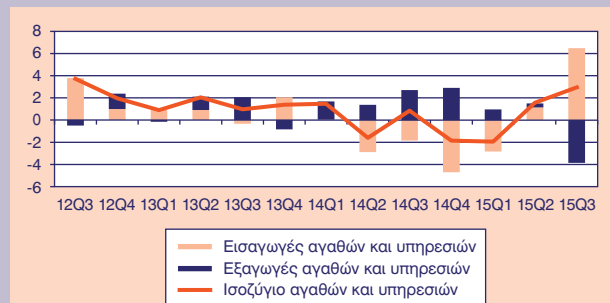
1.1.3. Ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών

Όπως προαναφέρθηκε, η πρόσφατη πορεία των βασικών μεγεθών του εξωτερικού τομέα επηρεάστηκε έντονα από τις κρίσιμες εξελίξεις στην ελληνική οικονομία, και ιδιαίτερα από την τραπεζική αργία και τους ελέγχους στην κίνηση κεφαλαίων.

Συγκεκριμένα, όσον αφορά τις εισαγωγές, στο τρίτο τρίμηνο του έτους παρατηρήθηκε μεγάλη κάμψη τόσο στην περίπτωση των αγαθών (-16,3%), όσο και στην περίπτωση των υπηρεσιών (-34,5%), με επακόλουθη θετική συνεισφορά 6,49 ποσοστιαίων μονάδων στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ (βλέπε Διάγραμμα 1.1.7). Παράλληλα, όσον αφορά τις εξαγωγές, η συνεισφορά τους στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ διαμορφώθηκε κατά την ίδια περίοδο στις -3,87 ποσοστιαίες μονάδες, καθώς στο πεδίο των υπηρεσιών παρατηρήθηκε σημαντική κάμψη των εξαγωγών κατά -24,9%, ενώ στο πεδίο των αγαθών, οι εξαγωγές σημείωσαν οριακή αύξηση κατά 0,7%. Αξίζει να σημειωθεί ότι η κάμψη των εξαγωγών υπηρεσιών ήταν αποτέλεσμα της δραματικής μείωσης των εισπράξεων στην κατηγορία των μεταφορικών και λοιπών υπηρεσιών (κατά -53,4% και -37,8%, αντίστοιχα, σύμφωνα με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος), η οποία μετριάστηκε σε κάποιο βαθμό από τη συνεχιζόμενη άνοδο των τουριστικών εισπράξεων (κατά 2,5% σύμφωνα με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος).

Αναφορικά με τις προοπτικές του εξωτερικού τομέα, αναμένεται σε πρώτη φάση μία αποκλιμάκωση της σχετικής θετικής συνεισφοράς στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ, λόγω της προοδευτικής ομαλοποίησης των διαδικασιών που αφορούν στις εισαγωγές. Εν συνεχεία, στην πορεία του έτους 2016, η συμβολή του εξωτερικού τομέα στο ΑΕΠ θα εξαρτηθεί από την περαιτέρω βελτίωση των επιδόσεων στον τομέα των εξαγωγών υπηρεσιών, την ενδυνάμωση των επιδόσεων στον τομέα των εξαγωγών αγαθών, αλλά και από τον βαθμό στον οποίο μία πιθανή αύξηση της εγχώριας ζήτησης θα καλυφθεί από εγχώριως παραγόμενα αγαθά και όχι

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.1.7
Συμβολή στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ
 Επιμέρους συνιστώσες της εξωτερικής ζήτησης

Πηγή: Εθνικοί Λογαριασμοί, ΕΛΣΤΑΤ, επεξεργασία στοιχείων από τη συγγραφέα.

από εισαγωγές. Είναι σαφές ότι, στην παρούσα συγκυρία, αποφασιστικό ρόλο για τις επιδόσεις της χώρας στους παραπάνω τομείς θα διαδραματίσει η υλοποίηση των νέων επενδύσεων που είναι απαραίτητες για την ενίσχυση του παραγωγικού δυναμικού της χώρας.

1.1.4. Συμπεράσματα και προοπτικές

Σύμφωνα με την ανωτέρω ανάλυση των κύριων συνιστωσών της ζήτησης, η εύθραυστη αναπτυξιακή δυναμική που φαινόταν να αναπτύσσει η ελληνική οικονομία μέχρι πρόσφατα διαταράχθηκε σημαντικά από τις κρίσιμες εξελίξεις που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια του έτους 2015, με αποτέλεσμα κατά το τρίτο τρίμηνο του έτους αυτού να παρατηρηθεί επιστροφή του ρυθμού μεταβολής του ΑΕΠ σε αρνητικό έδαφος. Σε βραχυχρόνιο ορίζοντα, οι αρνητικές πιέσεις στο ΑΕΠ από την πλευρά της εγχώριας ζήτησης εκτιμάται ότι θα συνεχισθούν, ενώ παράλληλα αναμένεται αποκλιμάκωση της θετικής συνεισφοράς στον ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ από την πλευρά του εξωτερικού τομέα. Συνεπώς, και σύμφωνα και με τις εκτιμήσεις που προκύπτουν στη βάση του δυναμικού υποδείγματος βραχυπρόθεσμων προβλέψεων του ΚΕΠΕ (βλέπε Ενότητα 1.4), το ΑΕΠ της χώρας αναμένεται να κινηθεί πτωτικά μέχρι και τα μέσα του 2016. Στη συνέχεια, όμως, η προοπτική ομαλής εφαρμογής της νέας συμφωνίας για το πρόγραμμα στήριξης της χώρας δικαιολογεί μία σχετική αισιοδοξία για άνοδο της ιδιωτικής κατανάλωσης και ανάκαμψη των επενδύσεων εντός του 2016, εφόσον θα συμβάλλει προοδευτικά στην οριστική σταθεροποίηση της οικονομίας, την αποκλιμάκωση της αβεβαιότητας και την αντιμετώπιση των σοβαρών δυσχερειών όσον αφορά τη ρευστότητα και τη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων. Από τις συνθήκες αυτές θα κριθεί σε σημαντικό βαθμό και η δυνατότητα ουσιαστικής βελτίωσης των εξαγωγικών επιδόσεων της χώρας εντός του 2016.

1.2. Η εξέλιξη του Ισοζυγίου Τρεχουσών Συναλλαγών¹ και των συνιστωσών του - Εννέα μήνες 2015

Ιωάννα Κωνσταντακοπούλου

Η ελληνική οικονομία παρουσίασε πλεόνασμα στο Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών 1,77 δισεκ. ευρώ

τους πρώτους εννέα μήνες του 2015. Ως ποσοστό του ΑΕΠ διαμορφώθηκε στο 1,34% έναντι 0,04% του ΑΕΠ της αντίστοιχης χρονικής περιόδου του 2014. Η θετική αυτή εξέλιξη (βλέπε Πίνακα 1.2.1 και 1.2.2) προέρχεται από τη βελτίωση του αποτελέσματος του ισοζυγίου αγαθών και αντανακλά τη μείωση των εισαγωγών αγαθών. Ειδικότερα, οι εισαγωγές αγαθών διαμορφώθηκαν στα 31,4 δισεκ. ευρώ, μειωμένες κατά 13,78% σε σχέση με το αντίστοιχο διάστημα του 2014. Η πτώση της τιμής του πετρελαίου οδήγησε στη μείωση των εισαγωγών καυσίμων, που αποτελεί την κυριότερη συνιστώσα των ελληνικών εισαγωγών αγαθών. Το ισοζύγιο υπηρεσιών παρουσίασε οριακή

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.2.1 Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών (ως ποσοστό του ΑΕΠ)

	ΙΤΣ	Αγαθών	Εξαγωγές αγαθών	Εισαγωγές αγαθών	Υπηρεσιών	Πρωτογενών εισοδημάτων	Δευτερογενών εισοδημάτων
2009	-12,37	-13,97	7,46	21,43	4,84	-2,84	-0,40
2010	-11,44	-13,49	9,30	22,80	5,36	-2,53	-0,78
2011	-10,01	-12,70	11,52	24,21	6,57	-3,15	-0,73
2012	-3,83	-11,00	14,20	25,20	7,24	0,43	-0,50
2013	-2,05	-11,52	14,91	26,43	8,73	-0,25	1,00
2014	-2,12	-12,55	15,09	27,63	10,29	0,32	-0,19
2014, α'-γ' τρίμηνο	0,04	-12,41	14,98	27,39	11,82	0,57	0,07
2015, α'-γ' τρίμηνο	1,34	-9,73	14,06	23,79	11,31	-0,03	-0,20

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος και ΕΛΣΤΑΤ.

Σημείωση: Τα στατιστικά δεδομένα που χρησιμοποιούμε ακολουθούν τη μεθοδολογία: IMF-BPM6-Balance of Payments Manual, 6th edition, 2009.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.2.2 Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών (σε δισεκ. ευρώ)

	ΙΤΣ	Αγαθών	Εξαγωγές αγαθών	Εισαγωγές αγαθών	Υπηρεσιών	Πρωτογενών εισοδημάτων	Δευτερογενών εισοδημάτων
2009	-29,37	-33,19	17,72	50,91	11,50	-6,74	-0,95
2010	-25,85	-30,49	21,03	51,53	12,12	-5,71	-1,76
2011	-20,72	-26,29	23,84	50,13	13,61	-6,53	-1,51
2012	-7,33	-21,03	27,15	48,18	13,84	0,82	-0,95
2013	-3,69	-20,78	26,90	47,68	15,75	-0,46	1,80
2014	-3,77	-22,28	26,79	49,07	10,29	0,57	-0,33
2014, α'-γ' τρίμηνο	0,05	-16,50	19,91	36,42	15,72	0,76	0,09
2014, Ιαν.-Νοέμ.	-1,90	-20,24	24,66	44,90	17,75	0,62	-0,03
2015, α'-γ' τρίμηνο	1,77	-12,85	18,56	31,40	14,92	-0,04	-0,26
2015, Ιαν.-Νοέμ.	1,05	-15,75	22,72	38,47	16,67	0,42	-0,27

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος.

1. Η ανάλυση γίνεται με στατιστικά δεδομένα τα οποία προέρχονται από την Τράπεζα της Ελλάδος. Ακολουθούμε τα στατιστικά στοιχεία σύμφωνα με τη μεθοδολογία BPM6.

πτώση λόγω της μείωσης των εισπράξεων από υπηρεσίες μεταφορών. Ενώ τα ισοζύγια πρωτογενών εισοδημάτων και δευτερογενών εισοδημάτων δεν παρουσίασαν αξιοσημείωτες μεταβολές.

1.2.1. Εμπορικό ισοζύγιο

Το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου ως ποσοστό του ΑΕΠ παρουσίασε συρρίκνωση κατά τους πρώτους εννέα μήνες του 2015, κατά 21,6%² σε σχέση με το αντίστοιχο διάστημα του 2014. Ειδικότερα, διαμορφώθηκε στο -9,73% του ΑΕΠ έναντι -12,4% του ΑΕΠ του αντίστοιχου διαστήματος του 2014. Σε απόλυτα μεγέθη, το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου διαμορφώθηκε στα 12,85 δισεκ. ευρώ έναντι 16,5 δισεκ. ευρώ του πρώτου εννεάμηνου του 2014.

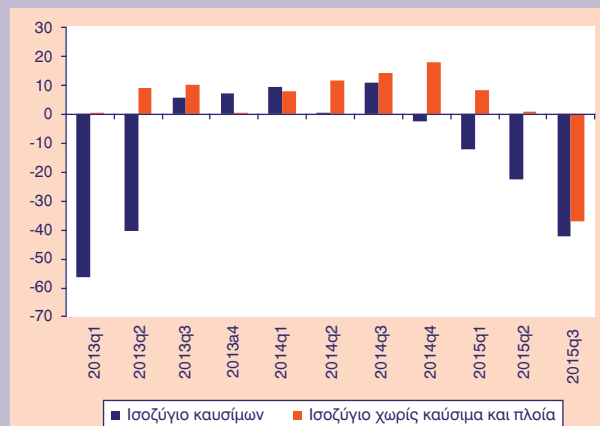
Η θετική αυτή μεταβολή αποδίδεται στη συρρίκνωση του ελλείμματος του ισοζυγίου καυσίμων κατά 1,25 δισεκ. ευρώ σε σχέση με αντίστοιχο διάστημα του 2014, κυρίως λόγω της κατακόρυφης μείωσης της τιμής του πετρελαίου³. Είναι γνωστό ότι η ελληνική οικονομία έχει πλήρη πετρελαϊκή εξάρτηση. Όπως παρατηρούμε από το Διάγραμμα 1.2.1 όπου απεικονίζονται οι ρυθμοί μεταβολής, η συρρίκνωση των ελλειμμάτων του ισοζυγίου καυσίμων αρχίζει από το πρώτο τρίμηνο του 2015 και συνεχίζεται έως και το τρίτο τρίμηνο, με ρυθμό μεταβολής ως προς αντίστοιχο τρίτο τρίμηνο του 2014 της τάξεως του -36,9%. Επιπλέον, ενδεικτικά, σημειώνουμε ότι οι εισαγωγές καυσίμων μειώθηκαν κατά 3,15 δισεκ. ευρώ στη διάρκεια του πρώτου εννεάμηνου του 2015, ως προς το αντίστοιχο διάστημα του 2014. Ενώ, αντίστοιχα, οι εξαγωγές καυσίμων μειώθηκαν κατά 1,9 δισεκ. ευρώ.

Προς την κατεύθυνση συρρίκνωσης του ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου συνετέλεσε και η επιβολή ελέγχων στην κίνηση κεφαλαίων τον Ιούλιο του 2015, που οδήγησε στην πτώση των εισαγωγών αγαθών χωρίς καύσιμα και πλοία. Ειδικότερα, το τρίτο τρίμηνο του 2015, σημειώθηκε μείωση κατά 1,3 δισεκ. ευρώ των εισαγωγών αγαθών χωρίς καύσιμα και πλοία, σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο 2014. Παράλληλα οι εξαγωγές παρέμειναν στα ίδια επίπεδα.

Επιπλέον, η επιβολή των ελέγχων στην κίνηση κεφαλαίων επηρέασε και το ισοζύγιο πλοίων, δεδομένου ότι δεν ήταν δυνατή η καταγραφή των αγοραπωλησιών πλοίων. Το έλλειμμα του ισοζυγίου πλοίων συρρικνώθηκε και διαμορφώθηκε στα 0,36 δισεκ. ευρώ έναντι 1,83 δισεκ. ευρώ (βλέπε Διάγραμμα 1.2.1).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.1

Ισοζύγιο καυσίμων και Ισοζύγιο χωρίς καύσιμα και πλοία (% μεταβολή ως προς το αντίστοιχο τρίμηνο του προηγούμενου έτους)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος.

1.2.2. Ισοζύγιο Υπηρεσιών

Το πλεόνασμα του ισοζυγίου υπηρεσιών έφτασε το 11,3% του ΑΕΠ τους πρώτους εννέα μήνες του 2015, επιτυγχάνοντας μια μεταβολή -4,32% έναντι της αντίστοιχης περιόδου του 2014. Σε απόλυτα μεγέθη, διαμορφώθηκε στα 14,92 δισεκ. ευρώ, μειωμένο κατά 0,8 δισεκ. ευρώ.

Η αρνητική αυτή εξέλιξη αποδίδεται στη μείωση των καθαρών εισπράξεων από υπηρεσίες μεταφορών κατά 1,44 δισεκ. ευρώ σε σχέση με το πρώτο εννεάμηνο του 2014. Κύρια αιτία της προαναφερθείσας εξέλιξης αποτελεί η μείωση εισπράξεων από υπηρεσίες μεταφορών της τάξεως του 1,71 δισεκ. ευρώ, σε σχέση με το πρώτο εννεάμηνο του 2014. Όσο αφορά τις καθарές εισπράξεις από ταξιδιωτικές υπηρεσίες αυξήθηκαν κατά 0,53 δισεκ. ευρώ, σε σχέση με το αντίστοιχο διάστημα του 2014. Συνεπώς, δεν επηρεάστηκε η τουριστική κίνηση από την επιβολή των ελέγχων κεφαλαίων.

1.2.3. Ισοζύγιο πρωτογενών εισοδημάτων

Το πλεόνασμα του ισοζυγίου πρωτογενών εισοδημάτων του πρώτου εννεάμηνου του 2014 μετατράπηκε σε οριακό έλλειμμα της τάξεως του 0,04 δισεκ. ευρώ, μειώθηκε δηλαδή κατά 0,8 δισεκ. ευρώ. Όσο

2. Επιπλέον, σημειώνουμε ότι για το ενδεκάμηνο του 2015 που υπάρχουν διαθέσιμα στατιστικά δεδομένα, το έλλειμμα παρουσίασε τον ίδιο ρυθμό συρρίκνωσης της τάξεως του 22,2% ως προς το αντίστοιχο διάστημα του 2014.

3. Παρατηρήθηκε πτώση κατά 48,1% της τιμής του πετρελαίου μεταξύ του πρώτου εννεάμηνου 2014 και του πρώτου εννεάμηνου του 2015 (Europe Brent Spot Price FOB, Dollars per Barrel). Πηγή: Energy Information Administration.

αφορά τη συνιστώσα των πληρωμών από επενδύσεις χαρτοφυλακίου, στην οποία καταγράφονται οι πληρωμές τόκων για τίτλους του Ελληνικού Δημοσίου, παρατηρείται μια μείωση των πληρωμών της τάξεως του 0,394 δισεκ. ευρώ. Παράλληλα παρατηρούμε μια μείωση κατά 0,51 δισεκ. ευρώ των εισπράξεων από επενδύσεις χαρτοφυλακίου.

1.2.4. Ισοζύγιο δευτερογενών εισοδημάτων

Το ισοζύγιο δευτερογενών εισοδημάτων εμφάνισε έλλειμμα της τάξεως του 0,26 δισεκ. ευρώ, αυξημένο κατά 0,347 δισεκ. ευρώ έναντι του αντίστοιχου διαστήματος του 2014. Ως ποσοστό του ΑΕΠ το έλλειμμα διαμορφώθηκε στο 0,20% έναντι 0,07% του ΑΕΠ το εννεάμηνο του 2014.

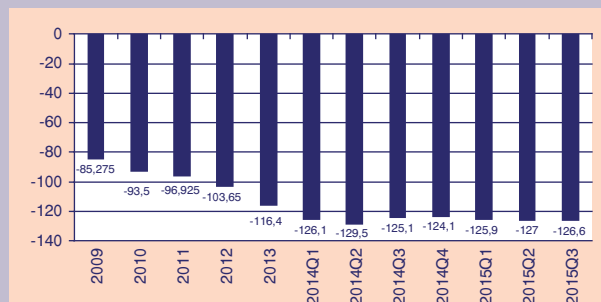
1.2.5. Εξέλιξη της καθαρής διεθνούς επενδυτικής θέσης

Μια σημαντική μεταβλητή που αποτυπώνει την κατάσταση της οικονομίας σε σχέση με τον εξωτερικό τομέα αποτελεί η καθαρή διεθνής επενδυτική θέση⁴. Διότι, παρά τη βελτίωση της εικόνας του ΙΤΣ κατά τη διάρκεια της κρίσης, οι καθαρές ξένες υποχρεώσεις συνεχίζουν να υπερβαίνουν κατά πολύ το -35% του ΑΕΠ. Σημειώνεται ότι αυτό αποτελεί το κατώτατο όριο (threshold) που χρησιμοποιείται στο πλαίσιο της διαδικασίας των μακροοικονομικών ανισορροπιών, πέραν του οποίου αυξάνεται η πιθανότητα μελλοντικών κλυδωνισμών. Οι καθαρές εξωτερικές υποχρεώσεις της χώρας μετά το 2011 υπερβαίνουν το -100% του ΑΕΠ, συνεπώς, απαιτείται συνεχής βελτίωση του αποτελέσματος του ΙΤΣ και υψηλός ρυθμός αύξησης του ονομαστικού ΑΕΠ (Διάγραμμα 1.2.2). Για το πρώτο εννεάμηνο του 2015, η καθαρή επενδυτική θέση διαμορφώθηκε στα 126,5% του ΑΕΠ, εμφανίζοντας οριακή βελτίωση έναντι του αντίστοιχου διαστήματος του 2014.

1.2.6. Εξέλιξη της σταθμισμένης πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας

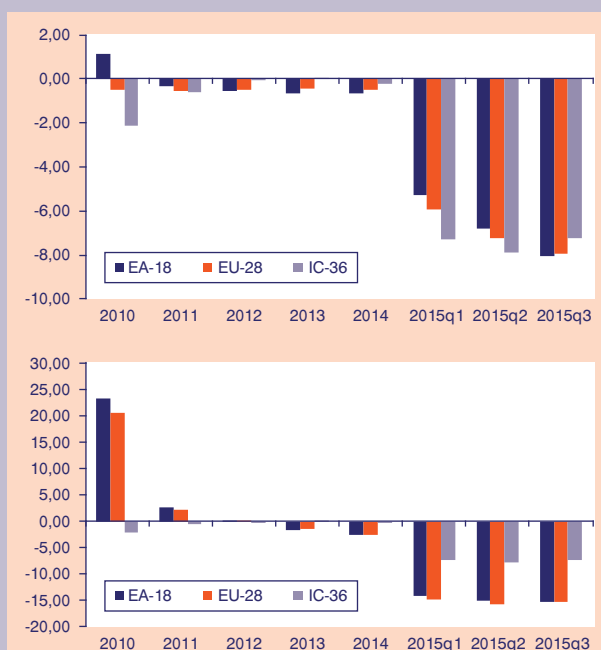
Κατά τη διάρκεια του εξεταζόμενου χρονικού διαστήματος, παρατηρείται βελτίωση της ανταγωνιστικότητας όπως αυτή αντικατοπτρίζεται από τους δείκτες της σταθμισμένης πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας (Μοναδιαίο κόστος εργασίας στο σύνολο της οικονομίας και στη βιομηχανία).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.2
Καθαρή διεθνής επενδυτική θέση 2009-2015q3
(ως ποσοστό του ΑΕΠ)

Πηγή: Eurostat.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.2.3
Ανταγωνιστικότητα: Μοναδιαίο κόστος εργασίας στο σύνολο της οικονομίας και μοναδιαίο κόστος εργασίας στη βιομηχανία

Πηγή: Eurostat.

Οπως απεικονίζεται και από τα Διαγράμματα 1.2.3 παρουσιάστηκε ραγδαία αύξηση της ανταγωνιστικότητας ως προς τα αντίστοιχα τρίμηνα του 2014.

4. Η διεθνής επενδυτική θέση (international investment position, IIP) δείχνει σε ένα χρονικό σημείο την αξία και τη σύνθεση των χρηματοοικονομικών στοιχείων των κατοίκων μιας οικονομίας, τα οποία είναι οι απαιτήσεις έναντι μη-κατοίκων, τα αποθέματα χρυσού τα οποία διακρατούνται ως συναλλαγματικά διαθέσιμα και οι υποχρεώσεις των κατοίκων μιας οικονομίας έναντι των μη-κατοίκων. Η διαφορά μεταξύ των εξωτερικών χρηματοοικονομικών στοιχείων μιας οικονομίας και των υποχρεώσεών της αποτελεί την καθαρή διεθνή επενδυτική θέση, η οποία μπορεί να είναι θετική ή αρνητική.

1.3. Οι εξελίξεις του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή στην Ελλάδα και την Ευρωζώνη

Γιάννης Παναγόπουλος

Με βάση τη μέχρι τώρα καταγεγραμμένη πορεία του εθνικού Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (ΔΤΚ) διαπιστώνεται ότι υπάρχει πλέον σοβαρή πιθανότητα να τερματιστεί ο αντιπληθωρισμός¹ στην οικονομία. Πιο συγκεκριμένα, όπως φαίνεται και από τις δύο πρώτες στήλες του Πίνακα 1.3.1, αλλά και από το Διάγραμμα 1.3.1, ο εθνικός ΔΤΚ, τον Δεκέμβριο του 2015, αλλά και ο πυρήνας του², τον Νοέμβριο του ίδιου έτους, κινούνται είτε σε σχεδόν μηδενικές τιμές μεταβολής (-0,2%, για τον ΔΤΚ) είτε σε ελαφρώς αρνητικές (-0,6%, για τον πυρήνα του ΔΤΚ), προσεγγίζοντας και οι δύο το τέλος του αντιπληθωρισμού.

Βέβαια θα πρέπει παρ' όλα αυτά να είμαστε ακόμα συγκρατημένοι για το κατά πόσο ξεφύγαμε από το «δίχτυ» του αντιπληθωρισμού διότι, με βάση τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, και τον Ιούλιο του 2014 ο ΔΤΚ ήταν στο επίπεδο μεταβολής του -0,3% (σε σχέση με τον

αντίστοιχο μήνα του 2013) και ο πυρήνας του στο 0% αντίστοιχα, αλλά τους επόμενους μήνες του 2014 ο ΔΤΚ άρχισε πάλι να υποχωρεί σε αρνητικές τιμές, για να φτάσει στο -2,8% τον Ιανουάριο του 2015, με τον πυρήνα του στο -1,7% (τον Δεκέμβριο του 2014). Επιπροσθέτως, σε κάπως πιο αισιόδοξη πορεία κινείται ο εναρμονισμένος ΔΤΚ (Εν.ΔΤΚ) της χώρας μας μιας και, όπως φαίνεται και από τον Πίνακα 1.3.1, οι μεταβολές του, είτε του γενικού δείκτη είτε του πυρήνα του, έχουν ήδη έχει περάσει σε ελαφρώς θετικό έδαφος.

Επιπροσθέτως να επισημάνουμε εδώ ότι η παραπάνω αρνητική μεταβολή του εθνικού ΔΤΚ, κατά -0,2% σε ετήσια βάση τον Δεκέμβριο του 2015, προέρχεται κυρίως από τη μείωση των παρακάτω επιμέρους δεικτών, σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ: α) κατά 3,6% της ομάδας «Στέγαση», λόγω μείωσης κυρίως των τιμών στα ενοίκια κατοικιών, υπηρεσίες κοινοχρήστων, πετρέλαιο θέρμανσης και στο φυσικό αέριο. Μέρος της μείωσης αυτής αντισταθμίστηκε από την αύξηση των τιμών στον ηλεκτρισμό και στα στερεά καύσιμα, β) κατά 1,7% της ομάδας «Διαρκή αγαθά – Είδη νοικοκυριού και υπηρεσίες», λόγω μείωσης κυρίως των τιμών στα υφαντουργικά προϊόντα οικιακής χρήσης και στα είδη άμεσης κατανάλωσης νοικοκυριού, γ) κατά 2,1% της ομάδας «Μεταφορές», λόγω

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.3.1 Η πορεία του πληθωρισμού σε Ελλάδα και Ευρωζώνη

	Εθνικός ΔΤΚ (Ελλάδα)	Πυρήνας Εθνικού ΔΤΚ (Ελλάδα)	Εν.ΔΤΚ (Ελλάδα)	Πυρήνας Εν.ΔΤΚ (Ελλάδα)	Εν.ΔΤΚ (ΕΕ19)	Πυρήνας Εν.ΔΤΚ (ΕΕ19)
2015M4	-2,1	-1,6	-1,8	-0,7	0,0	0,7
2015M5	-2,1	-1,6	-1,4	-0,2	0,3	0,9
2015M6	-2,2	-1,8	-1,1	0,2	0,2	0,8
2015M7	-2,2	-1,7	-1,3	0,1	0,2	0,9
2015M8	-1,5	-1,3	-0,4	0,8	0,1	0,9
2015M9	-1,7	-1,4	-0,8	0,5	-0,1	0,8
2015M10	-0,9	-0,7	-0,1	0,8	0,1	1,0
2015M11	-0,7	-0,6	-0,1	0,6	0,1	0,9
2015M12	-0,2	NA	0,4	0,8	0,1	0,9

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, EUROSTAT.

Σημείωση: ΔΤΚ, Δείκτης Τιμών Καταναλωτή, Εν.ΔΤΚ, Εναρμονισμένος ΔΤΚ.

1. Με τον όρο αντιπληθωρισμό (deflation) εννοούμε τον αρνητικό πληθωρισμό όπου, αντί για τη συνεχή άνοδο των τιμών που αποτελούν τον Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (ΔΤΚ), παρατηρούμε τη συνεχή πτώση αυτών. Από την άλλη πλευρά, με τον όρο αποπληθωρισμό (disinflation) εννοούμε τη σταδιακή αποκλιμάκωση του ΔΤΚ. Σε αυτή την περίπτωση, ο ΔΤΚ συνεχίζει να αυξάνει αλλά με μικρότερο ρυθμό από ό,τι τις προηγούμενες χρονικές περιόδους.

2. Ο πυρήνας του ΔΤΚ προέρχεται από τις εκτιμήσεις της ΕΛΣΤΑΤ και δεν περιλαμβάνει τις τιμές του ηλεκτρικού ρεύματος, του φυσικού αερίου και των καυσίμων αυτοκινήτου.

μείωσης κυρίως στις τιμές αγοράς αυτοκινήτων, στα καύσιμα αυτοκινήτου (βενζίνη) και στη συντήρηση και επισκευή εξοπλισμού προσωπικής μεταφοράς. Μέρος της μείωσης αυτής αντισταθμίστηκε από την αύξηση των τιμών στα εισιτήρια μεταφοράς επιβατών με αεροπλάνο, και στις οδικές μεταφορές επιβατών³, δ) κατά 1,5% της ομάδας «Αναψυχή – Πολιτιστικές δραστηριότητες», λόγω μείωσης κυρίως των τιμών στον οπτικοακουστικό εξοπλισμό-υπολογιστές, είδη για παιχνίδια και αθλητισμό και στις εφημερίδες-βιβλία-χαρτικά είδη, ε) κατά 1,2% της ομάδας «Εκπαίδευση», λόγω μείωσης κυρίως των τιμών στα διδασκαλία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και στ) κατά 3,6% της ομάδας «Άλλα αγαθά και υπηρεσίες», λόγω μείωσης κυρίως των τιμών στα είδη ατομικής φροντίδας, προσωπικά είδη, ασφάλιση οχημάτων και στις νομικές και λογιστικές υπηρεσίες.

Όπως μάλιστα αναφέρει περαιτέρω η ΕΛΣΤΑΤ, μέρος του καταγεγραμμένου αντιπληθωρισμού που περιγράψαμε αναλυτικά παραπάνω σε κλαδικό επίπεδο αντισταθμίστηκε: α) κατά 2,8% μέσω της ομάδας «Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά», λόγω αύξησης κυρίως των τιμών στο ψωμί και δημητριακά, ψάρια γενικά, μοσχάρι, γάλα νωπό πλήρες, αυγά, ελαιόλαδο, αποξηραμένα φρούτα και ξηρούς καρπούς, νωπά λαχανικά, ζάχαρη, σοκολάτες, γλυκά-παγωτά, πατάτες νωπές, λοιπά τρόφιμα και καφέ. Μέρος της αύξησης αυτής αντισταθμίστηκε από τη μείωση των τιμών στα πουλερικά και στα τυριά, β) κατά 1,4% μέσω της ομάδας «Αλκοολούχα ποτά και καπνός», λόγω αύξησης κυρίως των τιμών στα τσιγάρα, γ) κατά 0,8% μέσω της ομάδας «Ένδυση και υπόδηση», λόγω

αύξησης των τιμών των ειδών ένδυσης και υπόδησης, δ) κατά 1,1% μέσω της ομάδας «Υγεία», λόγω αύξησης κυρίως των τιμών στα φαρμακευτικά προϊόντα και στις κλινικές. Μέρος της αύξησης αυτής αντισταθμίστηκε από τη μείωση των τιμών στις ιατρικές, οδοντιατρικές και παραϊατρικές υπηρεσίες και ε) κατά 2,7% μέσω της ομάδας «Ξενοδοχεία-Καφέ-Εστιατόρια», λόγω αύξησης κυρίως των τιμών στα εστιατόρια-ζαχαροπλαστεία-καφεενία-κυλικεία.

Σε ό,τι αφορά την πορεία του εναρμονισμένου ΔΤΚ (Εν.ΔΤΚ) της Ευρωζώνης μπορούμε εδώ να αναφέρουμε ότι, όπως είχαμε επισημάνει και στο Τεύχος 27 των *Οικονομικών Εξελίξεων*, «... η καταγεγραμμένη πορεία του δείχνει μια τάση να επιστρέψει σύντομα σε πληθωριστικά επίπεδα». Πράγματι οι μεταβολές του Εν.ΔΤΚ της Ευρωζώνης μετά από μια σύντομη περίοδο αντιπληθωρισμού, τον Μάιο του 2015, είχαν πάλι ελαφρώς θετικές τιμές στις οποίες παρέμειναν ουσιαστικά έως τώρα (0,1%, τον Δεκέμβριο του 2015). Στην επιστροφή αυτή, σε θετικές τιμές μεταβολής, βοήθησε το γεγονός ότι ο πυρήνας του Εν.ΔΤΚ (δεν περιλαμβάνονται τα μη επεξεργασμένα τρόφιμα και η ενέργεια) της Ευρωζώνης δεν πέρασε ποτέ σε αρνητικές τιμές μεταβολής. Το τελευταίο μάλιστα εξάμηνο κινούντο σταθερά μεταξύ 0,8% και 1,0%.

Εν κατακλείδι, η πορεία μεταβολής του Εν.ΔΤΚ τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ευρωζώνη φαίνεται να συγκλίνει πλέον κοντά σε ένα περίπου μηδενικό επίπεδο. Υπάρχει βέβαια μια σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο αυτών δεικτών. Στην περίπτωση της Ευρωζώνης, όπως μας παρουσιάζει και το Διάγραμμα

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.3.1

ΔΤΚ, % (μεταβολή ως προς τον αντίστοιχο μήνα του προηγούμενου έτους)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ.

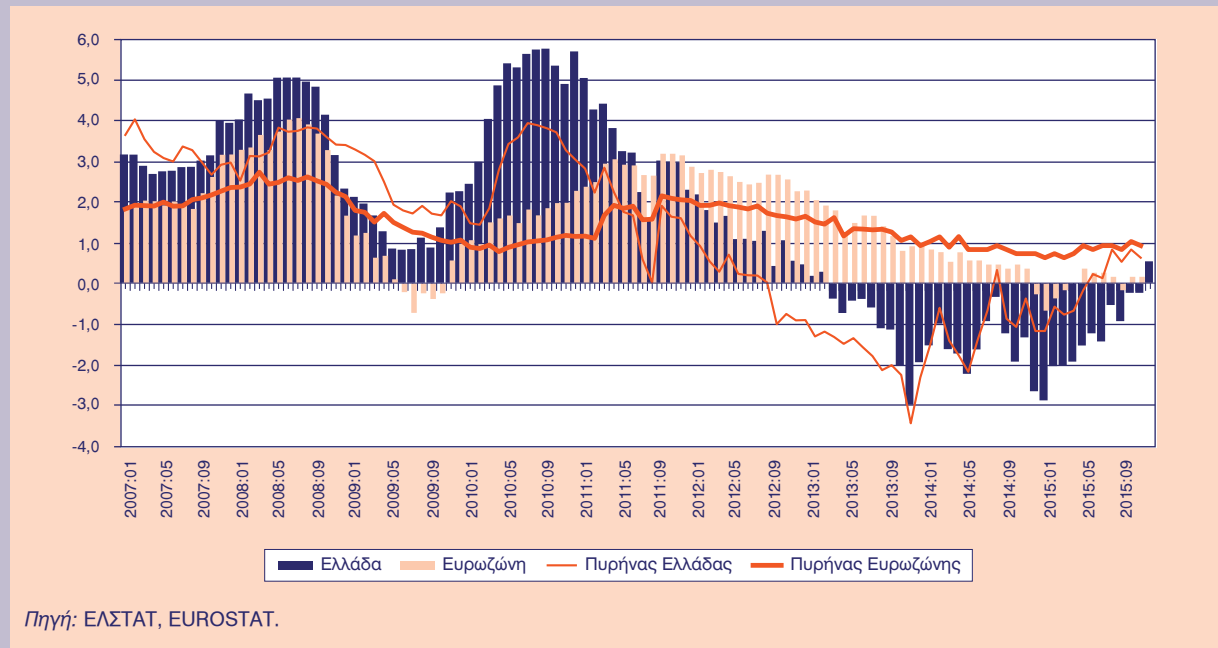
3. Να αναφέρουμε εδώ ότι η «Στέγαση» και οι «Μεταφορές» αποτελούν δύο κλάδους οι οποίοι συνεισφέρουν με πάνω από 20% στη διάρθρωση του ΔΤΚ στη χώρα μας.

μα 1.3.2, ο Εν.ΔΤΚ κινείται με θετικές μεταβολές από τα μέσα του 2014 περίπου (με εξαίρεση 2-3 μήνες στις αρχές του 2015) χωρίς αξιοσημείωτες αυξομειώσεις. Στην περίπτωση όμως της Ελλάδας ο δείκτης

πέρασε σε ελαφρώς θετικό έδαφος (0,4%) μόλις τον Δεκέμβριο του 2015, για πρώτη φορά μετά τον Φεβρουάριο του 2013, ενώ ενδιάμεσα κινείται σε ένα υψηλό επίπεδο αντιπληθωρισμού.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.3.2

Εναρμονισμένος Δείκτης Τιμών Καταναλωτή σε Ελλάδα και ΟΝΕ,
% μεταβολή (ως προς τον αντίστοιχο μήνα του προηγούμενου έτους)

1.4. Οι προβλέψεις του υποδείγματος παραγόντων για τις βραχυπρόθεσμες εξελίξεις στο ΑΕΠ

Μονάδα Οικονομικών Προβλέψεων Υποδείγματος Παραγόντων Έρση Αθανασίου, Θεόδωρος Τσέκερης, Αικατερίνη Τσούμα

Στην παρούσα ενότητα παρουσιάζονται οι επικαιροποιημένες βραχυπρόθεσμες προβλέψεις του ΚΕΠΕ αναφορικά με την εξέλιξη του ρυθμού μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ για το τέταρτο τρίμηνο του 2015 και τα δύο πρώτα τρίμηνα του 2016. Οι εν λόγω προβλέψεις προκύπτουν από την εφαρμογή ενός δομικού υποδείγματος παραγόντων (structural factor model), αναλυτική περιγραφή του οποίου παρουσιάστηκε στο Τεύχος 15 των *Οικονομικών Εξελίξεων*. Η βάση δεδομένων που χρησιμοποιείται για την εκτίμηση του υποδείγματος και τη διεξαγωγή των προβλέψεων καλύπτει τις κύριες παραμέτρους της οικονομικής δραστηριότητας στη χώρα σε τριμηνιαία συχνότητα και για τη χρονική περίοδο από τον Ιανουάριο του 2000 μέχρι και τον Σεπτέμβριο του 2015. Ειδικότερα, στο δείγμα ενσωματώνονται μεταβλητές τόσο από την κατηγορία των πραγματικών μεγεθών (όπως οι κύριες συνιστώσες του ΑΕΠ από την πλευρά της δαπάνης, γενικοί και επιμέρους δείκτες που αφορούν στη βιομηχανική παραγωγή, τις λιανικές πωλήσεις, τις ταξιδιωτικές εισπράξεις, την αγορά εργασίας και δείκτες οικονομικού κλίματος και επιχειρηματικών προσδοκιών) όσο και από την κατηγορία των ονομαστικών μεγεθών

(όπως ο γενικός και επιμέρους δείκτες τιμών καταναλωτή, νομισματικά μεγέθη, αποδόσεις ομολόγων, επιτόκια, συναλλαγματικές ισοτιμίες και δείκτες τιμών κατοικιών). Σημειώνεται ότι η απαραίτητη για τις εκτιμήσεις εποχική διόρθωση των χρονολογικών σειρών πραγματοποιήθηκε με τη χρήση του προγράμματος Demetra+ που είναι διαθέσιμο από την Eurostat¹.

Με βάση τις οικονομετρικές εκτιμήσεις όπως παρουσιάζονται στον Πίνακα 1.4.1, ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ για το σύνολο του 2015 προβλέπεται να κινηθεί κοντά στο -0,2%. Η συγκεκριμένη πρόβλεψη για περιορισμένη ύφεση, η οποία ενσωματώνει τα δημοσιευμένα στοιχεία για την εξέλιξη του ΑΕΠ κατά το πρώτο εννεάμηνο και τον εκτιμώμενο αρνητικό ρυθμό μεταβολής της τάξεως του -1,2% στο τέταρτο τρίμηνο του 2015, δεν διαφοροποιείται ουσιαστικά από την πρόβλεψη που είχε πραγματοποιηθεί κατά την προηγούμενη περίοδο αναφοράς (-0,3%). Παράλληλα, οι εκτιμώμενοι ρυθμοί μεταβολής για τα δύο πρώτα τρίμηνα του 2016 υποδεικνύουν μια επιδείνωση των οικονομικών συνθηκών κατά το πρώτο εξάμηνο του έτους, ως προς το αντίστοιχο εξάμηνο του 2015, ενώ ταυτόχρονα διαφαίνεται να υπάρχει μια τάση αποκλιμάκωσης των αρνητικών ποσοστιαίων μεταβολών στο δεύτερο τρίμηνο του 2016. Ειδικότερα, η πρόβλεψη για το εξάμηνο κυμαίνεται στο -1,1%, με τους επιμέρους ρυθμούς μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ κατά το πρώτο και δεύτερο τρίμηνο του 2016 να εκτιμώνται στο -1,2% και -0,9%, αντίστοιχα.

Οι ως άνω εκτιμώμενοι ρυθμοί μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ αντανακλούν τις βασικές διαστάσεις των πρόσφατων εξελίξεων στην ελληνική οικονομία. Δεδομένης της ενσωμάτωσης των στοιχείων για το τρίτο τρίμηνο του 2015, οι προβλέψεις για διατήρη-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.4.1 Ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ

(% ως προς την αντίστοιχη περίοδο του προηγούμενου έτους)

Τρίμηνα	2015	2016	
	2015Q4	2016Q1	2016Q2
Τριμηνιαίος ρυθμός μεταβολής	-1,23 [-1,38 , -1,08]	-1,21 [-1,46 , -0,95]	-0,92 [-1,27 , -0,56]
Μέσος ετήσιος (2015) – μέσος εξαμηνιαίος (2016) ρυθμός μεταβολής	-0,18* [-0,22 , -0,15]	-1,06 [-1,36 , -0,76]	

Σημείωση: Οι τιμές στις αγκύλες δείχνουν το κάτω και άνω όριο του διαστήματος εμπιστοσύνης της πρόβλεψης στο επίπεδο 95%.

*Το στοιχείο ενσωματώνει τα δημοσιευμένα δεδομένα για τα τρία πρώτα τρίμηνα του 2015, σε εποχικά διορθωμένη βάση.

1. Για την εποχική διόρθωση χρησιμοποιήθηκε το φίλτρο TRAMO/SEATS.

ση αρνητικών ρυθμών μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ στο τέλος του 2015 αλλά και κατά το πρώτο εξάμηνο του 2016 φαίνεται να συμβαδίζουν με τις έκτακτες συνθήκες που επικράτησαν στην ελληνική οικονομία στο δεύτερο εξάμηνο του 2015 και τις δυσμενείς επιπτώσεις αυτών στην εγχώρια πραγματική οικονομική δραστηριότητα. Ειδικότερα: (α) η επιβολή της τραπεζικής αργίας και των ελέγχων στην κίνηση κεφαλαίων, οι οποίοι ισχύουν μέχρι σήμερα, (β) η επίτευξη συμφωνίας για το τρίτο πρόγραμμα στήριξης της ελληνικής οικονομίας, με ό,τι αυτό συνεπάγεται σε όρους επιπλέον οικονομικών επιβαρύνσεων και νέων οικονομικών μέτρων, και (γ) η οφειλόμενη στη διεξαγωγή των βουλευτικών εκλογών του Σεπτεμβρίου αβεβαιότητα και στάση αναμονής, δεν μπορούσαν παρά να επιδράσουν επιβαρυντικά στην ούτως ή άλλως μεταβατική και εύθραυστη οικονομική συγκυρία που είχε επικρατήσει μέχρι τα μέσα του 2015. Όλοι οι προαναφερθέντες παράγοντες έδρασαν ανασταλτικά αναφορικά με ορισμένες καίριες πτυχές των οικονομικών εξελίξεων που μέχρι πρόσφατα συνέτειναν στη σταδιακή εξομάλυνση των συνθηκών κρίσης και τη διαφαινόμενη αργή αλλά σταθερή προσέγγιση σε τροχιά ανάπτυξης, όπως η εξισορρόπηση των δημοσιονομικών μεγεθών, η αντιστροφή της αρνητικής δυναμικής στα βασικά μακροοικονομικά μεγέθη, αλλά και η εξομάλυνση των συνθηκών στον χρηματοπιστωτικό κλάδο.

Ενδεικτική για την επιδείνωση των οικονομικών συνθηκών στη χώρα είναι η πρόσφατη πορεία σημαντικού αριθμού μεταβλητών, συγκριτικά με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2014 και σε μη εποχικά διορθωμένη βάση. Πιο συγκεκριμένα, σε αρνητική τροχιά επέστρεψε η ιδιωτική καταναλωτική δαπάνη μετά από μια σχεδόν αδιάλειπτη διετή περίοδο θετικών εξελίξεων, ενώ παράλληλα ιδιαίτερα δυσμενής ήταν η πορεία των επενδύσεων αλλά και των εξαγωγών. Αρνητική υπήρξε περαιτέρω η εξέλιξη στον δείκτη κύκλου εργασιών στη βιομηχανία, στον δείκτη όγκου στο λιανικό εμπόριο, στον δείκτη κύκλου εργασιών στο χονδρικό εμπόριο, στις εισπράξεις από μεταφορές, στις άδειες ιδιωτικών επιβατηγών οχημάτων, αλλά και στους δείκτες κατασκευαστικής και οικοδομικής δραστηριότητας.

Χαρακτηριστική της επιδείνωσης του εγχώριου οικονομικού περιβάλλοντος ήταν επιπροσθέτως η αντιστροφή των περισσότερων δεικτών που αντανακλούν προσδοκίες και εκτιμήσεις ή/και έχουν χαρακτηριστικά προήγησης, σε επίπεδα κοντά σε εκείνα του 2012 (π.χ. δείκτες επιχειρηματικών προσδοκιών σε κλαδικό επίπεδο, δείκτες που αντανακλούν εκτιμήσεις αναφορικά με τις μελλοντικές παραγγελίες στη μεταποίηση και τις εξαγωγές και δείκτες προσδοκιών για τις εξαγωγές), κάτι που ίσχυσε και για τον συνολικό δείκτη οικονομικού κλίματος για την Ελλάδα.

Μεταξύ των εξαιρέσεων, δηλαδή των μεταβλητών που δεν κινήθηκαν αρνητικά κατά τη συγκεκριμένη περίοδο αναφοράς, υπήρξαν οι ταξιδιωτικές εισπράξεις, ο γενικός δείκτης βιομηχανικής παραγωγής, ορισμένοι δείκτες ανταγωνιστικότητας, αλλά και τα βασικά μεγέθη της αγοράς εργασίας (απασχόληση και ανεργία), στην οποία εξακολούθησε να καταγράφεται στο τρίτο τρίμηνο του 2015 η προοδευτική, έστω και σε περιορισμένη κλίμακα, πορεία θετικής προσαρμογής, παρά τις ιδιαίτερα δυσμενείς συνθήκες που δεν έπαυσαν να τη χαρακτηρίζουν συνολικά.

Η εκτιμώμενη πορεία του πραγματικού ΑΕΠ στο τέλος του 2015 αλλά και κατά το πρώτο εξάμηνο του 2016 δύναται να εξελιχθεί με περισσότερο ή λιγότερο ευνοϊκό τρόπο σε σχέση με την ως άνω πρόβλεψη, σε εξάρτηση από μια πληθώρα κρίσιμων και αποφασιστικών παραγόντων. Οι παράγοντες αυτοί αφορούν, από τη μία πλευρά, στα καίρια οικονομικά και διαρθρωτικά ζητήματα που καλείται να αντιμετωπίσει η χώρα, όπως η προώθηση των βασικών αναπτυξιακών πυλώνων με στόχο την ενίσχυση της απασχόλησης, η εξισορρόπηση των κύριων δημοσιονομικών μεγεθών, αλλά και η εξασφάλιση ομαλών συνθηκών χρηματοδότησης της ελληνικής οικονομίας. Από την άλλη πλευρά, ρόλο κλειδί προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση αναμένεται να διαδραματίσουν σε βραχυπρόθεσμο και μεσοπρόθεσμο ορίζοντα οι παράγοντες εκείνοι που συνδέονται με τις διεθνείς οικονομικές, γεωπολιτικές και γεωστρατηγικές εξελίξεις που επηρεάζουν την ελληνική οικονομία και κοινωνία σε πολλαπλά επίπεδα.

2. Δημόσια οικονομικά

2.1. Εκτέλεση του Κρατικού Προϋπολογισμού 2015

Ελισάβετ Ι. Νίτση

Με βάση τα πιο πρόσφατα στοιχεία του Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους¹, ο Κρατικός Προϋπολογισμός του 2015 παρουσιάζει μειωμένα έσοδα σε σχέση με τον αναθεωρημένο στόχο του Προϋπολογισμού του 2016 και του Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονο-

μικής Στρατηγικής, 2015-2018 (ΜΠΔΣ), αλλά, κυρίως, με τους στόχους που είχαν τεθεί από τον Προϋπολογισμό του 2015. Από την άλλη, οι δαπάνες εμφανίζονται ελαφρώς μειωμένες, γεγονός που οδηγεί σε σαφώς μικρότερο από το αναμενόμενο πρωτογενές αποτέλεσμα, ιδιαίτερα συγκριτικά με τον στόχο που είχε τεθεί στον Προϋπολογισμό του 2015.

Πιο συγκεκριμένα, ο Κρατικός Προϋπολογισμός του 2015, σύμφωνα με τα πρόσφατα στοιχεία, σε τροποποιημένη ταμειακή βάση, παρουσίασε πρωτογενές πλεόνασμα €2.270 εκατ. ή 1,29% του ΑΕΠ, έναντι €1.872 εκατ. το 2014 (Πίνακας 2.1.1). Όμως η απόκλι-

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1.1 Εκτέλεση Κρατικού Προϋπολογισμού 2015 (εκατ. € σε τροποποιημένη ταμειακή βάση)

	2014		2015		
	12μηνο	12μηνο*	Εκτιμήσεις Προϋπολογισμού 2016 ¹	Πρόβλεψη ΜΠΔΣ 2015-2018 ²	Στόχοι Προϋπολογισμού 2015 ³
Κρατικός Προϋπολογισμός					
Καθαρά έσοδα	51.367	51.421	53.091	53.185	55.603
Δαπάνες	55.063	54.951	55.664	55.454	55.705
Τακτικός Προϋπολογισμός					
Καθαρά έσοδα	46.650	46.589	48.618	49.407	50.871
Δαπάνες	48.472	48.545	49.264	49.054	49.305
- Πρωτογενείς δαπάνες	41.928	41.298	41.924	41.431	41.887
- Τόκοι	5.569	5.800	5.830	6.100	5.900
ΠΔΕ					
Έσοδα	4.717	4.832	4.473	3.778	4.732
Δαπάνες	6.592	6.406	6.400	6.400	6.400
Πρωτογενές Αποτέλεσμα Κρατικού Προϋπολογισμού**	1.872	2.270	3.257	3.831	5.797
Ισοζύγιο Κρατικού Προϋπολογισμού	-3.697	-3.530	-2.573	-2.269	-103

1. Ετήσιες εκτιμήσεις όπως αποτυπώνονται στην Εισηγητική Έκθεση του Προϋπολογισμού του 2016.

2. Προβλέψεις όπως αποτυπώνονται στο Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής (ΜΠΔΣ) 2015-2018.

3. Ετήσιες προβλέψεις όπως αποτυπώνονται στην Εισηγητική Έκθεση του Προϋπολογισμού του 2015.

* Προσωρινά στοιχεία.

** Έλλειμμα (-)/Πλεόνασμα (+).

Πηγή: Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, Δελτίο Εκτέλεσης Προϋπολογισμού 2015, Ιανουάριος 2016.

1. Τα στοιχεία σε τροποποιημένη βάση του Προϋπολογισμού όπως αυτά δημοσιεύθηκαν στο Μηνιαίο Δελτίο Εκτέλεσης Κρατικού Προϋπολογισμού για τον Δεκέμβριο του 2015.

ση από τους στόχους είναι σημαντική, καθώς ο αναθεωρημένος στόχος στον Προϋπολογισμό του 2016 προέβλεπε πλεόνασμα της τάξης του €3.257 εκατ., παρουσιάζοντας απόκλιση κατά €987 εκατ. ή 0,56% του ΑΕΠ, αλλά και από το ΜΠΔΣ, το οποίο προέβλεπε πλεόνασμα ύψους €3.831 εκατ. αποκλίνοντας κατά €1.561 εκατ. ή 0,89% του ΑΕΠ. Ακόμη μεγαλύτερη είναι η απόκλιση από την αρχική πρόβλεψη του Προϋπολογισμού του 2015 που ανερχόταν στα €5.797 εκατ. εμφανίζοντας απόκλιση κατά €3.527 εκατ. ή 2,01% του ΑΕΠ.

Το έλλειμμα του Κρατικού Προϋπολογισμού του 2015, αν δηλαδή συμπεριλάβουμε τους τόκους που καταβλήθηκαν, ανήλθε στα €3,53 δισ., ή 2,01% του ΑΕΠ, μειωμένο κατά 4,44% περίπου σε σχέση με το 2014, αλλά αυξημένο κατά €960 εκατ. σε σχέση με το έλλειμμα του αναθεωρημένου στόχου του Προϋπολογισμού του 2016, €1.264 εκατ. σε σχέση με το έλλειμμα που προέβλεπε το ΜΠΔΣ και €3.430 εκατ. αναφορικά με τον στόχο του Προϋπολογισμού του 2015.

Πιο αναλυτικά, τα καθαρά έσοδα του Κρατικού Προϋπολογισμού για το 2015 διαμορφώθηκαν στα €51,4 δισ., αυξημένα κατά μόλις €54 εκατ. σε σχέση με τα αντίστοιχα έσοδα του 2014. Όμως παρουσιάζουν ση-

μαντικές αποκλίσεις συγκριτικά με την πρόβλεψη του Προϋπολογισμού του 2015 κατά 7,53%, αλλά ακόμη και από την αναθεωρημένη πρόβλεψη του Προϋπολογισμού του 2016 κατά 3,15% και αυτή του ΜΠΔΣ κατά 3,32%. Επιπλέον, αναφορικά με τα καθαρά έσοδα του Τακτικού Προϋπολογισμού για το 2015, αυτά ανήλθαν στα €46,6 δισ., λιγότερα κατά €61 εκατ. σε σχέση με τα αντίστοιχα έσοδα του 2014. Ωστόσο, υστερούν σημαντικά συγκριτικά με την πρόβλεψη του Προϋπολογισμού του 2015, όπου είχαν προβλεφθεί επιπλέον έσοδα €4.285 εκατ. ή 2,44% του ΑΕΠ, ενώ με το ΜΠΔΣ €2.818 ή 1,61% του ΑΕΠ, αντίστοιχα. Εντούτοις, η απόκλιση αυτή μπορεί να αποδοθεί στα μη εισπραχθέντα έσοδα από τη διακράτηση ομολόγων του Ελληνικού Δημοσίου στα χαρτοφυλάκια των κεντρικών τραπεζών του Ευρωσυστήματος (ANFA's & SMP's) ύψους €3,6 δισ., τα οποία όμως δεν υπολογίζονται στο δημοσιονομικό αποτέλεσμα, σύμφωνα με τον ορισμό του Προγράμματος.

Από τα τακτικά έσοδα, τα €19,8 δισ. εισπράχθηκαν από την άμεση φορολογία, εμφανίζοντας μείωση κατά 3,5% συγκριτικά με τα αντίστοιχα έσοδα του 2014 (Πίνακας 2.1.2), κατά 9,7% με τα έσοδα που προβλέπονταν από τις εκτιμήσεις του Προϋπολογι-

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1.2 Έσοδα Κρατικού Προϋπολογισμού (εκατ. € σε τροποποιημένη ταμειακή βάση)

Κατηγορία εσόδων	2014		2015	
	Πραγμ.	Πραγμ.	Εκτιμήσεις Προϋπολογισμού 2016 ¹	Στόχοι Προϋπολογισμού 2015 ²
Τακτικά έσοδα	47.819	47.432	46.312	50.324
Άμεσοι φόροι	20.464	19.758	19.165	21.880
Φόρος εισοδήματος	12.207	12.093	11.842	13.184
Έμμεσοι φόροι	23.776	23.773	23.597	25.154
ΦΠΑ	13.618	13.629	13.519	14.411
Φόρος κατανάλωσης	8.702	8.760	8.798	8.922
Σύνολο φορολογικών εσόδων	44.240	43.531	42.762	47.033
Σύνολο μη φορολογικών εσόδων	3.579	3.901	3.550	3.291
Μη τακτικά έσοδα	1.817	1.825	5.408	2.847
Γενικό σύνολο εσόδων	50.020	49.510	51.988	53.748
Επιστροφές	3.370	2.922	3.370	2.877
Καθαρά έσοδα Τακτικού Προϋπολογισμού	46.650	46.589	48.618	50.871
Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων	4.717	4.832	4.473	4.732
Σύνολο εσόδων Κρατικού Προϋπολογισμού	51.367	51.421	53.091	55.603

1. Ετήσιες εκτιμήσεις όπως αποτυπώνονται στην Εισηγητική Έκθεση του Προϋπολογισμού του 2016.

2. Ετήσιες προβλέψεις όπως αποτυπώνονται στην Εισηγητική Έκθεση του Προϋπολογισμού του 2015.

Πηγή: Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, Υπουργείο Οικονομικών.

σμού του 2016 και περίπου 3% πάνω από τις προβλέψεις του Προϋπολογισμού του 2015. Τα έσοδα από τον φόρο εισοδήματος μειώθηκαν κατά 0,9%, αν και είναι υψηλότερα από τις αναθεωρημένες προβλέψεις του Προϋπολογισμού του 2016 κατά 2,12%, ενώ υστερούν σε σχέση με τις προβλέψεις του Προϋπολογισμού του 2015 κατά 8,28%. Τα έσοδα από την έμμεση φορολογία και τον φόρο κατανάλωσης παραμένουν σταθερά –στο ύψος των €23,8 δισ. και 8,8 δισ., αντίστοιχα– αν και με τον Προϋπολογισμό του 2015 αναμενόταν να είναι αυξημένα κατά 5,5%. Τα μη φορολογικά έσοδα διαμορφώνονται στα €3,9 δισ., έχοντας αυξηθεί κατά 9% έναντι του προηγούμενου έτους. Τα μη τακτικά έσοδα ανήλθαν στα €1,8 δισ.

Τέλος, τα έσοδα του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων (ΠΔΕ), τα οποία είναι αυξημένα σε σχέση με το 2014 κατά 2,44%, παρουσιάζονται αυξημένα και σε σύγκριση με τους στόχους που είχαν τεθεί με τον Προϋπολογισμό του 2014, κατά 6,3%, και το ΜΠΔΣ, κατά 9,4%. Επιπλέον, υπολείπονται της εκτίμησης του Προϋπολογισμού του 2015 κατά 10% περίπου.

Οι δαπάνες του Κρατικού Προϋπολογισμού ανήλθαν σε €46,59 δισ., ελάχιστα μειωμένες έναντι των δαπανών του περασμένου έτους (€112 εκατ. ή 0,2%), αλλά και των προβλέψεων του Προϋπολογισμού του 2015 (€754 εκατ. ή 1,35%), του ΜΠΔΣ (€503 εκατ. ή 0,91%) και των εκτιμήσεων του Προϋπολογισμού του 2016 (€713 εκατ. ή 1,28%). Οι δαπάνες του Τακτικού Προϋπολογισμού διαμορφώθηκαν στο ύψος των €48,55 δισ., εκ των οποίων €41,3 δισ. αφορούν πρωτογενείς δαπάνες, ενώ οι πληρωμές για τόκους ανήλθαν στα €5,83 δισ. (Πίνακας 2.1.3). Πιο συγκεκριμένα, οι συνολικές δαπάνες για αποδοχές και συντάξεις εμφανίζονται αυξημένες κατά 1,4% σε σχέση με το προηγούμενο έτος, εξαιτίας αναδρομικών παροχών σε μισθούς και συντάξεις από τις αποφάσεις του ΣτΕ για την αντισυνταγματικότητα των περικοπών του 2012, καθώς δεν υπάρχει σημαντική διαφοροποίηση στο μισθολογικό και συνταξιοδοτικό κόστος. Στις αποδοχές των γιατρών παρατηρείται μείωση 2,4%, ενώ οι αποζημιώσεις των εφημεριών τους αυξήθηκαν κατά 10%.

Η επιχορήγηση των ασφαλιστικών ταμείων έχει αυξηθεί κατά 4,1%, όσος είναι και ο αναθεωρημένος στό-

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.1.3 Δαπάνες Κρατικού Προϋπολογισμού (εκατ. € σε τροποποιημένη ταμειακή βάση)

Κατηγορία δαπανών	2014		2015	
	Πραγμ.	Πραγμ.	Εκτιμήσεις Προϋπολογισμού 2016 ¹	Στόχοι Προϋπολογισμού 2015 ²
Αποδοχές και συντάξεις	18.478	16.740	18.804	18.766
Κεντρικής Διοίκησης	16.198	16.479	16.519	16.472
Νοσοκομείων, ιδρυμάτων πρόνοιας, ΝΠΔΔ κτλ.	2.280	2.260	2.280	2.284
Ασφάλιση, Περίθαλψη, Κοινωνική Προστασία	14.421	14.388	14.495	13.974
Δαπάνες περίθαλψης	58	56	59	58
Επιχορηγήσεις ασφαλιστικών ταμείων	11.100	11.557	11.558	11.312
Δαπάνες κάλυψης ελλειμμάτων νοσοκομείων και εξόφλησης παλαιών οφειλών	1.450	1.289	1.324	1.160
Κοινωνική προστασία	1.813	1.486	1.553	1.444
Λειτουργικές και λοιπές δαπάνες	5.733	5.383	5.707	5.352
Λοιπές δαπάνες	3.295	2.787	2.918	3.796
Σύνολο πρωτογενών δαπανών	41.928	41.298	41.924	41.887
Τόκοι	5.569	5.800	5.830	5.850
Σύνολο δαπανών Τακτικού Προϋπολογισμού	48.472	48.545	49.264	49.305
Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων	6.592	6.406	6.400	6.400
Σύνολο δαπανών Κρατικού Προϋπολογισμού	55.063	54.951	55.664	55.705

1. Ετήσιες εκτιμήσεις όπως αποτυπώνονται στην Εισηγητική Έκθεση του Προϋπολογισμού του 2016.
2. Ετήσιες προβλέψεις όπως αποτυπώνονται στην Εισηγητική Έκθεση του Προϋπολογισμού του 2015.

Πηγή: Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, Υπουργείο Οικονομικών.

χος του Προϋπολογισμού του 2016, όμως είναι υψηλότερη κατά 2,17% από τον στόχο που είχε τεθεί από τον Προϋπολογισμό του 2015. Η σημαντικότερη απόκλιση εμφανίζεται στον ΟΓΑ με την επιχορήγηση να φθάνει τα €3,3 δισ., γεγονός που δείχνει ότι το πρόβλημα επιβίωσης του ταμείου μεγαλώνει και απαιτεί άμεσα λύση. Ακολουθούν οι δαπάνες για το ΕΚΑΣ με απόκλιση της τάξης των €199 εκατ., καθώς δεν εφαρμόστηκε από το 2015 η μείωση των δικαιούχων, γεγονός που φαίνεται και από την πρόβλεψη του Προϋπολογισμού του 2015 για μόλις €516 εκατ., ενώ ο ΟΑΕΕ και ο ΕΟΠΥΥ έλαβαν επιπλέον της επιχορήγησης του 2014 από περίπου €130 εκατ.

Επιπλέον, έχουν δοθεί €1,3 δισ. για την εξόφληση μέρους των χρεών των νοσοκομείων, ποσό που σαφώς υπολείπεται της δαπάνης του 2014 αλλά και του στόχου του Προϋπολογισμού του 2015 κατά 11%. Η κοινωνική προστασία παρουσιάζεται μειωμένη κατά 18% σε σχέση με το 2014, αλλά και 4,3% σε σχέση με τον αναθεωρημένο στόχο του Προϋπολογισμού του 2015, γεγονός που οφείλεται στο ότι δεν δόθηκε κανένα κοινωνικό μέρισμα και οι λειτουργικές και λοιπές δαπάνες εμφανίζονται μειωμένες κατά 6,1%, σε σχέση με την αντίστοιχη περίοδο του 2014.

Τέλος, οι δαπάνες του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων (ΠΔΕ) κυμάνθηκαν στα επίπεδα του 2014, ανήλθαν στα €6,4 δισ. και είναι πολύ κοντά στους στόχους που είχαν τεθεί τόσο από τον Προϋπολογισμό του 2015 και 2016, όσο και από το ΜΠΔΣ (Πίνακας 2.1.1).

Από τα παραπάνω στοιχεία είναι σαφές ότι ο Προϋπολογισμός του 2015 παρουσιάζει σημαντική απόκλιση από τους στόχους που είχαν τεθεί κατά την ψήφισή του, τον Νοέμβριο του 2014. Αυτό μπορεί να οφείλεται σε διάφορους παράγοντες που αφορούν στην κατάρτισή του σε περίοδο που διαφαίνονταν εκλογές και, ως εκ τούτου, ήταν περισσότερο αισιόδοξος από ό,τι οι συνθήκες επέτρεπαν, όπως αποδείχθηκε αργότερα. Ο Προϋπολογισμός του 2015 στηρίχθηκε σε παραδοχές για το αποτέλεσμα του έτους, όπως το υπερεκτιμημένο πρωτογενές πλεόνασμα, αλλά και την έξοδο από την ύφεση, καθώς για το 2015 προβλεπόταν θετικός ρυθμός ανάπτυξης, της τάξης του 2,9% και πρωτογενές πλεόνασμα ύψους €5,6 δισ. ή 3% του ΑΕΠ. Επίσης, η απόκλιση μπορεί να αποδοθεί στις αλληπάλληλες εκλογικές διαδικασίες και, κυρίως, στην πολύμηνη διαπραγμάτευση με τους θεσμούς που δημιούργησε την έλλειψη ρευστότητας της ελληνικής οικονομίας, καθώς δεν υπήρχε εξωτερική χρηματοδότηση, στον κίνδυνο του Grexit που ήταν ορατός πριν τη συμφωνία του Αυγούστου και, τέλος, στην επιβολή περιορισμού στην κίνηση κεφαλαίων που προκάλεσε περαιτέρω οικονομική ασφυξία, κυρίως, στις επιχειρήσεις.

Αναφορικά με το πρωτογενές πλεόνασμα, αν και πολύ μικρότερο από τις προβλέψεις, οφείλεται τόσο στη μείωση των δαπανών λόγω της ιδιότυπης στάσης πληρωμών του κράτους, καθώς το €1,5 δισ. που είχε προβλεφθεί για την τακτοποίηση οφειλών παρελθόντων ετών φορέων της Γενικής Κυβέρνησης τελικά δεν καταβλήθηκε, όσο και στην είσπραξη εσόδων, με την καταβολή των φορολογικών υποχρεώσεων των Ελλήνων φορολογουμένων, καθώς φαίνεται να χρησιμοποιήσαν τις αποταμιεύσεις τους μετά την επιβολή του περιορισμού στην κίνηση κεφαλαίων.

Συνολικά, η εκτέλεση του Προϋπολογισμού του 2015 ήταν σαφώς καλύτερη από την αναμενόμενη. Όμως τα προβλήματα της ελληνικής οικονομίας δεν έχουν λυθεί και θα πρέπει να γίνουν οι απαραίτητες ενέργειες ώστε το 2016 να υπάρξει ανάπτυξη. Για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος, θα πρέπει τόσο η κυβέρνηση όσο και η αντιπολίτευση να αποφύγουν τα λάθη του παρελθόντος και να συμφωνήσουν στους βασικούς άξονες της οικονομικής πολιτικής. Θα πρέπει να τελειώσει η αξιολόγηση του προγράμματος το συντομότερο δυνατό, έτσι ώστε να διασφαλιστεί η αναχρηματοδότηση των δανείων προς τους εταίρους, η ομαλοποίηση της ρευστότητας της ελληνικής οικονομίας και να ανοίξει επιτέλους η συζήτηση για την ελάφρυνση του χρέους. Επιπλέον, ιδιαίτερα σημαντικό είναι να συμφωνηθεί άμεσα ένα σχέδιο οικονομικής ανασυγκρότησης της χώρας με σημαντική οικονομική στήριξη από τους εταίρους μας, ώστε μαζί με την αύξηση της ρευστότητας να δημιουργηθούν δυνατότητες ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας.

Εκτός, όμως, από τα ζητήματα της δημοσιονομικής προσαρμογής θα πρέπει να υπάρξει συμφωνία των κομμάτων και για τα σημαντικά ζητήματα που έρχονται σύντομα προς ψήφισή, το ασφαλιστικό και το φορολογικό. Είναι δύο ζητήματα που πρέπει να επιλυθούν, όχι μόνο επειδή είναι μέρος της συμφωνίας του Αυγούστου, αλλά γιατί αποτελούν χρόνια προβλήματα της ελληνικής οικονομίας. Το ασφαλιστικό αποτελεί τη μαύρη τρύπα του Προϋπολογισμού ύψους €11,5 δισ. για το 2015, καθώς υπάρχει σημαντική εισφοροδιαφυγή και με το σημαντικό ποσοστό ανεργίας θα απαιτεί όλο και μεγαλύτερες επιχορηγήσεις και το φορολογικό για την αύξηση των εσόδων του κράτους, που εκτός από την πάταξη της φοροδιαφυγής, με τους πόρους που θα εισπράξει θα μπορέσει να βρει τα απαραίτητα ισοδύναμα για να ασκήσει κοινωνική πολιτική, η οποία στην περίοδο της οικονομικής κρίσης που διανύουμε είναι απολύτως απαραίτητη. Θα πρέπει το φορολογικό σύστημα της χώρας να γίνει δικαιότερο και να πληρώνουν όλοι και όχι μόνο οι μισθωτοί και οι συνταξιούχοι που δεν μπορούν να αποκρύψουν εισοδήματα. Σαφές παράδειγμα αποτε-

λούν οι αγρότες, οι οποίοι διαμαρτύρονται για την κατάργηση του εξωλογιστικού τρόπου προσδιορισμού του εισοδήματός τους, καθώς με την ανοχή των κυβερνήσεων απέφευγαν «νόμιμα» να φορολογούνται για το πραγματικό τους εισόδημα, οι ελεύθεροι επαγγελματίες που συστηματικά φοροδιαφεύγουν, και άλλοι. Θα πρέπει, λοιπόν, η κυβέρνηση σε συνεννόηση και συνεργασία με τα κόμματα της αντιπολίτευσης, χωρίς να υπολογίσουν το πολιτικό κόστος, κυρίως όσον αφορά τους αγρότες λόγω της σημαντικότητας της αγροτικής ψήφου, να μην υπαναχωρήσουν από τα συμφωνηθέντα του Αυγούστου και να προχωρήσουν

άμεσα στις μεταρρυθμίσεις αυτές, όχι μόνο για να προχωρήσει η αξιολόγηση του προγράμματος εξυγίανσης της ελληνικής οικονομίας, αλλά, κυρίως, γιατί είναι απαραίτητες για τη σωτηρία του ασφαλιστικού συστήματος, αλλά και για την ανάπτυξη της χώρας. Τα ισοδύναμα μέτρα που αναζητούνται θα πρέπει να βρεθούν για την άσκηση, όμως, κοινωνικής πολιτικής για αδύναμες ομάδες του πληθυσμού, όπως οι άνεργοι, οι άστεγοι κλπ. και όχι για τα «χαϊδεμένα παιδιά» των Ελλήνων πολιτικών, τους αγρότες και άλλες ομάδες συμφερόντων που πιέζουν ώστε να απαλλαγούν από βάρη που τους αναλογούν.

2.2. Η εξέλιξη και διάρθρωση του δημοσίου χρέους

Χρήστος Τριαντόπουλος

Η πορεία του δημοσίου χρέους τόσο το 2015, όσο και οι εκτιμήσεις για το επόμενο έτος, αποτυπώνουν, αφενός, την ευρύτερη πορεία της οικονομίας, αλλά και, αφετέρου, τις εξελίξεις στο πεδίο των δημοσίων οικονομικών. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Προϋπολογισμού του 2016 (Νοέμβριος 2015), το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης το 2015 εκτιμάται ότι θα ανέλθει στα 316,5 δισ. ευρώ ή 180,2% του ΑΕΠ, έναντι 317,1 δισ. ευρώ ή 178,6% του ΑΕΠ κατά την προηγούμενη χρονιά (Πίνακας 2.2.1). Σε όρους Κεντρικής Διοίκησης, εάν δηλαδή δεν συνυπολογιστεί το ενδοκυβερνητικό χρέος (βλ. τον βραχυπρόθεσμο δανεισμό μέσω συμφωνιών επαναγοράς –*geros*– από φορείς της Γενικής Κυβέρνησης), το χρέος εκτιμάται ότι θα διαμορφωθεί στο τέλος το 2015 στα 326,5 δισ. ευρώ, αυξημένο κατά περίπου 2,4 δισ. ευρώ σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά.

Οι εκτιμήσεις, ωστόσο, για το επίπεδο του δημοσίου χρέους του 2015 –με επιπτώσεις και στο 2016 (ανάλογα πάντα με την πορεία υλοποίησης του προγράμματος οικονομικής πολιτικής)– προβλέπεται να αναθεωρηθούν επί τα βελτίω και το τελικό αποτέλεσμα να είναι σε αρκετά χαμηλότερα επίπεδα από αυτά των προβλέψεων του Προϋπολογισμού του 2016, λόγω των χαμηλότερων, έναντι της αρχικής εκτίμησης, αναγκών για τη νέα ανακεφαλαιοποίηση των εγχώριων τραπεζών. Οι χαμηλότερες ανάγκες χρηματοδοτικής στήριξης της νέας ανακεφαλαιοποίησης οδήγησαν και σε αντίστοιχο περιορισμό του –αρχικώς εκτιμηθέντος– δανεισμού κάτι που αποτυ-

πώνεται και στα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία του Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους, όπου το χρέος της Κεντρικής Διοίκησης στο τέλος του Νοεμβρίου του 2015 διαμορφώθηκε στα 316,9 δισ. ευρώ (9,4 δισ. ευρώ χαμηλότερα από την εκτίμηση για το κλείσιμο του έτους). Έτσι, το δημόσιο χρέος του 2015, σε συνέχεια των εξελίξεων του πρώτου εξαμήνου (βλ. επιστροφή κεφαλαίων Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας, μη ολοκλήρωση δεύτερου προγράμματος οικονομικής πολιτικής, βραχυπρόθεσμο δανεισμό από τους Ευρωπαίους εταίρους, κ.ά.), αλλά και των χαμηλότερων των αρχικά προβλεπόμενων χρηματοδοτικών αναγκών της νέας ανακεφαλαιοποίησης (βλ. μεγάλη συμμετοχή ιδιωτών και περιορισμό μεριδίου Δημοσίου) κατά το τελευταίο τρίμηνο του έτους, εκτιμάται ότι θα διαμορφωθεί σε χαμηλότερα επίπεδα από εκείνα τόσο του 2014, όσο και των εκτιμήσεων του Προϋπολογισμού του 2016.

Ο περιορισμένος, λόγω των προαναφερθεισών παραμέτρων, δανεισμός από τον Μηχανισμό Στήριξης ΕΕ/ΕΚΤ/ΔΝΤ επηρέασε, αλλά και θα επηρεάσει –μετά την επικαιροποίηση των εκτιμήσεων– τη διάρθρωση του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης. Σύμφωνα, λοιπόν, με τις εκτιμήσεις του Προϋπολογισμού του 2016, διατηρώντας τις αλλαγές στη δομή του χρέους μετά και τη διττή αναδιάρθρωσή του το 2012, εκτιμάται, για το 2015, ότι το 18,3% του χρέους αφορά ομόλογα, το 4,6% του χρέους είναι σε έντοκα γραμμάτια και το 74,2% του χρέους αφορά δάνεια και, κυρίως, δάνεια από τον Μηχανισμό Στήριξης ΕΕ/ΕΚΤ/ΔΝΤ (69% του χρέους). Σε αυτό το πλαίσιο, προβλέπεται ότι το μερίδιο των δανείων από τον Μηχανισμό Στήριξης ΕΕ/ΕΚΤ/ΔΝΤ θα αυξηθεί περαιτέρω το 2016, φτάνοντας το 71,4% του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης (Πίνακας 2.2.2). Το εν λόγω μερίδιο διαφαίνεται, ωστόσο, ότι θα είναι μικρότερο, καθώς, σύμφωνα με τα στοιχεία από το Γενικό Λογιστήριο του Κράτους για το

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.2.1 Χρέος Γενικής Κυβέρνησης

	2013	2014	2015*	2016**
A. Χρέος Κεντρικής Διοίκησης	321.478	324.128	326.500	337.600
B. Χρέος ΝΠΔΔ, κέρματα κλπ. μείον επενδύσεις σε τίτλους ελληνικού Δημοσίου	5.483	2.179	-300	-500
Γ. Χρέος Κεντρικής Κυβέρνησης κατά ESA (A+B)	326.961	326.307	326.200	337.100
Δ. Χρέος ΟΤΑ, ΟΚΑ μείον ενδοκυβερνητικό χρέος	-7.746	-9.190	-9.700	-9.500
E. Χρέος Γενικής Κυβέρνησης (Γ+Δ)	319.215	317.117	316.500	327.600
(% του ΑΕΠ)	177,0%	178,6%	180,2%	187,8%

Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών, Προϋπολογισμός 2016.

Σημειώσεις: * Εκτιμήσεις (με την αρχική εκτίμηση των αναγκών για την ανακεφαλαιοποίηση των τραπεζών).

** Προβλέψεις.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.2.2 Δομή χρέους Κεντρικής Διοίκησης

	2011		2013		2015*		2016**	
	Εκατ. ευρώ	% χρέους	Εκατ. ευρώ	% χρέους	Εκατ. ευρώ	% χρέους	Εκατ. ευρώ	% χρέους
A. Ομόλογα	259.774,18	70,6	76.296,25	23,7	59.810,00	18,3	56.830,00	16,8
Ομόλογα στην αγορά εσωτερικού	240.940,37	65,5	73.415,28	22,8	57.112,00	17,5	54.754,00	16,2
Ομόλογα στις αγορές εξωτερικού***	18.833,81	5,1	2.880,97	0,9	2.698,00	0,8	2.076,00	0,6
B. Βραχυπρόθεσμοι τίτλοι (έντοκα γραμμάτια)	15.058,63	4,1	14.970,82	4,7	14.880,00	4,6	14.800,00	4,4
Γ. Δάνεια	93.145,19	25,3	230.210,90	71,6	242.110,00	74,2	256.270,00	75,9
Δάνεια Τραπέζης Ελλάδος	5.683,99	1,5	4.734,61	1,5	3.792,00	1,2	3.320,00	1,0
Λοιπά Δάνεια εσωτερικού	836,71	0,2	115,50	0,0	109,00	0,0	292,00	0,1
Δάνεια Μηχανισμού Στήριξης	73.210,36	19,9	213.152,48	66,3	225.907,00	69,2	241.123,00	71,4
Λοιπά Δάνεια εξωτερικού****	13.414,13	3,6	12.208,31	3,8	12.302,00	3,8	11.535,00	3,4
Δ. Βραχυπρόθεσμα δάνεια*****	0,00	0,0	0,00	0,0	9.700,00	3,0	9.700,00	2,9
Σύνολο χρέους Κεντρικής Διοίκησης (A+B+Γ+Δ)	367.978,00	100,0	321.477,97	100,0	326.500,00	100,0	337.600,00	100,0

Πηγή: Δελτία Δημοσίου Χρέους (Δεκέμβριος 2011, Δεκέμβριος 2013) και Προϋπολογισμός 2016.

Σημειώσεις: * Εκτιμήσεις.

** Προβλέψεις.

*** Περιλαμβάνονται και οι τιτλοποιήσεις στο εξωτερικό.

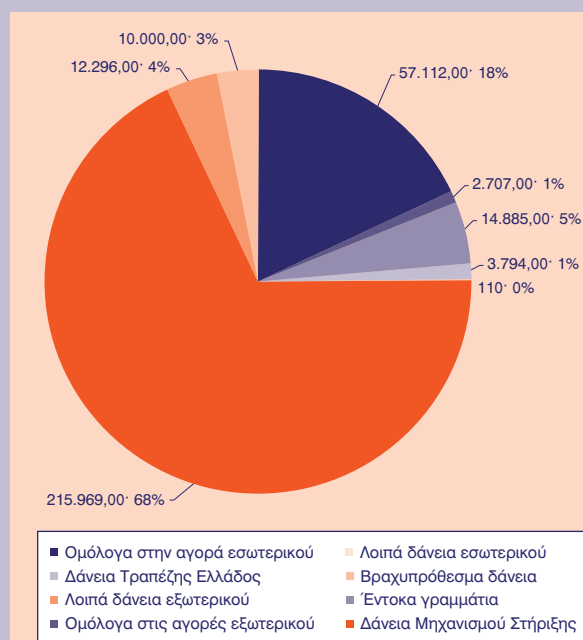
**** Περιλαμβάνονται και ειδικά και διακρατικά δάνεια.

***** Περιλαμβάνεται και η πώληση τίτλων με σύμφωνο επαναγοράς (repos).

δημόσιο χρέος για τον Νοέμβριο του 2015, τα δάνεια από τον Μηχανισμό Στήριξης ΕΕ/ΕΚΤ/ΔΝΤ ανέρχονται στα 215,9 δισ. ευρώ, αποτελώντας το 68% του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης, ενώ ο δανεισμός μέσω ομολόγων συνιστά το 18,9% του εν λόγω χρέους (Διάγραμμα 2.2.1).

Επιπρόσθετα, μεταβολή εντοπίζεται και στα χαρακτηριστικά του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης τα τελευταία χρόνια, καθώς τον Σεπτέμβριο του 2015 το μεγαλύτερο μέρος του χρέους είναι μη διαπραγματεύσιμο (76,2%) και σε κυμαινόμενο επιτόκιο (68,5%), αντιστρέφοντας και στις δύο περιπτώσεις τις σχετικές αναλογίες σε σύγκριση με το 2011, αλλά και αυξάνοντας τα εν λόγω μερίδια σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά (Πίνακας 2.2.3). Αυτή η εξέλιξη στη σύνθεση του χρέους οφείλεται, φυσικά, στη χρηματοδότηση της χώρας από τον Μηχανισμό Στήριξης ΕΕ/ΕΚΤ/ΔΝΤ, η οποία και βασίζεται σε μη διαπραγματεύσιμα και κυμαινόμενου επιτοκίου δάνεια. Επίσης, οι εξελίξεις στη χρηματοδότηση από τον Μηχανισμό Στήριξης ΕΕ/ΕΚΤ/ΔΝΤ το 2015 επηρέασαν και το μερίδιο του νομίσματος στο οποίο είναι εκφρασμένο το χρέος της Κεντρικής Διοίκησης, με αποτέλεσμα τον Σεπτέμβριο του 2015 το 96,1% του εν λόγω χρέους να εκφράζεται σε ευρώ, έναντι 95,7% το Δεκέμβριο του 2014 και 95,9% τον Δεκέμβριο του 2013.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.2.1
Χρέος Κεντρικής Διοίκησης (Νοέμβριος 2015),
(εκατ. ευρώ, % χρέους)

Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών (2015).

ΠΙΝΑΚΑΣ 2.2.3 Σύνοψη χρέους Κεντρικής Διοίκησης

	Δεκέμβριος 2011	Δεκέμβριος 2012	Δεκέμβριος 2013	Δεκέμβριος 2014	Σεπτέμβριος 2015
A. Επιτόκιο					
Σταθερού επιτοκίου ¹	62,0%	32,7%	28,5%	33,2%	31,5%
Κυμαινόμενου επιτοκίου ^{1,2}	38,0%	67,3%	71,5%	66,8%	68,5%
B. Διαπραγμάτευση					
Διαπραγματεύσιμο	74,7%	34,3%	28,4%	25,0%	23,8%
Μη διαπραγματεύσιμο	25,3%	65,7%	71,6%	75,0%	76,2%
Γ. Νόμισμα					
Ευρώ	97,5%	96,7%	95,9%	95,7%	96,1%
Νομίσματα εκτός Ευρωζώνης	2,5%	3,3%	4,1%	4,3%	3,9%

Πηγή: Δελτία Δημοσίου Χρέους (Δεκέμβριος 2011, Δεκέμβριος 2012, Δεκέμβριος 2013, Δεκέμβριος 2014, Σεπτέμβριος 2015).

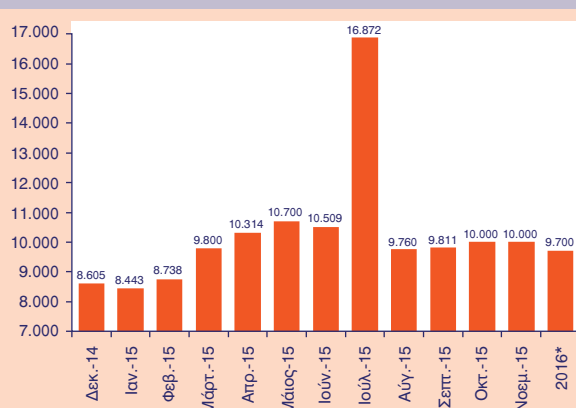
Σημειώσεις: 1. Η σχέση σταθερού/κυμαινόμενου συμπεριλαμβάνει τις πράξεις swap επιτοκίου.

2. Τα τιμηριθμοποιημένα ομόλογα περιλαμβάνονται στα κυμαινόμενα ομόλογα.

Παράλληλα, διατηρήθηκε η συνεισφορά του βραχυπρόθεσμου δανεισμού στην κάλυψη των χρηματοδοτικών αναγκών της Κεντρικής Διοίκησης μέσω της ευρείας αξιοποίησης της πώλησης τίτλων με τη μέθοδο της επαναγοράς (repos) σε φορείς της Γενικής Κυβέρνησης¹. Συγκεκριμένα, η αξιοποίηση της εν λόγω μεθόδου επεκτάθηκε, με σειρά νομοθετικών παρεμβάσεων, ώστε να αυξηθεί το εύρος των συνεργαζόμενων φορέων της Γενικής Κυβέρνησης και, επί της ουσίας, αξιοποιήθηκε ως ένα εργαλείο ενδοκυβερνητικού δανεισμού, το οποίο και κάλυπτε την αδυναμία άντλησης χρηματοδοτικών πόρων είτε από τον Μηχανισμό Στήριξης ΕΕ/ΕΚΤ/ΔΝΤ, είτε από τις αγορές. Έτσι, σύμφωνα με τα στοιχεία του Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους, τον Νοέμβριο του 2015 οι συμφωνίες repos με φορείς της Γενικής Κυβέρνησης κάλυψαν 10 δισ. ευρώ από το χρέος της Κεντρικής Διοίκησης, έναντι αξιοποίησης 8,6 δισ. ευρώ τον Δεκέμβριο του 2014 (Διάγραμμα 2.2.2). Στον βραχυπρόθεσμο δανεισμό, φυσικά, περιλαμβάνεται και η άντληση χρηματοδότησης από τους Ευρωπαίους εταίρους της χώρας, στο πλαίσιο ενός καθεστώτος «γέφυρα» (bridge) μετά τον Ιούνιο του 2015 και μέχρι την έναρξη του τρίτου προγράμματος οικονομικής πολιτικής, περίπου 7 δισ. ευρώ, με αποτέλεσμα το επίπεδο του βραχυπρόθεσμου δανεισμού τον Ιούλιο του 2015 –μόνο για τον συγκεκριμένο μήνα– να διαμορφωθεί στα 16,9 δισ. ευρώ. Η αξιοποίηση του εργαλείου των συμφωνιών repos σχεδιάζεται να συνεχιστεί και το 2016, καθώς, σύμφωνα με τα στοιχεία του Προϋπολογισμού του 2016, προβλέπεται η άντληση

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.2.2

Βραχυπρόθεσμο δάνεια Κεντρικής Κυβέρνησης

Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών (2015).

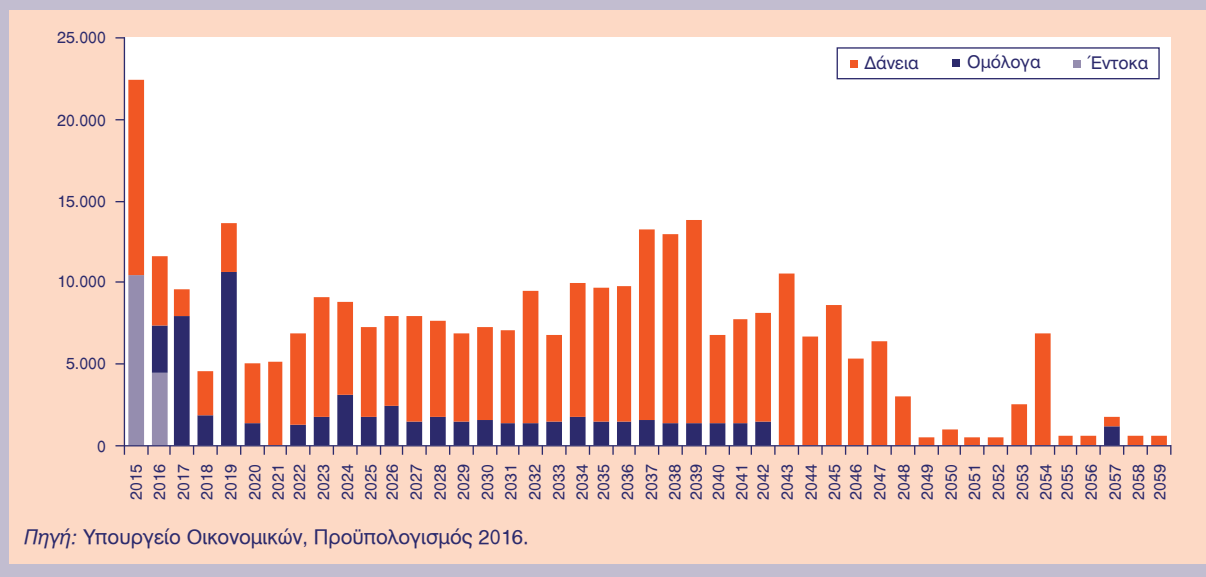
Σημείωση: * Πρόβλεψη για το σύνολο του έτους στον Προϋπολογισμό 2016.

χρηματοδότησης ύψους 9,7 δισ. ευρώ. Πρόκειται για τη διατήρηση ενός νέου καθεστώτος χρηματοδότησης –μέσω της «παγιοποίησης» του εν λόγω εργαλείου άντλησης ρευστότητας μέσω των συμφωνιών repos της Γενικής Κυβέρνησης– που έχει οδηγήσει τα τελευταία χρόνια σε αύξηση του ενδοκυβερνητικού χρέους (Πίνακας 2.2.1), με αποτέλεσμα να υπάρχει και αντίστοιχη μείωση του χρέους της Γενικής Κυβέρνησης έναντι του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης.

1. Πρόκειται για μία μέθοδο που αναπτύχθηκε από τον Οργανισμό Διαχείρισης Δημοσίου Χρέους (ΟΔΔΗΧ) από το 2014, δίνοντας νέες δυνατότητες στους τρόπους κάλυψης των βραχυπρόθεσμων αναγκών του Δημοσίου, κυρίως, μέσω των πράξεων διαχείρισης ταμειακής ρευστότητας υπό τη μορφή repo agreements, τις οποίες συνάπτει ο ΟΔΔΗΧ με φορείς της Γενικής Κυβέρνησης.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.2.3

Χρονοδιάγραμμα λήξης χρέους Κεντρικής Διοίκησης (Σεπτέμβριος 2015)

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Προϋπολογισμού του 2016, τα οποία εδράζονται στην αρχική υπόθεση για τις ανάγκες χρηματοδότησης της νέας ανακεφαλαιοποίησης των τραπεζών, το δημόσιο χρέος το 2016 προβλέπεται ότι θα αυξηθεί κατά 11,1 δισ. ευρώ σε σχέση με το 2015 και ότι θα διαμορφωθεί στα 327,6 δισ. ευρώ ή 187,8% του ΑΕΠ, ενώ σε όρους Κεντρικής Διοίκησης το χρέος εκτιμάται ότι θα διαμορφωθεί στα 337,6 δισ. ευρώ (Πίνακας 2.2.1). Επιπρόσθετα, το 2016 το σύνολο του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης που λήγει ανέρχεται, σύμφωνα πάντα με τα στοιχεία του Προϋπολογισμού του 2016, στα 11,7 δισ. ευρώ, εκ των οποίων τα 2,9 δισ. ευρώ είναι ομόλογα και τα 4,3 δισ. ευρώ είναι δάνεια, ενώ τα 4,4 δισ. ευρώ αφορούν έντοκα γραμμάτια του ελληνικού Δημοσίου. Στα τελευταία θα πρέπει να συνυπολογιστούν και τα έντοκα γραμμάτια του ελληνικού Δημοσίου, ύψους 10,5 δισ. ευρώ τα οποία έληξαν μέσα στο 2015 και «μεταφέρθηκαν» στην επόμενη χρονιά (Διάγραμμα 2.2.3). Γενικότερα, όπως σημειώνεται και στο κείμενο του Προϋπολογισμού του 2016, «[...] ο χρονικός

ορίζοντας των λήξεων του χρέους της Κεντρικής Διοίκησης [...] εκτείνεται μέχρι το έτος 2059. Η αδυναμία προσφυγής για δανεισμό στις αγορές από το Μάιο του 2010, με εξαίρεση την έκδοση πενταετούς και τριετούς ομολόγου το 2014, είχε ως αποτέλεσμα τη δραστική μείωση των ομολόγων και την αντικατάστασή τους με δάνεια. Η αδυναμία αυτή αναμένεται να αντιστραφεί τα επόμενα έτη με τη σταδιακή επάνοδο του ελληνικού δημοσίου στις αγορές για δανεισμό [...].

Η φυσιογνωμία, ωστόσο, αλλά και τα χαρακτηριστικά του δημοσίου χρέους αναμένεται να επηρεαστούν, αφενός, από ενδεχόμενη αναδιάρθρωση του δημοσίου χρέους –σε συνέχεια αυτής του 2012– στο πλαίσιο της υλοποίησης του νέου προγράμματος οικονομικής πολιτικής και, αφετέρου, από ενδεχόμενη αλλαγή (και σχετική θεσμοθέτηση) της μεθόδου ανάλυσης της βιωσιμότητας του δημοσίου χρέους της Ελλάδας, για την οποία, ωστόσο, καθοριστική συνθήκη παραμένει η επιστροφή της ελληνικής οικονομίας στη σφαίρα των θετικών ρυθμών ανάπτυξης.

3. Ανθρώπινοι πόροι και κοινωνικές πολιτικές

3.1. Πρόσφατες εξελίξεις σε βασικά μεγέθη της ελληνικής αγοράς εργασίας

Ιωάννης Χολέζας

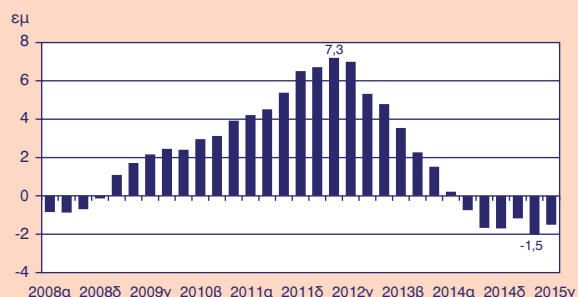
3.1.1. Εισαγωγή

Το τρίτο τρίμηνο του 2015 (2015γ) η ανεργία κατέγραψε περαιτέρω υποχώρηση, παρά τις αντίξοες οικονομικές και πολιτικές συνθήκες που επικράτησαν στη χώρα, φτάνοντας στα επίπεδα του 2012, και διαμορφώθηκε στο 24%. Τον Οκτώβριο το γενικό ποσοστό ανεργίας σταθεροποιήθηκε στο 24,5% σε σύγκριση με τον Σεπτέμβριο, εμφανίζοντας οριακή μεταβολή αντίστοιχη με τα προηγούμενα έτη και περίπου 1,5 εκατοστιαία μονάδα (εμ) μείωση σε σύγκριση με τον Οκτώβριο του 2014. Σύμφωνα με πιο πρόσφατα μηνιαία στοιχεία του ΟΑΕΔ, οι εγγεγραμμένοι άνεργοι αυξήθηκαν τον Νοέμβριο, όπως συμβαίνει κάθε έτος, όμως η αύξηση ήταν μεγαλύτερη το 2015 έναντι του 2014. Παρ' όλα αυτά, ο συνολικός αριθμός των ανέργων είναι μικρότερος από εκείνον πριν από ένα έτος. Επιπλέον, η απασχόληση συνέχισε την αυξητική της πορεία. Ειδικά στον χώρο της μισθωτής απασχόλησης, οι εξελίξεις, αν και αρνητικές το τελευταίο τετράμηνο του έτους, είναι βελτιωμένες σε σύγκριση με το 2014. Σημειώνεται ότι η επίδοση της αγοράς τον Δεκέμβριο υπήρξε πολύ καλή, καθώς δημιουργήθηκαν οι περισσότερες επιπλέον θέσεις μισθωτής απασχόλησης των τελευταίων ετών. Ενδεχομένως, μελανό σημείο είναι η περαιτέρω επέκταση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης που συνεπάγονται μειωμένες αποδοχές και αυξημένη αβεβαιότητα για τους απασχολούμενους. Τέλος, η ανάλυση των δεδομένων στηρίζεται στις διαφοροποιήσεις που καταγράφονται παραδοσιακά μεταξύ ανδρών και γυναικών, νέων και ώριμων εργαζομένων, καθώς και ατόμων με διαφορετικό εκπαιδευτικό επίπεδο.

3.1.2. Ανεργία

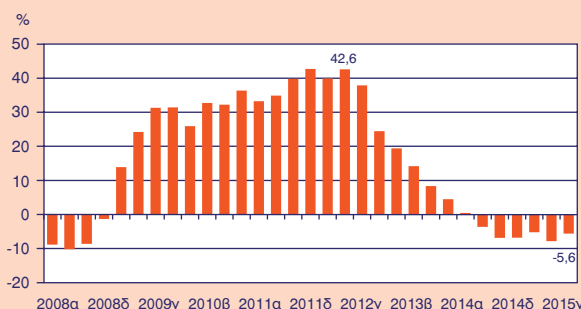
Σύμφωνα με τα στοιχεία από τις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ) της ΕΛΣΤΑΤ, το ποσοστό ανεργίας

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.1
Μεταβολή ανεργίας σε ετήσια βάση (σε εμ)

Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ), ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί ΚΕΠΕ.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.2
Μεταβολή ανέργων (%) σε ετήσια βάση

Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ), ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί ΚΕΠΕ.

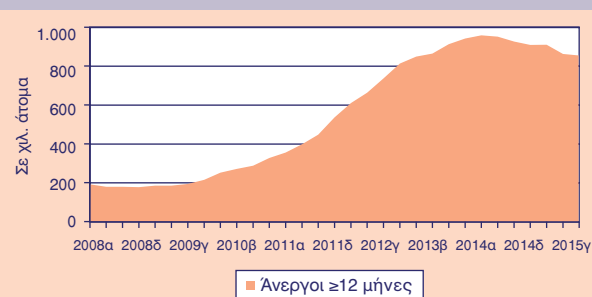
των ατόμων άνω των 15 ετών κατέγραψε περαιτέρω μείωση το τρίτο τρίμηνο του 2015 τόσο σε τριμηνιαία, 0,6 εκατοστιαίες μονάδες (εμ), όσο και σε ετήσια βάση¹, 1,5 εμ, συνεχίζοντας την πτωτική πορεία που ξεκίνησε το δεύτερο τρίμηνο του 2014 (Διάγραμμα 3.1.1). Έτσι, διαμορφώθηκε στο 24% για το σύνολο του πληθυσμού, περίπου όσο ήταν το δεύτερο τρίμηνο του 2012. Παρόμοια είναι και η εξέλιξη του αριθμού των ανέργων (Διάγραμμα 3.1.2). Μετά τις μεγάλες αυξήσεις που σημειώθηκαν το 2012, φαίνεται ότι ο αριθμός των ανέργων από το δεύτερο τρίμηνο του 2014 και έπειτα μειώνεται συνεχώς σε ετήσια βάση. Η

1. Η σύγκριση γίνεται με το αντίστοιχο τρίμηνο του προηγούμενου έτους με στόχο να απομονωθεί η επίδραση της εποχικότητας.

μείωση των ανέργων κατά 5,6% το τρίτο τρίμηνο του 2015 ισοδυναμεί με 19,6 χιλ. λιγότερους ανέργους σε σύγκριση με το δεύτερο τρίμηνο του 2015 και 181,8 χιλ. λιγότερους ανέργους σε σύγκριση με τον μέγιστο αριθμό ανέργων το πρώτο τρίμηνο του 2014. Η εικόνα αυτή είναι σίγουρα ενθαρρυντική λαμβάνοντας υπόψη το οικονομικό περιβάλλον του τελευταίου έτους και την αβεβαιότητα που το χαρακτηρίζει, κυρίως λόγω της πολιτικής αστάθειας. Ωστόσο, δεν πρέπει να προκαλεί εφησυχασμό.

Το βασικότερο πρόβλημα στο οποίο οφείλει να εστιάσει κάποιος είναι ότι περίπου ένα τέταρτο του εργατικού δυναμικού συνεχίζει να μην απασχολείται. Είναι ενδεικτικό ότι οι μακροχρόνια άνεργοι, δηλαδή αυτοί που παραμένουν άνεργοι για περισσότερους από δώδεκα μήνες, αντιπροσωπεύουν το 73,7% του συνόλου των ανέργων το τρίτο τρίμηνο του 2015. Το αντίστοιχο μερίδιο το 2014 ήταν ελαφρώς υψηλότερο (74,4%), όμως αυτό δεν αναιρεί τους κινδύνους που συνεπάγεται το φαινόμενο, π.χ. απαξίωση του ανθρώπινου κεφαλαίου, αποθάρρυνση και παραίτηση από την προσπάθεια εύρεσης απασχόλησης, κ.ά., και την ανάγκη να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά. Συγκριτικά με την κατάσταση πριν την κρίση, το μερίδιο των μακροχρόνια ανέργων έχει αυξηθεί πάνω από 24 εμ (49,5% το τρίτο τρίμηνο του 2008)². Είναι χαρακτηριστικό ότι το τρίτο τρίμηνο του 2015 οι μακροχρόνια άνεργοι είναι σχεδόν πενταπλάσιοι από τους αντίστοιχους το 2008 (855 χιλ. άτομα έναντι 180 χιλ. ατόμων). Στο Διάγραμμα 3.1.3 φαίνεται η εξέλιξη του αριθμού των μακροχρόνια ανέργων από το 2008 ως το τρίτο τρίμηνο του 2015. Η σημαντικότερη παρατήρηση ίσως είναι η μείωση του αριθμού των μακροχρόνια ανέργων από το δεύτερο τρίμηνο του 2014 και έπειτα³. Υπενθυμίζεται ότι τότε άρχισε να μειώνεται και το ποσοστό ανεργίας. Αυτό μπορεί να σημαίνει δύο πράγματα. Πρώτον, ότι οι μακροχρόνια άνεργοι παραμένουν ανταγωνιστικοί και μπορούν να βρουν απασχόληση ακόμη και κάτω από αντίξοες συνθήκες στην αγορά εργασίας, όπως αυτές που επικρατούν τα τελευταία χρόνια. Δεύτερον, ότι οι μακροχρόνια άνεργοι αποθαρρύνθηκαν και αποχώρη-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.3
Αριθμός μακροχρόνια ανέργων

Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ), ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί ΚΕΠΕ.

σαν από την αγορά εργασίας⁴. Μια ασφαλής απάντηση προϋποθέτει σε βάθος ανάλυση που ξεφεύγει από τα όρια αυτού του άρθρου⁵.

Ένα επιπλέον ζήτημα που επιτείνει τις αρνητικές επιπτώσεις της ανεργίας και έχει πολλάκις αναφερθεί στο παρελθόν είναι το χαμηλό ποσοστό κάλυψης των ανέργων από το δίκτυ προστασίας. Σύμφωνα με τα μηνιαία στοιχεία του ΟΑΕΔ, τον Νοέμβριο του 2015 μόλις 12,4% των ανέργων επιδοτούνται (15,2% αν ληφθούν υπόψη μόνο αυτοί που αναζητούν ενεργά απασχόληση). Παρ' όλα αυτά, το ποσοστό κάλυψης είναι ελαφρώς υψηλότερο από εκείνο πριν από ένα έτος, αν και πρέπει να ληφθεί υπόψη η μεταβλητότητα που εμφανίζει το μέγεθος ακόμη και σε μηνιαία συχνότητα. Σε κάθε περίπτωση, η αύξηση της προστασίας των ανέργων απαιτεί την εύρεση επιπλέον πόρων, που αυτή την περίοδο είναι εξαιρετικά περιορισμένοι, ή/και εξοικονόμηση δημοσίων δαπανών από άλλες πηγές, εγχείρημα επίσης δύσκολο, αν ληφθούν υπόψη οι προσπάθειες εξορθολογισμού των δαπανών των τελευταίων ετών. Επομένως, οποιαδήποτε λύση οφείλει να ξεφύγει από τις συνηθισμένες πρακτικές.

Οι γυναίκες και οι νέοι (15-29 ετών) είναι δύο πληθυσμιακές ομάδες, οι οποίες αντιμετωπίζουν τις με-

2. Να σημειωθεί ότι το ποσοστό των μακροχρόνια ανέργων ήταν απαράδεκτα υψηλό ακόμη και πριν την κρίση, παρατήρηση που υποδεικνύει την ύπαρξη διαρθρωτικών προβλημάτων στην αγορά εργασίας, όπως είναι η αναντιστοιχία ζητούμενων από τις επιχειρήσεις και προσφερόμενων από τους ανέργους δεξιοτήτων, η περιορισμένη γεωγραφική κινητικότητα, κ.ά.

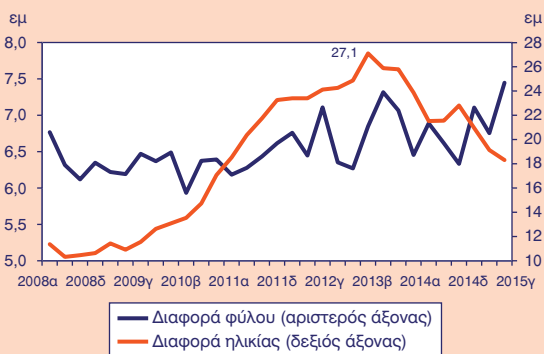
3. Σημειώνεται ότι, με βάση τα στοιχεία του ΟΑΕΔ, οι μακροχρόνια άνεργοι τον Νοέμβριο του 2015 αποτελούσαν το 50,7% του συνόλου των ανέργων. Η απόκλιση είναι σημαντική σε σύγκριση με τις ΕΕΔ. Ωστόσο, το μερίδιο είναι αυξημένο σε σύγκριση με τον Νοέμβριο του 2014, αλλά βγαίνει μειούμενο από τον Ιούνιο του 2015. Επομένως, η πτωτική πορεία του μεριδίου των μακροχρόνια ανέργων φαίνεται να επιβεβαιώνεται και από τα μηνιαία στοιχεία του ΟΑΕΔ.

4. Η μείωση του εργατικού δυναμικού καθ' όλη τη διάρκεια του 2014 και το πρώτο τρίμηνο του 2015 αποτελεί ένδειξη ότι κάτι τέτοιο δεν είναι απίθανο. Από την άλλη πλευρά, το δεύτερο και τρίτο τρίμηνο του 2015 το εργατικό δυναμικό αυξάνεται σημαντικά έχοντας υπερκεράσει τις μειώσεις των τελευταίων τριμήνων (2014α-2015α).

5. Μια ακόμη περίπτωση είναι οι μακροχρόνια άνεργοι να έπαψαν να ταξινομούνται ως τέτοιοι μετά τη συμμετοχή τους σε επιδοτούμενα προγράμματα απασχόλησης για μακροχρόνια ανέργους, οπότε μηδενίζεται ο χρόνος ανεργίας και ξεκινά να μετρά από την αρχή.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.4

Διαφορές ανεργίας μεταξύ ανδρών-γυναικών και νέων-ώριμων ατόμων

Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ), ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί ΚΕΠΕ.

γαλύτερες δυσκολίες στην εύρεση απασχόλησης για διάφορους λόγους που σχετίζονται με ορισμένα χαρακτηριστικά που ενσωματώνουν ή/και συγκεκριμένες κοινωνικές συμπεριφορές, π.χ. διακρίσεις. Μάλιστα, αξίζει να αναφερθεί ότι οι νέοι στην πλειονότητά τους δεν δικαιούνται καν επίδομα ανεργίας, εφόσον απαραίτητη προϋπόθεση είναι η πρότερη απασχόληση για ένα ελάχιστο χρονικό διάστημα. Ακόμη και πριν την κρίση, οι δύο αυτές ομάδες είχαν υψηλότερα ποσοστά ανεργίας από τους άνδρες και τα ώριμα ηλικιακά άτομα, αντίστοιχα, και αυτό είναι κάτι που δεν άλλαξε προς το καλύτερο στη διάρκεια της κρίσης. Ενδεικτικά, αναφέρεται ότι η ανεργία των γυναικών το τρίτο τρίμηνο του 2008 ήταν 10,9%, όταν των ανδρών ήταν 4,7%, ενώ το αντίστοιχο τρίμηνο του 2015 η ανεργία των γυναικών ήταν 28,1% έναντι 20,7% των ανδρών. Κατ' αναλογία, το τρίτο τρίμηνο του 2015 το ποσοστό ανεργίας για τους νέους ήταν 39,2%, σχεδόν διπλάσιο από εκείνο των ατόμων άνω των 30 ετών (20,9%). Είναι ενδιαφέρον να εξετάσει κάποιος τη συμπεριφορά αυτών των πληθυσμιακών ομάδων ως προς την ανεργία στη διάρκεια της κρίσης. Με άλλα λόγια, να προσπαθήσει να απαντήσει στο ερώτημα του αν οι διαφορές ανεργίας διευρύνθηκαν ή περιορίστηκαν στη διάρκεια της κρίσης.

Οι διαφορές στα ποσοστά ανεργίας μεταξύ ανδρών και γυναικών (αριστερός κάθετος άξονας), καθώς και μεταξύ νέων (15-29 ετών) και ώριμων (30+) ατόμων (δεξιός κάθετος άξονας) αναπαριστώνται στο Διάγραμμα 3.1.4⁶. Η πρώτη παρατήρηση είναι ότι η διαφορά ανεργίας είναι σημαντικά μικρότερη μεταξύ αν-

δρών και γυναικών και κυμαίνεται από 5,9 εμ το δεύτερο τρίμηνο του 2010 έως 7,4 εμ το τρίτο τρίμηνο του 2015. Σε αντιδιαστολή, η διαφορά μεταξύ νέων και ώριμων ατόμων κυμαίνεται από 10,3 εμ το δεύτερο τρίμηνο του 2008 έως 27,1 εμ το δεύτερο τρίμηνο του 2013. Η δεύτερη παρατήρηση είναι ότι η διαφορά ανεργίας ανδρών και γυναικών εμφανίζει έντονη εποχική μεταβλητότητα και, συγκεκριμένα, φαίνεται να μειώνεται το δεύτερο τρίμηνο κάθε έτους. Κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει στην περίπτωση της ηλικιακής διαφοράς ανεργίας. Αυτό πιθανόν οφείλεται στη συγκέντρωση των δύο φύλων σε διαφορετικούς κλάδους οικονομικής δραστηριότητας που επηρεάζονται από εποχικές διακυμάνσεις. Επιπλέον, η διαφορά φαίνεται να έχει ανοδική τάση τα τρία πρώτα τρίμηνα του 2015, ενώ η τάση ήταν καθοδική το 2014. Η τέταρτη παρατήρηση αφορά στη διαφορά της ανεργίας μεταξύ νέων και ώριμων ατόμων όπου μπορεί να διακρίνει κάποιος μία περίοδο ανοδικής τάσης ως το δεύτερο τρίμηνο του 2013, την οποία διαδέχεται μια περίοδος καθοδικής τάσης ως το τρίτο τρίμηνο του 2015. Η μείωση αυτή οφείλεται κατ' εξοχήν στη μείωση του ποσοστού ανεργίας των νέων από 49,5% το δεύτερο τρίμηνο του 2013 σε 39,2% το τρίτο τρίμηνο του 2015. Μια πιθανή ερμηνεία είναι η σημαντική κινητοποίηση της πολιτείας μέσω προγραμμάτων επιδοτούμενης απασχόλησης (ενεργητική πολιτική αγοράς εργασίας) που απευθύνονται αποκλειστικά σε νέους, ενώ και η επίδραση της μείωσης του βασικού μισθού για τα άτομα κάτω των 25 ετών από τον Φεβρουάριο του 2012 ενδέχεται να έχει συμβάλει θετικά. Επιπλέον, η μετανάστευση νέων ανθρώπων προς αναζήτηση απασχόλησης στο εξωτερικό συμβάλλει επίσης στο φαινόμενο. Ωστόσο, ο ακριβής προσδιορισμός της έκτασης της επίδρασης κάθε παρέμβασης στην ανεργία των νέων απαιτεί ενδελεχή εξέταση και ξεφεύγει από το πεδίο του παρόντος άρθρου.

Σημαντικές διαφοροποιήσεις παρατηρούνται στη δυσκολία εύρεσης απασχόλησης για άτομα με διαφορετικό εκπαιδευτικό επίπεδο. Κατά κανόνα, πιο εκπαιδευμένα άτομα έχουν καλύτερες προοπτικές στην αγορά εργασίας, είτε διότι οι τεχνολογικές εξελίξεις αυξάνουν τις πραγματικές απαιτήσεις για περισσότερο εκπαιδευμένους εργαζόμενους, είτε διότι τα πιο εκπαιδευμένα άτομα προτιμώνται από τους εργοδότες στη βάση της αυξημένης παραγωγικότητάς τους, πραγματικής ή όχι. Ακόμη και στη διάρκεια της κρίσης έχει παρατηρηθεί ότι τα πιο εκπαιδευμένα άτομα αντιμετωπίζουν χαμηλότερο κίνδυνο ανεργίας, παρά το γεγονός ότι η κρίση προκάλεσε

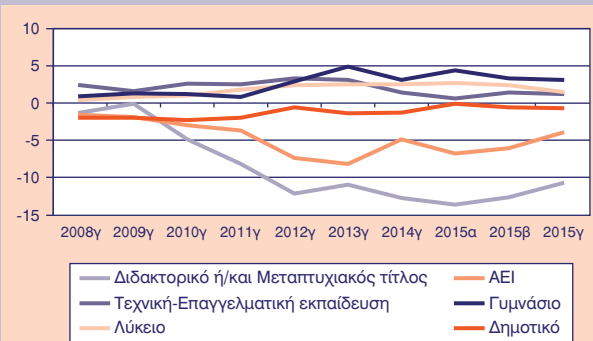
6. Ο διαφορετικός άξονας είναι απαραίτητος εξαιτίας της σημαντικά μεγαλύτερης διαφοράς της ανεργίας μεταξύ νέων και ώριμων ατόμων. Η διαφορά μεταξύ διαφορετικών ομάδων συχνά αναφέρεται ως χάσμα ανεργίας.

σημαντική ζημία σε ολόκληρους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, όπως π.χ. οι κατασκευές⁷. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το τρίτο τρίμηνο του 2015 το ποσοστό ανεργίας για τα άτομα με Διδακτορικό ή/και Μεταπτυχιακό τίτλο ήταν 13,2%, 10,8 εμ χαμηλότερο από το εθνικό ποσοστό ανεργίας, ενώ για τους απόφοιτους ΑΕΙ ήταν 20%, 4 εμ χαμηλότερο από το εθνικό ποσοστό ανεργίας. Σε σύγκριση δε με το τρίτο τρίμηνο του 2008, η πρώτη ομάδα έχει 7,2 εμ υψηλότερη ανεργία και η δεύτερη 14,3 εμ υψηλότερη ανεργία. Ωστόσο, πρόκειται για τις δύο μικρότερες αυξήσεις στα ποσοστά ανεργίας από όλες τις εκπαιδευτικές ομάδες.

Ειδικότερα, στο Διάγραμμα 3.1.5 απεικονίζεται η απόκλιση από το εθνικό ποσοστό ανεργίας έξι εκπαιδευτικών κατηγοριών. Δύο παρατηρήσεις προκύπτουν άμεσα. Η πρώτη είναι η σχεδόν γραμμική σχέση του μεγέθους της απόκλισης με την εκπαίδευση, δηλαδή όσο υψηλότερο το εκπαιδευτικό επίπεδο τόσο μεγαλύτερη η απόκλιση, και αντίστροφα με αυτό που ισχύει για το ποσοστό ανεργίας⁸. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι στη διάρκεια της κρίσης η μικρότερη απόκλιση από τον εθνικό μέσο όρο παρατηρείται στους απόφοιτους Δημοτικού και η μεγαλύτερη στους κατόχους Διδακτορικού ή/και Μεταπτυχιακού τίτλου. Η δεύτερη παρατήρηση αφορά στο μέγεθος των αποκλίσεων καθεαυτό. Πιο συγκεκριμένα, από το 2009 και έπειτα οι αποκλίσεις της ανεργίας από τον εθνικό μέσο όρο βάσει εκπαιδευτικού επιπέδου αυξάνονται σημαντικά. Αυτό σημαίνει ότι η κρίση ενέτεινε τις όποιες διαφορές στις πιθανότητες ανεργίας προϋπήρχαν ή με άλλα λόγια κατέστησε την εκπαίδευση σημαντικότερη ως προς την αποτροπή της πιθανότητας ανεργίας⁹.

Μία ακόμη παρατήρηση αναφορικά με το επίπεδο εκπαίδευσης, που δεν είναι αμέσως εμφανής, είναι οι διαφοροποιήσεις των ποσοστών ανεργίας τόσο μεταξύ των διαφορετικών εκπαιδευτικών επιπέδων, όσο και διαχρονικά. Ειδικότερα, η τυπική απόκλιση στην πρώτη περίπτωση αυξάνεται στη διάρκεια της κρίσης, από 1,7 εμ το τρίτο τρίμηνο του 2008 σε 6,5 εμ το τρίτο τρίμηνο του 2013, ενώ έκτοτε μειώνεται (5,1 εμ το τρίτο τρίμηνο του 2015), ένδειξη ότι η κατάσταση στην αγορά εργασίας, τουλάχιστον ως προς την εκπαίδευση, σταθεροποιείται. Στη δεύτερη περίπτωση της διαχρονικής μεταβολής του

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.5
Απόκλιση ανεργίας εκπαιδευτικών ομάδων από τον εθνικό μέσο όρο

Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ), ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί ΚΕΠΕ.

ποσοστού ανεργίας ανά βαθμίδα εκπαίδευσης, η ανεργία εμφανίζει μεγαλύτερη μεταβλητότητα για τους απόφοιτους των χαμηλότερων εκπαιδευτικών βαθμίδων. Κυμαίνεται, λοιπόν, από 8,9 εμ για τους απόφοιτους των χαμηλότερων εκπαιδευτικών βαθμίδων. Κυμαίνεται, λοιπόν, από 8,9 εμ για τους απόφοιτους γυμνασίου έως 3 εμ για τους κατόχους Διδακτορικού ή/και Μεταπτυχιακού τίτλου (5,6 εμ για τους απόφοιτους ΑΕΙ). Αυτό σημαίνει ότι στη διάρκεια της κρίσης οι απόφοιτοι υψηλότερων βαθμίδων έχουν χαμηλότερη ανεργία, η οποία είναι ταυτόχρονα και λιγότερη ευμετάβλητη, άρα βιώνουν λιγότερη αβεβαιότητα.

3.1.3. Απασχόληση

Η απασχόληση συνήθως, αλλά όχι πάντα, κινείται σε αντίθετη κατεύθυνση από εκείνη της ανεργίας. Αυτό σημαίνει ότι, όταν αυξάνονται οι άνεργοι, μειώνονται οι απασχολούμενοι και το αντίστροφο. Ωστόσο, δεν αποκλείεται τα δύο μεγέθη να μην κινούνται εκ διαμέτρου αντίθετα, καθώς συχνά υπάρχουν εναλλακτικές επιλογές για κάποιον που σταματά να απασχολείται ή παύει να αναζητά απασχόληση, όπως είναι η απόσυρση από την αγορά εργασίας, π.χ. για την ανατροφή των παιδιών, λόγω μετανάστευσης ή συνταξιοδότησης.

Σύμφωνα με τα τριμηνιαία στοιχεία των ΕΕΔ, το ποσοστό απασχόλησης υποχώρησε στη διάρκεια της κρί-

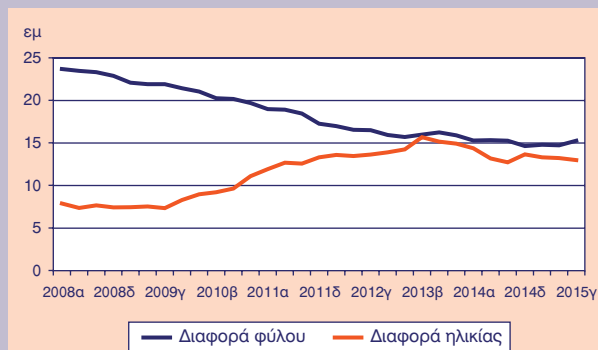
7. Όταν πλήττεται ολόκληρος κλάδος, είναι πιθανότερο η ζημία να είναι παρόμοια για όλους τους απασχολούμενους ανεξαρτήτως των χαρακτηριστικών τους, όπως π.χ. το εκπαιδευτικό επίπεδο.

8. Το ποσοστό ανεργίας μειώνεται, καθώς αυξάνεται το εκπαιδευτικό επίπεδο.

9. Η Τεχνική-Επαγγελματική εκπαίδευση αποκλίνει από τον κανόνα, καθώς η ανεργία των αποφοίτων της συχνά ξεπερνά εκείνη των αποφοίτων Λυκείου. Πρόκειται για ένα ζήτημα στο οποίο έχει δοθεί δημοσιότητα τον τελευταίο καιρό, ενώ γίνονται προσπάθειες αναμόρφωσης, π.χ. με την υιοθέτηση του δυαδικού συστήματος εκπαίδευσης, δηλαδή του συνδυασμού εκπαίδευσης και απασχόλησης.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.6

Διαφορές απασχόλησης μεταξύ ανδρών-γυναϊκών και νέων-ώριμων ατόμων

Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ), ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί ΚΕΠΕ.

σης από 49,2% το τρίτο τρίμηνο του 2008 σε 39,7% το ίδιο τρίμηνο του 2015. Η υποχώρηση της απασχόλησης είναι μεγαλύτερη στην περίπτωση των ανδρών (13,5 εμ έναντι 5,5 εμ των γυναικών) και των νεότερων ηλικιακών ομάδων (25-29: 16,6 εμ και 20-24: 14,5 εμ). Μάλιστα οι νέοι έχουν ήδη χαμηλότερα ποσοστά απασχόλησης σε σύγκριση με τα άτομα άνω των 30 ετών, όπως άλλωστε και οι γυναίκες (39,7% έναντι 49,2% των ανδρών). Σε απόλυτους αριθμούς η μείωση της απασχόλησης για το σύνολο των ατόμων άνω των 15 ετών μεταφράζεται σε περίπου 1 εκατ. λιγότερες θέσεις απασχόλησης την περίοδο 2008-2015. Ωστόσο, φαίνεται ότι η κατάσταση βελτιώνεται, έστω και με αργό ρυθμό, καθώς από το 2013 σταθεροποιείται ο αριθμός των απασχολούμενων, ενώ από το τρίτο τρίμηνο του 2014 εμφανίζει μικρή αύξηση.

Ειδικότερα, το τρίτο τρίμηνο του 2015 οι απασχολούμενοι αυξήθηκαν 2,3% σε σύγκριση με το τρίτο τρίμηνο του 2014 και 1,3% σε σύγκριση με το αμέσως προηγούμενο τρίμηνο. Σε ετήσια βάση η αύξηση της απασχόλησης είναι μεγαλύτερη για τις γυναίκες, ενώ σε τριμηνιαία για τους άνδρες, οι οποίοι φαίνεται ότι εμφανίζουν εντονότερη εποχικότητα. Αντίστοιχη είναι η εικόνα για τους νέους και τα άτομα άνω των 30 ετών, καθώς και οι δύο ομάδες εμφανίζουν αύξηση της απασχόλησης. Οι μεν πρώτοι ισχυρότερη σε τριμηνιαία βάση, οι δε δεύτεροι σε ετήσια βάση. Σε κάθε περίπτωση, η αύξηση της απασχόλησης, έστω και στο μέγεθος που καταγράφεται, είναι καταρχάς ενθαρρυντική, αν και εν πολλοίς αναμενόμενη λόγω της εποχικότητας. Πράγματι, μια σύγκριση με το 2014 φανερώνει ότι η αύξηση της απασχόλησης σε επίπε-

δο τριμήνου ήταν ίδια για το σύνολο του εργατικού δυναμικού και για τα άτομα άνω των 30 ετών, μικρότερη για τους άνδρες και μεγαλύτερη για τις γυναίκες και τους νέους.

Οι απασχολούμενοι το τρίτο τρίμηνο του 2015 ανέρχονταν σε 3,671 εκατ. άτομα από τα οποία το 57,8% ήταν άνδρες και το 86,5% άτομα άνω των 30 ετών. Στο Διάγραμμα 3.1.6 παρουσιάζεται η διαφορά σε εκατοστιαίες μονάδες του ποσοστού απασχόλησης ανάμεσα σε άνδρες-γυναίκες και ώριμα-νέα άτομα. Από την έναρξη της κρίσης η διαφορά φύλου στα ποσοστά απασχόλησης μειώνεται και από περίπου 24 εμ στις αρχές του 2008 φτάνει τις περίπου 15 εμ στις αρχές του 2015. Η εξέλιξη των ποσοστών απασχόλησης δείχνει ότι η μείωση της συνολικής απασχόλησης προήλθε κυρίως από την ταχύτερη μείωση της απασχόλησης των ανδρών, οι οποίοι επλήγησαν περισσότερο από την κρίση, όπως έχει συζητηθεί σε προηγούμενα τεύχη των *Οικονομικών Εξελίξεων*. Από το τέλος του 2012 η διαφορά των δύο φύλων φαίνεται να σταθεροποιείται κοντά στις 15 εμ. Η διαφορά μεταξύ νέων και ατόμων άνω των 30 ετών στα ποσοστά απασχόλησης ήταν ανέκαθεν μικρότερη σε σύγκριση με εκείνη μεταξύ των φύλων, ενώ στη διάρκεια της κρίσης αυξήθηκε και από περίπου 7,5 εμ στις αρχές του 2008 διαμορφώθηκε κοντά στις 16 εμ στις αρχές του 2013. Η αύξηση αυτή οφείλεται στη μείωση του ποσοστού απασχόλησης των ατόμων άνω των 30 ετών, κυρίως εξαιτίας της αύξησης της ανεργίας. Από εκεί και έπειτα η διαφορά μειώνεται για να φτάσει τις 13 εμ το τρίτο τρίμηνο του 2015, εμφανίζοντας σημάδια σταθεροποίησης ήδη από τα μέσα του 2014.

Οι μεταβολές στην απασχόληση λόγω της κρίσης διαφέρουν για άτομα με διαφορετικό εκπαιδευτικό επίπεδο, καθώς οι επιπτώσεις στη ζήτηση εργασίας δεν είναι ομοιόμορφες, παρά την καθολικότητα των επιπτώσεων της κρίσης και των ακολουθούμενων πολιτικών στην οικονομική δραστηριότητα. Ειδικότερα, άτομα με περισσότερη εκπαίδευση είναι πιο πιθανό να απασχολούνται, άρα έχουν υψηλότερο ποσοστό απασχόλησης¹⁰. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το τρίτο τρίμηνο του 2015 πάνω από επτά στους δέκα κάτοχους Διδακτορικού ή/και Μεταπτυχιακού τίτλου απασχολούνται και έξι στους δέκα απόφοιτους ΑΕΙ και Τεχνικής Επαγγελματικής εκπαίδευσης. Σε αντιδιαστολή, μόλις δύο στους δέκα απόφοιτους Δημοτικού και τρεις στους δέκα απόφοιτους Γυμνασίου απασχολούνται. Είναι ενδιαφέρον, ωστόσο, ότι στη διάρκεια της κρίσης (2008γ-2015γ) το ποσοστό απασχόλησης μειώθηκε περισσότερο για τους απόφοι-

10. Το είδος της απασχόλησης είναι ένα ζήτημα. Ειδικότερα, δεν είναι σπάνιο το φαινόμενο τα άτομα να απασχολούνται σε θέσεις εργασίας που απαιτούν λιγότερη εκπαίδευση (υπερεκπαίδευση) ή διαφορετικού τύπου προσόντα (ετεροαπασχόληση).

τους ΑΕΙ και Τεχνικής Επαγγελματικής εκπαίδευσης έναντι οποιασδήποτε άλλης εκπαιδευτικής ομάδας. Αυτό οφείλεται, από τη μια πλευρά, στην ταχύτερη αύξηση του πληθυσμού με υψηλότερα εκπαιδευτικά προσόντα σε σύγκριση με τις αντίστοιχες πληθυσμιακές ομάδες με χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα που μειώνονται και, από την άλλη πλευρά, στη μείωση της απασχόλησης, η οποία ναί μεν είναι μεγαλύτερη για τα άτομα με χαμηλή εκπαίδευση, όμως εν μέρει αντισταθμίζεται από τη μείωση του αντίστοιχου πληθυσμού, οπότε η καθαρή επίδραση περιορίζεται. Σε γενικές γραμμές, στη διάρκεια της κρίσης δεν καταγράφονται σημαντικές μεταβολές ως προς τις διαφορές στην απασχόληση των εκπαιδευτικών ομάδων. Οι πιο σημαντικές θετικές αποκλίσεις από τον εθνικό μέσο όρο καταγράφονται στους κατόχους Διδακτορικού ή/και Μεταπτυχιακού τίτλου και ακολουθούν οι απόφοιτοι Τεχνικής Επαγγελματικής εκπαίδευσης, ενώ η μεγαλύτερη αρνητική απόκλιση εντοπίζεται στους απόφοιτους Δημοτικού. Η κρίση δεν άλλαξε σημαντικά την εικόνα.

Η μείωση του αριθμού των απασχολούμενων, που εξαρτάται σε ένα βαθμό από τα ατομικά χαρακτηριστικά των ατόμων, όπως είναι το φύλο και η εκπαίδευση, είναι μία μόνο πτυχή της μείωσης της απασχόλησης. Η άλλη πτυχή είναι η μείωση της έντασης της απασχόλησης, όπως αυτή αντικατοπτρίζεται στις εβδομαδιαίες ώρες απασχόλησης, στην επέκταση της μερικής απασχόλησης και στο μερίδιο των απασχολούμενων που δηλώνουν υποαπασχολούμενοι.

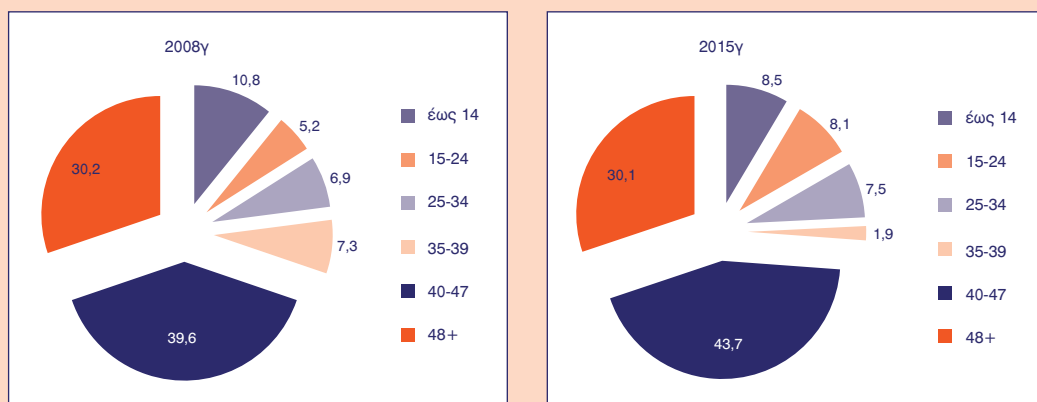
Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 3.1.7 αυξήθηκε το μερίδιο αυτών που απασχολούνται 15-24 ώρες και 25-34 ώρες την εβδομάδα, δηλαδή αυτών που απασχο-

λούνται λιγότερες από τις προβλεπόμενες ώρες πλήρους απασχόλησης, αλλά και αυτών που απασχολούνται 40-47 ώρες την εβδομάδα, δηλαδή αυτών που απασχολούνται υπερωριακά. Επιπλέον, μειώθηκε αισθητά το μερίδιο αυτών που απασχολούνται 35-39 ώρες την εβδομάδα. Σε συνδυασμό οι παρατηρήσεις αυτές συνηγορούν στο συμπέρασμα ότι ενισχύθηκαν τα δύο άκρα της κατανομής, δηλαδή αυτοί που απασχολούνται λίγες ώρες και αυτοί που απασχολούνται πολλές ώρες. Αυτό είναι πιθανόν το αποτέλεσμα των προσπαθειών των επιχειρήσεων να προσαρμοστούν στις συνθήκες της κρίσης απασχολώντας κάποιες ανθρώπινο δυναμικό μερικώς και κάποιες άλλες το υπάρχον ανθρώπινο δυναμικό περισσότερο.

Η μείωση της έντασης της απασχόλησης είναι φανερή και στην εξέλιξη της μερικής απασχόλησης. Σύμφωνα με τα στοιχεία των ΕΕΔ, την περίοδο 2008γ-2015γ ο αριθμός των μερικώς απασχολούμενων αυξήθηκε περίπου 30% και από 5,5% του συνόλου των απασχολούμενων το τρίτο τρίμηνο του 2008 αντιπροσωπεύουν πλέον το 9,1% το αντίστοιχο τρίμηνο του 2015. Λαμβάνοντας υπόψη τη συρρίκνωση των απασχολούμενων γενικά, είναι προφανής η στροφή προς λιγότερες ώρες εργασίας, τουλάχιστον από την πλευρά της ζήτησης για εργασία. Διότι από την πλευρά της προσφοράς εργασίας προκύπτει η αντίθετη τάση, καθώς αυτοί που αναζητούν πλήρη απασχόληση, αλλά δεν βρίσκουν, οπότε αναγκάζονται να εργαστούν λιγότερες ώρες, υπερδιπλασιάστηκαν την ίδια περίοδο φτάνοντας τα 231,8 χιλ. άτομα το τρίτο τρίμηνο του 2015. Ενδεικτικά, από αυτούς που απασχολούνταν λιγότερες ώρες το τρίτο τρίμηνο του 2008 ποσοστό 41,6% δήλωναν ότι επιθυμούν να εργαστούν με πλή-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1.7

Κατανομή απασχολούμενων βάσει εβδομαδιαίων ωρών απασχόλησης

Πηγή: Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ), ΕΛΣΤΑΤ, υπολογισμοί ΚΕΠΕ.

ρη απασχόληση. Το τρίτο τρίμηνο του 2015 το ποσοστό αυτό ανέρχεται σε 69,4%. Πρόκειται για το αποτέλεσμα της αύξησης της ευελιξίας των εργασιακών σχέσεων, η οποία δε φαίνεται να ευνοεί τους απασχολούμενους¹¹. Ωστόσο, δεν αποκλείεται άνθρωποι που εργάζονταν μερικώς πριν την κρίση, λόγω της μείωσης των εισοδημάτων στη διάρκεια της κρίσης (βλέπε επόμενο άρθρο του Ν.Κ. Κανελλόπουλου), να επιθυμούν πλέον να εργαστούν περισσότερες ώρες για να στηρίξουν το οικογενειακό εισόδημα. Το παρήγορο είναι ότι τόσο σε σύγκριση με το τρίτο τρίμηνο του 2014, όσο και σε σύγκριση με το αμέσως προηγούμενο τρίμηνο, το τρίτο τρίμηνο του 2015 αυξήθηκαν οι πλήρως (2,8% και 1,8%, αντίστοιχα) και μειώθηκαν οι μερικώς απασχολούμενοι (-1,7% και -3,5%, αντίστοιχα).

Προς ενίσχυση της παραπάνω διαπίστωσης αναφορικά με την ενίσχυση της μη επιθυμητής μερικής απασχόλησης, αρκεί να εξετάσει κάποιος τα στοιχεία των ΕΕΔ για τους υποαπασχολούμενους και πώς εξελίχθηκαν διαχρονικά¹². Είναι ενδεικτικό ότι στη διάρκεια της κρίσης οι υποαπασχολούμενοι αυξήθηκαν από 96,2 χιλ. σε 235,8 χιλ. άτομα, μεταβολή που ισοδυναμεί με αύξηση κατά 2,5 φορές περίπου. Είναι ενδιαφέρον ότι περίπου δύο στους τρεις υποαπασχολούμενους είναι γυναίκες και το 35,5% είναι νέοι 15-29 ετών. Στη διάρκεια της κρίσης, οι άνδρες υποαπασχολούμενοι αυξήθηκαν ταχύτερα από τις γυναίκες, ενώ οι νέοι υποαπασχολούμενοι βραδύτερα από τα άτομα άνω των 30 ετών. Κατά συνέπεια, το μερίδιο των ανδρών στους υποαπασχολούμενους αυξήθηκε σε 46,2% (από 35,3%), ενώ των νέων μειώθηκε σε 26% (από 35,5%). Επομένως, αν και η υποαπασχόληση παραμένει πρωτίστως πρόβλημα για τις γυναίκες (8,2% υποαπασχολούνται έναντι 5,1% των ανδρών) και τους νέους (12,4% υποαπασχολούνται έναντι 5,5% των 30+), η κρίση είχε ως αποτέλεσμα τον περιορισμό της διαφοράς από τους άνδρες και τα άτομα άνω των 30 ετών. Τέλος, σε σύγκριση με το τρίτο τρίμηνο του 2014, το τρίτο τρίμηνο του 2015 η υποαπασχόληση μειώθηκε κυρίως μεταξύ των γυναικών και των ατόμων ηλικίας 30+, στοιχείο ενθαρρυντικό.

Οι εξελίξεις στον χώρο της μισθωτής εργασίας, που αποτελεί το μεγαλύτερο κομμάτι της απασχόλησης (65,6% των απασχολούμενων το τρίτο τρίμηνο του 2015), είναι επίσης ενθαρρυντικές. Σύμφωνα με τα

στοιχεία από το πληροφοριακό σύστημα ΕΡΓΑΝΗ, το τελευταίο τετράμηνο του 2015 (Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος) οι καθαρές ροές ήταν αρνητικές, αλλά μειωμένες σε σύγκριση με το 2014. Στους επιμέρους μήνες, το πρόσημο ήταν θετικό μόνο τον Δεκέμβριο, οπότε δημιουργήθηκαν 7.826 επιπλέον θέσεις μισθωτής απασχόλησης. Σημειώνεται, ωστόσο, ότι πρόκειται για την καλύτερη επίδοση των τελευταίων 15 ετών, με εξαίρεση το 2013. Σε επίπεδο έτους, και παρά τις αβεβαιότητες που ταλαιπώρησαν την οικονομία, τις δύο εκλογικές αναμετρήσεις και τους περιορισμούς στην κίνηση των κεφαλαίων, το ισοζύγιο είναι θετικό (99.700 επιπλέον θέσεις μισθωτής απασχόλησης) και μεγαλύτερο από εκείνο του 2014 (99.122), ενώ την τελευταία δεκαπενταετία υστερεί μόνο σε σύγκριση με το 2013 (133.488).

Το μελανό σημείο, όπως έχει επισημανθεί κατ' επανάληψη σε προηγούμενα τεύχη των *Οικονομικών Εξελίξεων*, είναι το είδος των νέων προσλήψεων. Πιο συγκεκριμένα, το τελευταίο τετράμηνο του έτους το μερίδιο των προσλήψεων μερικής και εκ περιτροπής απασχόλησης αυξήθηκε σε σύγκριση με την αντίστοιχη περίοδο του 2014 (28,7% έναντι 27,8% και 12,7% έναντι 11,4%, αντίστοιχα), ενώ το μερίδιο των προσλήψεων πλήρους απασχόλησης υποχώρησε. Σε επίπεδο έτους η εικόνα είναι παρόμοια, με το μερίδιο των προσλήψεων πλήρους απασχόλησης να υποχωρεί περισσότερο από μία εκατοστιαία μονάδα και το μερίδιο των προσλήψεων εκ περιτροπής απασχόλησης να αυξάνεται κατά 1,6 εμ (σε 18,8%) σε σύγκριση με το 2014. Επομένως, η αύξηση της μισθωτής απασχόλησης γίνεται με τη χρήση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης, οι οποίες συνεπάγονται χαμηλότερες αποδοχές και μεγαλύτερη αβεβαιότητα με πολλαπλές επιπτώσεις στους απασχολούμενους.

3.1.4. Συμπεράσματα

Η εικόνα στην αγορά εργασίας το τρίτο τρίμηνο του 2015 είναι καλύτερη σε σύγκριση με το πρόσφατο παρελθόν. Καταρχάς, η ανεργία εμφανίζει σημάδια υποχώρησης, έστω και μικρά, ενώ η απασχόληση φαίνεται να ισχυροποιείται. Διαφοροποιήσεις υπάρχουν τόσο μεταξύ ανδρών και γυναικών, όσο και μεταξύ νέων και ατόμων άνω των 30 ετών. Η εκπαίδευση των ατόμων φαίνεται να έχει σημασία τόσο ως προς την

11. Πιθανόν η εναλλακτική της μερικής απασχόλησης είναι η ανεργία, η οποία σίγουρα αποτελεί το χειρότερο αποτέλεσμα. Ωστόσο, οι μερικές ώρες απασχόλησης συχνά δεν εξασφαλίζουν ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης και, επομένως, απέχουν από την ιδανική κατάσταση.

12. Ο ορισμός των υποαπασχολούμενων είναι τα άτομα που εργάζονται μερικώς, ενώ θα ήθελαν να εργάζονται πλήρως και είναι διαθέσιμα να το κάνουν άμεσα.

πιθανότητα ανεργίας, όσο και ως προς την πιθανότητα απασχόλησης, με τα πιο εκπαιδευμένα άτομα να έχουν καλύτερες προοπτικές στην αγορά εργασίας και μικρότερη αβεβαιότητα στη διάρκεια της κρίσης. Επιπλέον, η υποαπασχόληση, ως συνέπεια της ελλειψούς ζήτησης για εργασία, πλήττει συχνότερα τις γυναίκες και τους νέους, αν και η κρίση συνέβαλλε στον περιορισμό των διαφοροποιήσεων, και αποτελεί μία ακόμη όψη της μείωσης της απασχόλησης. Ένα πρόσθετο ενδιαφέρον στοιχείο είναι η μείωση των μακροχρόνια ανέργων, χωρίς ωστόσο να μπορεί να καθοριστεί με ασφάλεια, χωρίς περισσότερη ανάλυση, αν προέρχεται από την επιστροφή τους στην απασχόληση ή την αποχώρησή τους από την αγορά εργασίας. Τέλος, οι εξελίξεις στη μισθωτή απασχόληση το 2015 είναι θετικές, ενώ ο Δεκέμβριος έκλεισε με σημαντικά θετικό ισοζύγιο ροών αφήνοντας υποσχέσεις για το μέλλον. Προβληματισμό, ωστόσο, προκαλεί η συνεχής επέκταση των ευέλικτων μορφών εργασίας, στον βαθμό που δεν είναι επιθυμητές από τους εμπλεκόμενους, δεν εξασφαλίζουν ικανοποιητικές συνθήκες διαβίωσης και αυξάνουν την αβεβαιότητα σε βάρος των απασχολούμενων.

Το πρόβλημα της ανεργίας είναι οξύ και έχει σημαντικές οικονομικές και, όχι μόνο, επιπτώσεις. Η

υποχώρηση της ανεργίας τα τελευταία τρίμηνα δεν πρέπει να οδηγήσει σε χαλάρωση των προσπαθειών περιορισμού της. Οι πολιτικές που στοχεύουν στην αγορά εργασίας (ενεργητικές και παθητικές) πρέπει να ενισχυθούν περαιτέρω και να γίνουν περισσότερο στοχευμένες. Η συγκρότηση μηχανισμού διάγνωσης των αναγκών της αγοράς εργασίας¹³ που επιχειρείται πρόσφατα μπορεί να συμβάλει σε αυτό, καθώς αναμένεται να αυξήσει την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων κατάρτισης και επανεκπαίδευσης, αλλά και να παρέχει σημαντικές πληροφορίες που θα βελτιώσουν τη σύζευξη προσφοράς και ζήτησης στην αγορά εργασίας. Επιπλέον, θεσμικές παρεμβάσεις που θα απελευθερώσουν τις αγορές, όπως είναι λόγου χάρι το άνοιγμα των κλειστών επαγγελμάτων ή η απλοποίηση των διαδικασιών ίδρυσης και λειτουργίας επιχειρήσεων, αναμένεται να έχουν θετικές επιδράσεις στην απασχόληση. Σημαντική ανακούφιση της ανεργίας, ωστόσο, μπορεί να προέλθει πρωτίστως από την επαναφορά της οικονομίας σε αναπτυξιακή τροχιά με τρόπο που θα κατανείμει τα οφέλη σε όλο το κοινωνικό σύνολο, κυρίως μέσω της δημιουργίας νέων θέσεων απασχόλησης που θα εξασφαλίζουν ένα ικανοποιητικό και αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης.

13. Βλέπε http://www.eiead.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=339%3A2015-07-17-14-03-55&catid=73%3Aefdfaqs&Itemid=44&lang=el.

3.2. Πρόσφατες εξελίξεις στην ανισότητα και τη διανομή του εισοδήματος

Νικόλαος Κ. Κανελλόπουλος

Η τρέχουσα οικονομική κρίση, σε συνδυασμό με τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά και τις χρόνιες αγκυλώσεις της ελληνικής οικονομίας, είχαν πολύπλευρες επιπτώσεις στις συνθήκες διαβίωσης των νοικοκυριών, με κυριότερο αποτέλεσμα τη δραματική αύξηση της ανεργίας και τη μεγάλη μείωση του διαθέσιμου οικογενειακού εισοδήματος. Επιπλέον, η σκληρή δημοσιονομική προσαρμογή είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση των κρατικών δαπανών, τη μεγάλη αύξηση της φορολογίας και τον δραστικό περιορισμό του κράτους ως εργοδότη. Όλα αυτά αναμένεται να έχουν επιδεινώσει τους δείκτες κοινωνικής ευημερίας. Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται ορισμένα βασικά χαρακτηριστικά της ανισότητας και της διανομής του εισοδήματος, καθώς και η διαχρονική τους εξέλιξη τα τελευταία είκοσι έτη.

Η κυριότερη πηγή στατιστικών δεδομένων για τη μέτρηση των συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο είναι η δειγματοληπτική Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC)¹. Η έρευνα διεξάγεται με ερωτηματολόγια που απευθύνονται στα νοικοκυριά ετησίως από την ΕΛΣΤΑΤ, συντονίζεται από την Eurostat και προσφέρει συγκρίσιμα πανευρωπαϊκά στοιχεία σχετικά με τη διανομή και τη σύνθεση του εισοδήματος, καθώς και τον κοινωνικό αποκλεισμό, ενώ επίσης συλλέγει πληροφόρηση για τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των ατόμων, τη θέση τους στην αγορά εργασίας, κ.ά. Στη συνέχεια, χρησιμοποιούνται τα στοιχεία της EU-SILC για τα πρόσφατα έτη μέχρι τα τελευταία διαθέσιμα, δηλαδή αυτά του 2014 (EU-SILC 2014), τα οποία δημοσιεύθηκαν το καλοκαίρι του 2015 και αφορούν σε εισοδήματα του 2013.

Οι δύο δείκτες ανισότητας που παρουσιάζονται είναι ο συντελεστής ανισότητας Gini², καθώς και ο δείκτης κατανομής εισοδήματος κατά πεντημόρια (S80/S20)³. Αν και υπάρχουν πολλοί δείκτες μέτρησης της συνολικής ανισότητας που θα μπορούσαν να υπολογιστούν, εδώ χρησιμοποιούνται οι συγκεκριμένοι, μιας και αυτοί υιοθετούνται ευρέως, καθώς και από την Eurostat και την ΕΛΣΤΑΤ. Επειδή ο συντελεστής Gini είναι ευαίσθητος σε εισοδηματικές μεταβολές στο μέσο της εισοδηματικής κατανομής, ενώ ο λόγος S80/S20 σε ακραίες τιμές της κατανομής, είναι χρήσιμο να εξετάζονται ταυτόχρονα και οι δύο δείκτες. Είναι σκόπιμο να διευκρινιστεί ότι, όταν αναφερόμαστε σε εισόδημα, αυτό αφορά στο ισοδύναμο διαθέσιμο οικογενειακό εισόδημα.

Η Ελλάδα σε σχέση με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες καταγράφει συστηματικά υψηλή εισοδηματική ανισότητα, όπως αυτή εκφράζεται με τον συντελεστή Gini. Ειδικότερα, το 2008 η Ελλάδα κατέγραφε τον έβδομο υψηλότερο δείκτη στην Ευρώπη των 27 με 33,4 και το 2014 τον ένατο με 34,5. Εντούτοις, η βελτίωση της θέσης της χώρας δεν οφείλεται στο ότι μειώθηκε η ανισότητα στην Ελλάδα, αλλά στο ότι αυξήθηκε περισσότερο σε άλλες χώρες. Στο Διάγραμμα 3.2.1 φαίνεται ότι η Ελλάδα και πριν την οικονομική κρίση αντιμετώπιζε σχετικά υψηλή ανισότητα, ενώ κατά τα χρόνια της κρίσης αυτή αυξήθηκε εμφανώς. Πάντως, διαχρονικά η Ελλάδα καταγράφει συστηματικά υψηλότερες τιμές Gini από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο.

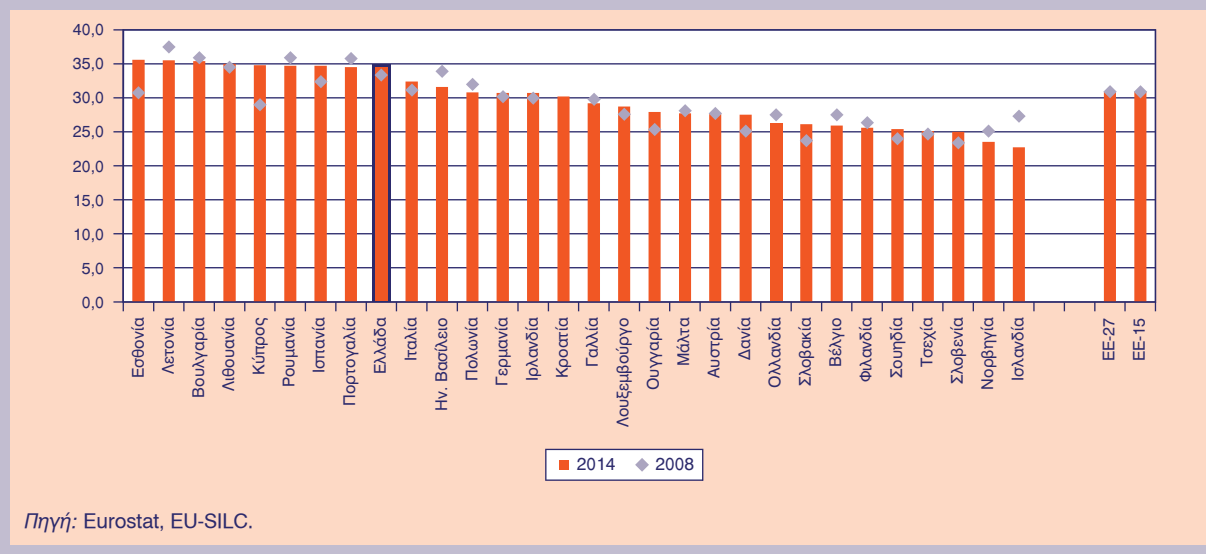
Είναι χαρακτηριστική η σταθερότητα μάλλον, παρά η μεταβλητότητα, που παρουσιάζει η εισοδηματική ανισότητα στην Ελλάδα τα τελευταία είκοσι έτη, ανεξάρτητα από τον ποιον από τους δύο δείκτες χρησιμοποιούμε για τη μέτρησή της (βλ. Διάγραμμα 3.2.2). Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, ο συντελεστής Gini το 2014 για το σύνολο του πληθυσμού ήταν 34,5, οριακά υψηλότερος από το 2013 (34,4) και κατά 1,1 εκατοστιαία μονάδα υψηλότερος από το 2008 (33,4), το τελευταίο έτος πριν την κρίση. Αντίστοιχη είναι και η εικόνα όταν χρησιμοποιείται ο λόγος των πεντημο-

1. Η Έρευνα Εισοδήματος το 2003 διαδέχτηκε την Έρευνα του Ευρωπαϊκού Πάνελ Νοικοκυριών (ECHP), στοιχεία της οποίας χρησιμοποιούνται επίσης στο παρόν άρθρο.

2. Ο συντελεστής Gini είναι ο λόγος των αθροιστικών μεριδίων του συνολικού πληθυσμού, αφού κατανεμηθεί ανάλογα με το ύψος του εισοδήματός του, ως προς το αθροιστικό μερίδιο του συνολικού ποσού που λαμβάνουν. Προφανώς, όταν όλοι λαμβάνουν το ίδιο ποσό και έχουμε πλήρη ισότητα, η τιμή του είναι 0 και, όταν όλο το εισόδημα εισπράττεται από ένα άτομο, η τιμή του δείκτη είναι 1. Άρα, όσο πιο κοντά στη μονάδα είναι ο δείκτης, τόσο πιο άνιση είναι μία κατανομή. Η ερμηνεία του δείκτη είναι σχετικά απλή, αφού μία τιμή 0,3 σημαίνει ότι το εισόδημα δύο τυχαίων ατόμων διαφέρει κατά 30% από το μέσο εισόδημα.

3. Ο συγκεκριμένος δείκτης ορίζεται ως ο λόγος του εισοδήματος που λαμβάνει το 20% του πληθυσμού με το υψηλότερο εισόδημα προς το αντίστοιχο εισόδημα που λαμβάνει το 20% με το χαμηλότερο εισόδημα. Ο εν λόγω δείκτης ουσιαστικά δείχνει πόσο πιο πλούσιο είναι το πλουσιότερο 20% μιας χώρας σε σχέση με το αντίστοιχο φτωχότερο. Μία τιμή της τάξεως του 5 σημαίνει ότι για κάθε 1 ευρώ που λαμβάνει το φτωχότερο 20% του πληθυσμού, το πλουσιότερο 20% λαμβάνει 5 ευρώ.

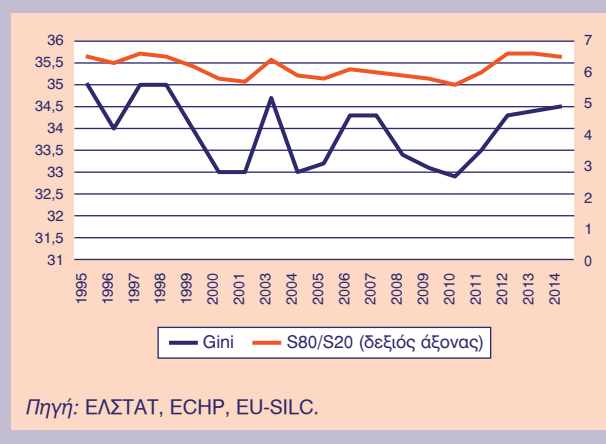
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.2.1
Συντελεστής Gini σε χώρες της Ευρώπης

ρίων (S80/S20), ο οποίος για το 2014 υπολογίστηκε στο 6,5, καταγράφοντας μάλιστα οριακή μείωση σε σχέση με το 2013 (6,6), αλλά αύξηση σε σχέση με το 2008 (5,9). Εντούτοις, οφείλουμε να είμαστε προσεκτικοί σχετικά με τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τον S80/S20, καθώς ο συγκεκριμένος δείκτης είναι ευαίσθητος σε ακραίες τιμές. Από την άλλη πλευρά, την πενταετία πριν την κρίση, όταν η οικονομία εμφάνιζε αξιόλογους ρυθμούς μεγέθυνσης, και οι δύο εξεταζόμενοι δείκτες εμφανίζουν κάποια, έστω μικρή, μείωση της ανισότητας. Οι εξελίξεις αυτές φαίνεται να υπονοούν ότι την περίοδο της κρίσης, όπου τα πλέον ευπαθή νοικοκυριά έχουν σημαντικές απώλειες εισοδήματος, η εισοδηματική ανισότητα αυξάνει, ενώ την περίοδο της ανάπτυξης με την ενσωμάτωση όλο και περισσότερων στην αγορά εργασίας η ανισότητα τείνει να μειώνεται.

Στον Πίνακα 3.2.1 παρουσιάζονται ορισμένοι περιγραφικοί δείκτες της εισοδηματικής κατανομής για επιλεγμένα έτη. Οι συγκεκριμένοι δείκτες είναι χρήσιμοι, αφού δείχνουν αν διαχρονικά συγκεκριμένες διαστάσεις στην κατανομή των εισοδημάτων έγιναν περισσότερο ή λιγότερο άνισες σε ετήσια βάση. Αρχικά παρουσιάζεται το 10ο (P10) και το 90ό (P90) εκατοστημόριο⁴ ως λόγος προς το διάμεσο και, στη συνέχεια, ο λόγος τους (P90/P10), ο δείκτης ανισότητας Gini και ο λόγος S80/S20 (πάνελ Α). Από ό,τι φαίνεται, το 10ο εκατοστημόριο αυξάνεται μέχρι και το 2010 κατά περίπου 6 μονάδες δείχνοντας βελτίωση της θέσης των νοικοκυριών με χαμηλά εισοδή-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.2.2
Διαχρονική εξέλιξη της εισοδηματικής ανισότητας, 1995-2014

ματα στο συνολικό εισόδημα, ενώ έκτοτε μειώνεται σε επίπεδο χαμηλότερο του 1995. Από την άλλη, το 90ό εκατοστημόριο μειώνεται μέχρι και το 2012, δείχνοντας ότι η σχετική θέση των πλούσιων νοικοκυριών μειώθηκε την αντίστοιχη περίοδο, ενώ αυξάνεται το 2014, χωρίς ωστόσο να ξεπεράσει την τιμή του 2003. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η κρίση προξένησε περισσότερες εισοδηματικές απώλειες στους οικονομικά αδύνατους από ό,τι στους οικονομικά ισχυρούς, γεγονός που πρέπει να συνδέεται με την εκτίναξη και παραμονή της ανεργίας σε υπερβολικά υψηλά επίπεδα.

4. Το 10ο (90ό) εκατοστημόριο δείχνει τι ποσοστό είναι το εισόδημα του ατόμου που είναι στο 10% (90%) από την αρχή της κατανομής σε σχέση με το εισόδημα του ατόμου που είναι στο μέσο της κατανομής.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.2.1 Εισοδηματική ανισότητα, 1995-2014

	1995	2003	2008	2010	2012	2014
A. Επιλεγμένα εκατοστημόρια, λόγος εκατοστημορίων και δείκτες ανισότητας						
P10/P50	39,8	41,7	45,0	46,0	38,7	39,1
P90/P50	213,7	206,3	200,6	195,0	189,8	202,0
P90/P10	5,4	4,9	4,5	4,2	4,9	5,2
Gini	35,0	34,7	33,4	32,9	34,3	34,5
S80/S20	6,5	6,4	5,9	5,6	6,6	6,5
B. Αθροιστικά μερίδια επιλεγμένων εκατοστημορίων						
S5		0,6	0,6	0,8	0,4	0,7
S20	6,0	6,5	6,9	7,2	6,1	6,4
S40	18,0	18,7	19,5	19,8	18,5	18,7
S50	26,0	26,5	27,5	27,7	26,7	26,6
S80	59,0	58,6	59,5	59,6	59,6	58,9
S95		83,7	83,9	83,9	84,2	83,9
Γ. Μέσο ισοδύναμο ατομικό εισόδημα						
€ (σε σταθερές τιμές 2009)	10.353	11.538	12.920	13.345	9.721	8.268
ΔTK	59,7	83,9	98,8	104,7	109,8	107,4

Σημειώσεις: Εισόδημα: Ακαθάριστο ισοδύναμο εισόδημα, σε τιμές του 2009, ατομική κατανομή. Εκατοστημόρια: (τιμή εκατοστημορίου/διάμεσο) × 100.

Πηγή: Eurostat, ECHP, EU-SILC.

Οι παραπάνω αλλαγές έχουν ως αποτέλεσμα ο λόγος των δύο εκατοστημορίων να μειώνεται μέχρι το 2010 και έκτοτε να αυξάνεται. Προκύπτει λοιπόν ότι, ενώ και μέχρι το 2010 υπήρχε μία σύγκλιση μεταξύ των υψηλών και των χαμηλών εισοδημάτων, έκτοτε η ψαλίδα άρχισε να ανοίγει ξανά, αλλά σε επίπεδα χαμηλότερα από τα αρχικά. Αξίζει, πάντως, να αναφέρουμε ότι η αύξηση του δείκτη P90/P10 την περίοδο 2010-2014 ισούται με τη μείωσή του μεταξύ 1996 και 2010, δηλαδή η σύγκλιση που επιτεύχθηκε μέσα σε δεκατρία έτη εξανεμίστηκε μέσα στα τέσσερα της κρίσης. Εξάλλου, οι συντελεστές Gini και ο λόγος S80/S20 ακολουθούν παρόμοια πορεία, δηλαδή αρχικά μειώνονται και από το 2010 και έπειτα αυξάνονται, επιβεβαιώνοντας τα προηγούμενα ευρήματα.

Στο δεύτερο μέρος του Πίνακα 3.2.1 παρουσιάζεται για επιλεγμένα εκατοστημόρια το αθροιστικό μερίδιο του ισοδύναμου εθνικού εισοδήματος. Φαίνεται ότι, σε γενικές γραμμές, η κατανομή του εισοδήματος δεν διαφοροποιείται εντυπωσιακά ανά εκατοστημόριο. Ειδικότερα, το ποσοστό του εθνικού εισοδήματος που αντιστοιχούσε στο χαμηλότερο 20% του

δείγματος, παρ' όλες τις παροδικές αυξομειώσεις, παραμένει διαχρονικά περίπου σταθερό (γύρω στο 6,5%, με ελαφρά αύξηση πριν την κρίση και ελαφρά μείωση έκτοτε. Από την άλλη πλευρά, το ποσοστό του συνολικού εισοδήματος που προσπορίζονται τα πλούσια νοικοκυριά ακολουθεί την αντίθετη εξέλιξη. Εξάλλου, αυτά τα ποσοστά αντιστοιχούν πλέον σε ολόένα και μειούμενο μέσο εθνικό εισόδημα (σε σταθερές τιμές του 2009), όπως φαίνεται και από το τρίτο τμήμα του Πίνακα 3.2.1. Το μέσο ισοδύναμο κατά κεφαλήν εισόδημα το 1995 ήταν 10.353 ευρώ και το 2010 13.345 ευρώ, καταγράφοντας αύξηση 29%. Τέσσερα έτη μετά εκτιμάται σε 8.268 ευρώ, ήτοι 38% λιγότερο. Έτσι, αν και τα εκατοστημόρια έχουν διαχρονικά το ίδιο περίπου ποσοστό του συνολικού εισοδήματος, αφού το τελευταίο έχει μειωθεί δραματικά, όλα βρίσκονται πλέον σε χειρότερη θέση, σε όρους αγοραστικής δύναμης.

Η απομείωση του εισοδήματος, κατά τα χρόνια της κρίσης, δεν είναι ίδια για όλες τις ομάδες του πληθυσμού (Πίνακας 3.2.2). Την περίοδο μεταξύ 2008 με 2014, το διαθέσιμο ισοδύναμο εισόδημα μειώθηκε κατά 36,0% για το σύνολο του πληθυσμού.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.2.2 Μεταβολές ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος για επιλεγμένες ομάδες

	Μεταβολή 2003-2008		Μεταβολή 2008-2014	
	Απόλυτη	%	Απόλυτη	%
Σύνολο	1.382	12,0	-4.652	-36,0
Φύλο				
Άνδρες	1.342	11,4	-4.756	-36,3
Γυναίκες	1.421	12,5	-4.551	-35,7
Ηλικία				
<16	1.441	12,6	-4.731	-36,7
16-24	1.264	12,3	-4.624	-39,9
25-49	987	7,8	-5.175	-38,1
50-64	1.916	16,0	-4.980	-35,8
65+	1.565	16,1	-3.280	-29,0
Τύπος νοικοκυριού				
Ένας ενήλικας	1.370	13,1	-3.711	-31,5
Μονογονεϊκό νοικοκυριό με τουλάχιστον ένα εξαρτώμενο παιδί	2.591	29,4	-4.490	-39,3
Δύο ενήλικες	1.788	15,6	-4.420	-33,3
Δύο ενήλικες κάτω των 65 ετών	1.620	11,8	-5.801	-37,8
Δύο ενήλικες, ο ένας, τουλάχιστον, ηλικίας 65 ετών και άνω	2.137	22,4	-3.344	-28,7
Δύο ενήλικες με δύο εξαρτώμενα παιδιά	1.161	9,8	-4.300	-33,1
Δύο ενήλικες με τρία ή περισσότερα εξαρτώμενα παιδιά	2.801	31,0	-5.214	-44,0
Δύο ή περισσότεροι ενήλικες χωρίς εξαρτώμενα παιδιά	1.431	12,1	-4.727	-35,5
Δύο ή περισσότεροι ενήλικες με εξαρτώμενα παιδιά	1.296	11,3	-4.688	-36,7
Τρεις ή περισσότεροι ενήλικες	1.100	9,0	-5.073	-38,0
Τρεις ή περισσότεροι ενήλικες με εξαρτώμενα παιδιά	1.728	18,5	-4.751	-42,8
Νοικοκυριά χωρίς εξαρτώμενα παιδιά	1.425	12,2	-4.604	-35,2
Νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά	1.331	11,7	-4.698	-36,9
Πιο συχνή δραστηριότητα				
Απασχολούμενος	1.219	9,0	-4.625	-31,4
Μη απασχολούμενος	1.240	12,4	-4.446	-39,5
Άνεργος	957	12,2	-3.528	-40,0
Συνταξιούχος	1.122	8,4	-4.194	-29,1
Λοιποί εκτός εργατικού δυναμικού	1.263	12,9	-4.298	-38,7
Επίπεδο εκπαίδευσης				
Έως Γυμνάσιο	1.028	11,3	-4.098	-40,6
Λύκειο και Μεταλυκειακά	513	4,1	-5.229	-40,4
Τριτοβάθμια	964	5,2	-7.571	-38,8
Ιδιοκτησιακό καθεστώς				
Ιδιοκτήτης	1.572	13,6	-4.727	-35,9
Ενοικιαστής	540	4,8	-4.236	-35,7

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, EU-SILC.

Σημειώσεις: Εισόδημα: Ακαθάριστο ισοδύναμο εισόδημα, σε τιμές του 2009, ατομική κατανομή. Με έντονη γραμματοσειρά αυξήσεις (μειώσεις) μεγαλύτερες από τη μέση αύξηση (μείωση).

Φαίνεται ότι οι άνδρες και οι νεότεροι ηλικιακά καταγράφουν μείωση υψηλότερη από τη συνολική. Υψηλότερη μείωση από αυτή του συνόλου της χώρας καταγράφουν και τα μονογονεϊκά νοικοκυ-

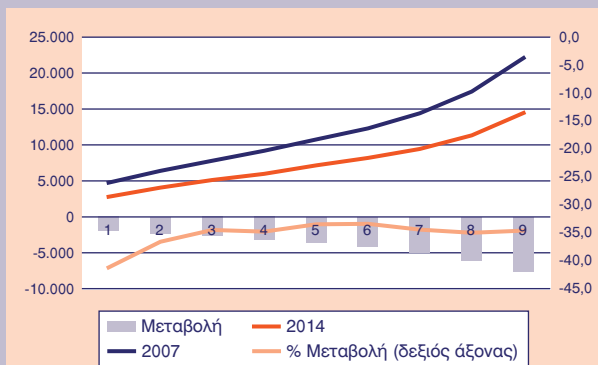
ριά, τα νοικοκυριά χωρίς ηλικιωμένους και τα νοικοκυριά με παιδιά. Η μείωση είναι εντονότερη στους άνεργους και τους εκτός εργατικού δυναμικού, ενώ φαίνεται να είναι μικρότερη στους συνταξιού-

χους. Δηλαδή οι εργαζόμενοι που χρηματοδοτούν το ασφαλιστικό σύστημα καταγράφουν μείωση 31,4% και οι συνταξιούχοι 29,1%. Τέλος, ανεξάρτητα από το εκπαιδευτικό επίπεδο, το διαθέσιμο ισοδύναμο εισόδημα μειώθηκε, αν και η μείωση είναι λιγότερο έντονη για τους πτυχιούχους.

Η παραπάνω ανάλυση έδειξε ότι η μείωση του εισοδήματος την περίοδο της κρίσης δεν ήταν όμοια για όλες τις κοινωνικοοικονομικές ομάδες. Μία ενδιαφέρουσα προσέγγιση είναι να εξεταστεί διαχρονικά η ανατομία της εισοδηματικής κατανομής, δηλαδή πόσο μεταβλήθηκε, σε απόλυτους και σχετικούς όρους, το διαθέσιμο ισοδύναμο εισόδημα σε διάφορα σημεία της εισοδηματικής κατανομής. Στο Διάγραμμα 3.2.3 παρουσιάζεται το ανώτερο εισόδημα (όριο) του κάθε δεκατημορίου της εισοδηματικής κατανομής των ετών 2007 και 2014 (σε σταθερές τιμές του 2009), καθώς και η απόλυτη και η ποσοστιαία μεταβολή τους. Είναι προφανές ότι όλα τα δεκατημόρια υπέστησαν μείωση στο εισόδημά τους. Σε απόλυτους όρους η εισοδηματική απώλεια αυξάνεται, καθώς μετακινούμαστε σε υψηλότερο δεκατημόριο. Ενδεικτικά, η μείωση για το 1ο δεκατημόριο είναι 1.957€ και για το 9ο 7.645€. Φαίνεται ότι τα μέτρα λιτότητας (περικοπή συντάξεων, μείωση μισθών στο Δημόσιο, κτλ.), καθώς και η αυξημένη φορολόγηση, επειδή είχαν έντονο προοδευτικό σχεδιασμό, προκειμένου να μην θίξουν υπέρμετρα τους πιο φτωχούς, έχουν ως αποτέλεσμα τα υψηλότερα δεκατημόρια να έχουν μεγαλύτερες εισοδηματικές απώλειες. Είναι πάντως ενδιαφέρον το γεγονός ότι η μείωση των εισοδημάτων ως ποσοστό του εισοδήματος το 2007 δεν είναι προοδευτική, αφού φαίνεται ότι τα χαμηλότερα δεκατημόρια έχασαν μεγαλύτερο ποσοστό του εισοδήματός τους, ενώ από το 3ο δεκατημόριο οι ποσοστιαίες απώλειες ουσιαστικά δεν διαφέρουν. Συναφώς, η κρίση έπληξε όλα τα εισοδήματα, με τα υψηλότερα να καταγράφουν μεγαλύτερες απώλειες σε απόλυτους όρους, αλλά τα χαμηλότερα να χάνουν μεγαλύτερο μέρος του εισοδήματος και, άρα, της αγοραστικής τους δύναμης.

Τέλος, ενδιαφέρουσα είναι και η επίδραση που έχουν οι κοινωνικές μεταβιβάσεις στη μείωση της ανισότητας. Ως κοινωνικές μεταβιβάσεις ορίζονται οι συντάξεις (γήρατος, θανάτου, αναπηρίας, κτλ.), καθώς και το σύνολο των κοινωνικών επιδομάτων (οικογενειακά επιδόματα, επίδομα ανεργίας και μακροχρόνιας ανεργίας, ΕΚΑΣ, κτλ.). Με βάση τα στοιχεία EU-SILC του 2014, ο συντελεστής Gini πριν από όλες τις κοινωνι-

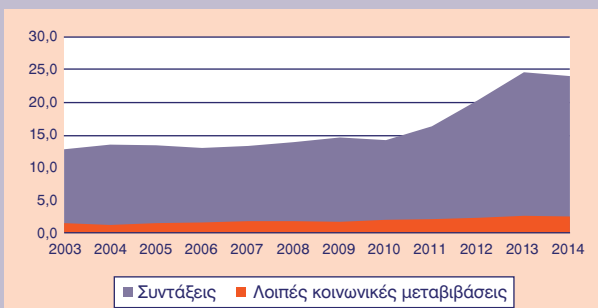
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.2.3
Απόλυτη και ποσοστιαία μεταβολή εισοδήματος ανά δεκατημόριο, 2007-2014

Πηγή: Eurostat, EU-SILC.

Σημειώσεις: Εισόδημα: Ακαθάριστο ισοδύναμο εισόδημα, σε τιμές του 2009, ατομική κατανομή.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.2.4
Αναδιανεμητική επίδραση των κοινωνικών μεταβιβάσεων

Πηγή: Eurostat, EU-SILC.

κές μεταβιβάσεις ήταν 61. Αν συμπεριληφθούν μόνο οι συντάξεις στο ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα, ο συντελεστής Gini μειώνεται στο 37, ενώ όταν συμπεριλαμβάνονται και τα υπόλοιπα κοινωνικά επιδόματα η τιμή του μειώνεται επιπλέον κατά μόλις 2,5 μονάδες. Φαίνεται λοιπόν ότι, όπως και για τη φτώχεια⁵, οι συντάξεις έχουν βαρύνουσα σημασία, αφού είναι η κοινωνική μεταβίβαση με τη μεγαλύτερη αναδιανεμητική επίδραση. Αξίζει να αναφερθεί ότι η αναδιανεμητική επίδραση των συντάξεων γίνεται πολύ πιο έντονη από το 2010 και έπειτα, όπου σχεδόν διπλασιάζεται (Διάγραμμα 3.2.4). Η πιο πιθανή αιτία που συμβαίνει αυτό είναι μάλλον το γεγονός ότι οι συνεχείς μειώσεις στις συντάξεις είχαν έντονα προοδευτικό χαρακτήρα

5. Κανελλόπουλος, Ν. Κ. (2015), "Πρόσφατες εξελίξεις στη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό", *Οικονομικές Εξελίξεις*, Τεύχος 26, σσ. 36-40.

και, κατά κανόνα, έπληξαν τις υψηλότερες συντάξεις, και δη, αυτές άνω των 1.000€.

Για να συνοψίσουμε, η Ελλάδα και πριν την οικονομική κρίση ήταν από τις χώρες με υψηλή ανισότητα στην Ευρώπη των 27. Αν και η σχετική της κατάταξη βελτιώθηκε πρόσφατα, αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η ανισότητα διευρύνθηκε σε άλλες χώρες παρά στο ότι μειώθηκε στην Ελλάδα. Ειδικότερα, την περίοδο της κρίσης προκύπτει ότι οι εισοδηματικές απώλειες, ως ποσοστό του συνολικού τους εισοδήματος, ήταν μεγαλύτερες για τους οικονομικά αδύνατους από ό,τι για τους οικονομικά ισχυρούς, γεγονός που πρέπει να συνδέεται και με την εκτίναξη και την παραμονή του επιπέδου της ανεργίας σε υπερβολικά επίπεδα. Συναφώς, η εισοδηματική ανισότητα αυξάνει, ενώ την περίοδο της ανάπτυξης, με την ενσωμάτωση όλο και περισσότερων στην αγορά εργασίας, η ανισότητα είχε, έστω και λίγο, μειωθεί. Το διαθέσιμο εισόδημα μεταξύ 2008 και 2014 έχει μειωθεί κατά 36% για το σύνολο του πληθυσμού, αν και η μείωση για συγκεκριμένες ομάδες (άνδρες, νέοι, άνεργοι, εκτός εργατικού δυναμικού, μονογονεϊκά νοικοκυριά, νοικοκυριά χωρίς ηλικιωμένους, νοικοκυριά με παιδιά) είναι υψηλότερη. Επιπλέον, οι μειώσεις στο ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα έχουν γίνει με έντονα προοδευτικό τρόπο, αφού τα υψηλότερα εισοδήματα έχουν χάσει περισσότερα χρήμα-

τα, αν και τα χαμηλότερα εισοδήματα έχουν χάσει μεγαλύτερο μέρος του συνολικού τους εισοδήματος. Τέλος, επιβεβαιώνεται η αναδιανεμητική αναποτελεσματικότητα των κοινωνικών επιδομάτων, αφού η επίδρασή τους στη μείωση του συντελεστή Gini είναι αρκετά μικρή (2,5 μονάδες), σε αντίθεση με τις συντάξεις (24 μονάδες).

Συναφώς, κρίνεται σκόπιμη η εφαρμογή πολιτικών για την προστασία των κοινωνικοοικονομικών ομάδων που επλήγησαν περισσότερο και έχασαν μεγάλο μέρος του εισοδήματός τους. Σε αυτό το πλαίσιο θετικά αποτελέσματα αναμένεται να έχει η καθολική εφαρμογή του ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος, καθώς και η εφαρμογή πολιτικών για την επανένταξη των ανέργων στην απασχόληση. Η χαμηλή αποδοτικότητα των κοινωνικών επιδομάτων επιβάλλει τη συνολική επαναξιολόγησή τους και πιθανόν την ενοποίησή τους και την παροχή τους με ενιαία κριτήρια. Τέλος, πρέπει να προωθηθούν πολιτικές φιλικές προς την απασχόληση. Ειδικότερα, πολιτικές που ενθαρρύνουν τις προσλήψεις, είτε πρόκειται για διαρθρωτικές αλλαγές απελευθέρωσης αγορών, είτε για τις ήδη ασκούμενες ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης, δύνανται να αποτελέσουν τον καταλύτη για τη μείωση της ανεργίας, τη βελτίωση των δεικτών ευημερίας και την αποκατάσταση της εύθραυστης κοινωνικής συνοχής.

4. Αναπτυξιακές πολιτικές και κλάδοι

4.1. Εξαγωγικές προοπτικές στον κλάδο των οπωροκηπευτικών

Γεωργία Σκίντζη

4.1.1. Ο κλάδος των οπωροκηπευτικών διεθνώς

Ο κλάδος των οπωροκηπευτικών είναι ένας από τους πλέον δυναμικούς διεθνώς. Οι παγκόσμιες εξαγωγές οπωροκηπευτικών για το 2014 εκτιμάται ότι ξεπέρασαν τα \$223 δις έχοντας αυξηθεί κατά 41% σε σχέση με το 2010, ενώ έχουν σχεδόν διπλασιαστεί μέσα στην τελευταία δεκαετία (το 2005 οι παγκόσμιες εξαγωγές οπωροκηπευτικών έφτασαν τα \$113 δις)¹. Οι σημαντικότερες εξαγωγικές χώρες (με βάση το σύνολο των εξαγωγών τους την πενταετία 2010-2014) είναι οι ΗΠΑ, η Κίνα, η Ισπανία και η Ολλανδία. Οι τέσσερις αυτές χώρες αντιπροσω-

πεύουν περίπου το 37% των παγκόσμιων εξαγωγών οπωροκηπευτικών για το 2014. Ο Πίνακας 4.1.1 παρουσιάζει την αξία των εξαγωγών των οπωροκηπευτικών των δέκα σημαντικότερων εξαγωγικών χωρών² και της Ελλάδας. Ανάμεσα στους δέκα μεγαλύτερους εξαγωγείς εκτός από την Ισπανία συναντάμε την Ιταλία και την Τουρκία, μεσογειακές χώρες που παραδοσιακά αποτελούν ανταγωνιστές της Ελλάδας στις παγκόσμιες αγορές αγροτικών προϊόντων. Η Ελλάδα την πενταετία 2010-2014 βρίσκεται μεταξύ της 21ης και 23ης θέσης στην παγκόσμια κατάταξη.

Και οι δέκα χώρες που αποτελούν τους σημαντικότερους εξαγωγείς οπωροκηπευτικών παρουσιάζουν κατά μέσο όρο θετικούς ρυθμούς μεταβολής της αξίας των εξαγωγών τους. Εντυπωσιακούς ρυθμούς αύξησης των εξαγωγών οπωροκηπευτικών καταγράφουν τόσο οι ΗΠΑ όσο και η Κίνα και το Μεξικό, όπως φαίνεται στον Πίνακα 4.1.2. Ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης των εξαγωγών οπωροκηπευτικών στις ΗΠΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1.1 Αξία εξαγωγών οπωροκηπευτικών (σε δις \$) των δέκα σημαντικότερων εξαγωγικών χωρών και της Ελλάδας

	2010	2011	2012	2013	2014
ΗΠΑ	17,8	20,3	22,2	24,2	24,8
Κίνα	16,0	19,1	18,4	20,1	20,5
Ισπανία	15,1	16,2	16,6	18,8	19,0
Ολλανδία	14,6	17,1	16,4	18,5	18,6
Βέλγιο	8,5	9,4	9,2	10,5	9,7
Ιταλία	8,7	9,3	8,9	9,6	9,6
Μεξικό	7,6	8,7	8,6	10,0	10,7
Τουρκία	6,2	6,7	6,6	6,9	7,6
Γαλλία	6,1	6,7	6,3	6,9	6,6
Γερμανία	5,2	5,9	5,7	6,5	6,5
Ελλάδα	2,1	2,3	2,3	2,5	2,4

Πηγή: UN Comtrade.

1. Τα στοιχεία που χρησιμοποιούνται στο άρθρο προέρχονται από τη βάση δεδομένων UN Comtrade. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι για το έτος 2014 δεν έχουν ενσωματωθεί στοιχεία που αφορούν χώρες των οποίων οι συνολικές εξαγωγές τους αντιστοιχούν στο 4% των παγκόσμιων εξαγωγών.

2. Η κατάταξη των χωρών έχει γίνει με βάση το άθροισμα των εξαγωγών τους την πενταετία 2010-2014.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1.2 Ρυθμός μεταβολής της αξίας των εξαγωγών οπωροκηπευτικών των δέκα σημαντικότερων εξαγωγικών χωρών και της Ελλάδας

	2010	2011	2012	2013	2014	Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής
ΗΠΑ	13,3	13,7	9,6	8,8	2,4	9,6
Κίνα	30,5	19,6	-3,7	9,2	2,0	11,5
Ισπανία	0,6	7,1	2,7	13,2	1,2	4,9
Ολλανδία	6,2	17,0	-4,4	12,7	1,0	6,5
Βέλγιο	-2,1	10,0	-2,5	14,8	-7,5	2,5
Ιταλία	9,3	6,0	-3,8	7,3	0,5	3,9
Μεξικό	13,6	15,6	-1,2	15,4	7,5	10,2
Τουρκία	15,0	8,8	-2,1	4,9	10,0	7,3
Γαλλία	7,2	9,8	-6,3	9,6	-4,0	3,3
Γερμανία	-1,8	13,6	-3,4	13,6	0,2	4,4
Ελλάδα	7,8	7,2	0,1	8,3	-1,7	4,3

Πηγή: UN Comtrade, υπολογισμοί από τη συγγραφέα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1.3 Αξία εισαγωγών οπωροκηπευτικών (σε δις \$) των δέκα σημαντικότερων εισαγωγικών χωρών

	2010	2011	2012	2013	2014
ΗΠΑ	20,9	23,6	24,6	26,4	28,2
Γερμανία	17,9	20,3	19,8	21,9	21,8
Ην. Βασίλειο	12,0	13,3	12,7	14,1	14,4
Γαλλία	11,2	11,9	11,9	13,2	13,1
Ολλανδία	9,0	11,1	10,9	11,9	12,2
Ρωσία	9,1	10,8	10,3	10,9	10,0
Ιαπωνία	8,0	9,4	10,0	9,3	9,0
Καναδάς	7,7	8,7	9,0	9,6	9,9
Βέλγιο	6,8	7,6	7,3	8,8	8,4
Κίνα	4,2	5,5	6,9	7,4	8,6

Πηγή: UN Comtrade.

την πενταετία 2010-2014 είναι 9,6%, ενώ στην Κίνα και το Μεξικό ξεπέρασε το 10%, και στην Ελλάδα έφτασε το 4,3%. Το 2012 οι περισσότερες από τις υπό εξέταση χώρες παρουσίασαν μείωση των εξαγωγών τους, με εξαίρεση τις ΗΠΑ και την Ισπανία. Μείωση παρουσίασαν και οι παγκόσμιες εξαγωγές, ενώ οι εξαγωγές της Ελλάδας παρέμειναν ουσιαστικά σταθερές. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, για πρώτη φορά την πενταετία που εξετάζουμε, οι ελληνικές εξαγωγές

οπωροκηπευτικών μειώθηκαν το 2014 σε σχέση με το προηγούμενο έτος κατά 1,7%.

Οι σημαντικότεροι εισαγωγείς οπωροκηπευτικών είναι οι ΗΠΑ, που οι εισαγωγές τους ξεπέρασαν τα \$28 δις και η Γερμανία, οι εισαγωγές της οποίας έφτασαν τα \$21,8 δις (Πίνακας 4.1.3). Στην κατάταξη των χωρών με τις μεγαλύτερες εισαγωγές οπωροκηπευτικών (με βάση το σύνολο των εισαγωγών τους, για την πενταετία 2010-2014) συναντάμε χώρες που είναι

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1.4 Ρυθμός μεταβολής της αξίας των εισαγωγών οπωροκηπευτικών των δέκα σημαντικότερων εισαγωγικών χωρών

	2010	2011	2012	2013	2014	Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής
ΗΠΑ	1,9	12,8	4,3	7,4	6,7	6,6
Γερμανία	2,9	13,6	-2,5	10,2	-0,5	4,8
Ην. Βασίλειο	5,8	11,4	-4,7	10,8	2,6	5,2
Γαλλία	2,6	6,3	-0,1	10,9	-1,1	3,7
Ολλανδία	4,1	24,0	-2,1	9,8	1,8	7,5
Ρωσία	25,1	18,7	-4,2	5,4	-7,8	7,5
Ιαπωνία	11,7	17,1	6,8	-6,7	-3,3	5,1
Καναδάς	11,2	12,4	3,8	6,5	3,2	7,4
Βέλγιο	-5,7	12,7	-4,2	20,2	-4,3	3,7
Κίνα	32,7	32,5	25,5	7,2	16,2	22,8

Πηγή: UN Comtrade, υπολογισμοί από τη συγγραφέα.

επίσης σημαντικοί εξαγωγείς, όπως οι ΗΠΑ, η Γερμανία, η Γαλλία, η Ολλανδία, το Βέλγιο και η Κίνα. Και οι δέκα χώρες που αποτελούν τους μεγαλύτερους εισαγωγείς οπωροκηπευτικών παρουσιάζουν θετικό μέσο ετήσιο ρυθμό μεταβολής την πενταετία 2010-2014 (Πίνακας 4.1.4). Ιδιαίτερα η Κίνα παρουσιάζει τον θεαματικότερο μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης των εισαγωγών οπωροκηπευτικών, 22,8%. Η Ρωσία είναι επίσης μία από τις χώρες που παρουσιάζει υψηλό ετήσιο ρυθμό αύξησης των εισαγωγών, 7,5% για την πενταετία 2010-2014. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, το 2014 η Ρωσία κατέγραψε τη μεγαλύτερη μείωση των τελευταίων δέκα χρόνων στις εισαγωγές οπωροκηπευτικών (-7,8%), γεγονός που συνδέεται με το εμπάργκο της Ρωσίας στα προϊόντα που προέρχονται από την Ε.Ε. τον Αύγουστο του 2014.

4.1.2. Η θέση της Ελλάδας στο διεθνές εμπόριο

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αποτύπωση των επιδόσεων της Ελλάδας στις δέκα μεγαλύτερες αγορές οπωροκηπευτικών. Οι Πίνακες 4.1.5 και 4.1.6 παρουσιάζουν τις εισαγωγές των δέκα μεγαλύτερων εισαγωγικών χωρών από την Ελλάδα και τους ετήσιους ρυθμούς μεταβολής. Οι Πίνακες 4.1.7 και 4.1.8 παρουσιάζουν το μερίδιο αγοράς της Ελλάδας στις χώρες αυτές και τον ετήσιο ρυθμό μεταβολής του μεριδίου της Ελλάδας. Η Γερμανία αποτελεί τον σημαντικότερο εξαγωγικό προορισμό των ελληνικών οπωροκηπευτικών τόσο ανάμεσα στους δέκα μεγαλύτερους εισαγωγείς οπωροκηπευτικών όσο και ανάμεσα στο

σύνολο των εμπορικών εταίρων της Ελλάδας. Ακολουθούν η Ρωσία, το Ην. Βασίλειο και οι ΗΠΑ. Ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής των εισαγωγών από την Ελλάδα για την πενταετία 2010-2014 είναι θετικός και για τις δέκα υπό εξέταση χώρες, αλλά θα πρέπει να σημειωθεί ότι το 2014 οι εισαγωγές από την Ελλάδα μειώθηκαν για επτά από τις δέκα χώρες (εξαιρέση αποτελούν οι ΗΠΑ, το Ην. Βασίλειο και ο Καναδάς). Ιδιαίτερα υψηλοί ρυθμοί αύξησης των εισαγωγών από Ελλάδα την πενταετία 2010-2014 παρατηρούνται στην Κίνα (μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής πενταετίας 39,4%), στη Ρωσία (22,9%) και στην Ιαπωνία (10,6%). Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στην αγορά της Κίνας, η οποία είναι μία ιδιαίτερα δυναμική αλλά και μεγάλη αγορά, οι εισαγωγές από την Ελλάδα παρουσιάζουν μεγάλες αυξομειώσεις (το 2012 και το 2013 παρουσιάστηκαν μεγάλες αυξήσεις, ενώ το 2010, 2011 και 2014 οι εισαγωγές από την Ελλάδα μειώθηκαν). Επίσης το εμπάργκο της Ρωσίας φαίνεται να επηρέασε σημαντικά τις ελληνικές εξαγωγές οπωροκηπευτικών, καθώς οι εισαγωγές της Ρωσίας από την Ελλάδα μειώθηκαν δραματικά το 2014 κατά 27,4%.

Το μερίδιο της Ελλάδας στις αγορές οπωροκηπευτικών των χωρών που εξετάζονται είναι σχετικά μικρό. Κατά μέσο όρο το μεγαλύτερο μερίδιο αγοράς την πενταετία 2010-2014 η Ελλάδα το έχει στη Γερμανία (μέσος όρος πενταετίας 2,2%), στη Ρωσία (1,9%), στο Ην. Βασίλειο (1,4%) και στην Ολλανδία (1%). Παρά το γεγονός ότι οι εξαγωγές της χώρας μας αυξάνονται κατά μέσο όρο την πενταετία αυτή, δεν συμβαίνει το

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1.5 Αξία εισαγωγών οπωροκηπευτικών (σε εκατ. \$) των δέκα σημαντικότερων εισαγωγικών χωρών από την Ελλάδα

	2010	2011	2012	2013	2014
ΗΠΑ	130,1	143,8	138,6	160,9	178,0
Γερμανία	439,4	431,8	400,7	443,3	436,1
Ην. Βασίλειο	177,9	201,7	169,0	191,4	204,0
Γαλλία	63,9	75,4	69,9	74,9	70,6
Ολλανδία	94,3	119,7	110,0	120,9	116,5
Ρωσία	143,0	197,6	265,1	256,0	186,2
Ιαπωνία	9,1	12,4	14,1	14,4	11,3
Καναδάς	30,7	38,1	36,8	37,1	40,7
Βέλγιο	24,9	28,2	31,5	36,5	34,5
Κίνα	1,1	1,0	2,7	4,5	3,9

Πηγή: UN Comtrade.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1.6 Ρυθμός μεταβολής της αξίας των εισαγωγών οπωροκηπευτικών των δέκα σημαντικότερων εισαγωγικών χωρών από την Ελλάδα

	2010	2011	2012	2013	2014	Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής
ΗΠΑ	9,9	10,6	-3,6	16,1	10,6	8,7
Γερμανία	5,2	-1,7	-7,2	10,6	-1,6	1,1
Ην. Βασίλειο	9,9	13,3	-16,2	13,2	6,6	5,4
Γαλλία	3,1	18,0	-7,4	7,2	-5,7	3,0
Ολλανδία	-2,5	26,9	-8,1	9,8	-3,6	4,5
Ρωσία	73,1	38,1	34,2	-3,4	-27,3	22,9
Ιαπωνία	22,6	36,5	13,9	1,9	-21,7	10,6
Καναδάς	-3,2	24,4	-3,4	0,7	9,9	5,7
Βέλγιο	-25,8	13,4	11,7	15,9	-5,6	1,9
Κίνα	-23,4	-6,4	174,9	65,0	-13,1	39,4

Πηγή: UN Comtrade, υπολογισμοί από τη συγγραφέα.

ίδιο και με το μερίδιο αγοράς της Ελλάδας (Πίνακας 4.1.8). Με εξαίρεση τις ΗΠΑ, τη Ρωσία, την Ιαπωνία και την Κίνα, στις υπόλοιπες χώρες, οι οποίες είναι κυρίως ευρωπαϊκές χώρες και θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως παραδοσιακοί εμπορικοί εταίροι της χώρας μας, το ελληνικό μερίδιο στην αγορά οπωροκηπευτικών μειώνεται. Το γεγονός αυτό σημαίνει ότι, ενώ οι αγορές αυτές μεγαλώνουν, η Ελλάδα δεν καταφέρνει να το εκμεταλλευτεί σε σχέση με τους ανταγωνιστές της. Η στόχευση της Ελλάδας θα πρέπει να είναι διπλή: όχι μόνο να ενισχύσει τη θέση της

στις νέες δυναμικές αγορές όπως η Ρωσία, η Κίνα και η Ιαπωνία, αλλά να δώσει έμφαση και στη διατήρηση του μεριδίου της σε πιο παραδοσιακές αγορές όπως η Γερμανία, το Ην. Βασίλειο και η Ολλανδία.

4.1.3. Πορεία των ελληνικών εξαγωγών οπωροκηπευτικών

Στη συνέχεια παρουσιάζεται η πορεία των ελληνικών εξαγωγών οπωροκηπευτικών προϊόντων τη δε-

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1.7 Μεριδίο της Ελλάδας στο σύνολο των εισαγωγών οπωροκηπευτικών των δέκα σημαντικότερων εισαγωγικών χωρών (%)

	2010	2011	2012	2013	2014
ΗΠΑ	0,62	0,61	0,56	0,61	0,63
Γερμανία	2,45	2,12	2,02	2,03	2,00
Ην. Βασίλειο	1,49	1,51	1,33	1,36	1,41
Γαλλία	0,57	0,63	0,59	0,57	0,54
Ολλανδία	1,05	1,08	1,01	1,01	0,96
Ρωσία	1,58	1,83	2,57	2,35	1,86
Ιαπωνία	0,11	0,13	0,14	0,15	0,12
Καναδάς	0,40	0,44	0,41	0,39	0,41
Βέλγιο	0,37	0,37	0,43	0,42	0,41
Κίνα	0,03	0,02	0,04	0,06	0,05

Πηγή: UN Comtrade.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1.8 Ετήσιος ρυθμός μεταβολής του μεριδίου της Ελλάδας στο σύνολο των εισαγωγών οπωροκηπευτικών των δέκα σημαντικότερων εισαγωγικών χωρών

	2010	2011	2012	2013	2014	Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής
ΗΠΑ	7,8	-2,0	-7,5	8,1	3,6	2,0
Γερμανία	2,3	-13,5	-4,8	0,3	-1,1	-3,4
Ην. Βασίλειο	3,9	1,8	-12,1	2,2	3,9	-0,1
Γαλλία	0,5	11,0	-7,3	-3,4	-4,7	-0,8
Ολλανδία	-6,3	2,4	-6,1	0,0	-5,3	-3,1
Ρωσία	38,3	16,4	40,1	-8,4	-21,1	13,0
Ιαπωνία	9,8	16,6	6,6	9,1	-19,0	4,6
Καναδάς	-12,9	10,6	-6,9	-5,5	6,5	-1,6
Βέλγιο	-21,3	0,6	16,6	-3,6	-1,3	-1,8
Κίνα	-42,3	-29,3	119,1	54,0	-25,2	15,2

Πηγή: UN Comtrade, υπολογισμοί από τη συγγραφέα.

καετία 2005-2014. Τα οπωροκηπευτικά κατέχουν σημαντική θέση ανάμεσα στα αγροτικά προϊόντα, καθώς αποτελούν πάνω από το 35% των συνολικών εξαγωγών των αγροτικών προϊόντων³ τη δεκαετία αυτή (Πίνακας 4.1.9). Το 2014 οι εξαγωγές οπωροκηπευτικών αντιστοιχούσαν στο 39,7% των εξαγωγών των αγροτικών προϊόντων. Όπως φαίνεται στον

Πίνακα 4.1.9 η παγκόσμια οικονομική κρίση γίνεται εμφανής στις ελληνικές εξαγωγές οπωροκηπευτικών το 2009, οπότε και παρουσιάζεται σημαντική μείωση των εξαγωγών (12,4%). Τα επόμενα τέσσερα έτη (2010-2013) οι εξαγωγές οπωροκηπευτικών αυξάνονται αλλά με μικρότερο ρυθμό σε σχέση με τα χρόνια πριν την οικονομική κρίση (2005-2008),

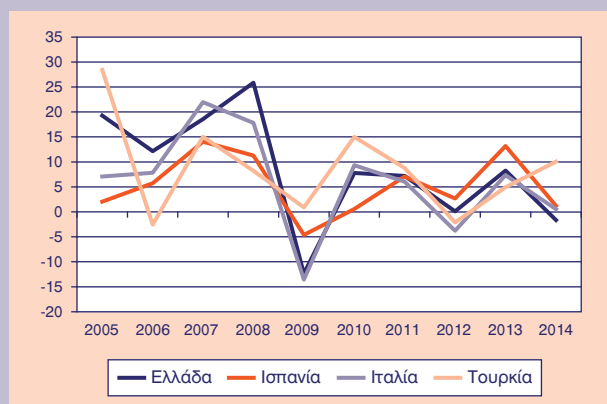
3. Ως αγροτικά προϊόντα στο άρθρο αυτό ορίζουμε τους μονοψήφιους κωδικούς 0, 1 και 4 της κωδικοποίησης SITC rev.3.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1.9 Αξία ελληνικών εξαγωγών οπωροκηπευτικών (σε δις \$), ρυθμός μεταβολής εξαγωγών και μερίδιο οπωροκηπευτικών επί του συνόλου των εξαγωγών αγροτικών προϊόντων

Έτος	Εξαγωγές σε δις \$	Ρυθμός μεταβολής	% επί των εξαγωγών αγροτικών προϊόντων
2005	1,34	19,3	35,7
2006	1,51	12,1	36,1
2007	1,79	18,6	38,7
2008	2,25	25,8	38,2
2009	1,97	-12,4	36,4
2010	2,12	7,8	38,8
2011	2,28	7,2	37,5
2012	2,28	0,1	38,6
2013	2,47	8,3	39,0
2014	2,43	-1,7	39,7

Πηγή: UN Comtrade, υπολογισμοί από τη συγγραφέα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.1.1
Ετήσιος ρυθμός μεταβολής των εξαγωγών οπωροκηπευτικών Ελλάδας, Ισπανίας, Ιταλίας και Τουρκίας

ενώ το 2014 οι εξαγωγές μειώνονται κατά 1,7%. Ο μέσος ρυθμός μεταβολής των εξαγωγών οπωροκηπευτικών της δεκαετίας (2005-2014) είναι 8,5%, ενώ ο αντίστοιχος της πενταετίας (2010-2014) είναι 4,3%. Σε σύγκριση με τους βασικούς ανταγωνιστές της (Ισπανία, Ιταλία και Τουρκία) η Ελλάδα φαίνεται να υπολείπεται της Τουρκίας αναφορικά με τον ρυθμό αύξησης των εξαγωγών οπωροκηπευτικών. Ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης των εξαγωγών της Τουρκίας την πενταετία 2010-2014 είναι 7,3%, ενώ τη δεκαετία 2005-2014 είναι 8,7%. Αντίθετα, σε σύγκριση με την Ιταλία η Ελλάδα παρουσιάζει

υψηλότερους ρυθμούς αύξησης των εξαγωγών (για την Ιταλία ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης της πενταετίας 2010-2014 είναι 3,9%, ενώ της δεκαετίας 2005-2014 είναι 6,1%). Σε σύγκριση με την Ισπανία η Ελλάδα παρουσιάζει χαμηλότερο μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης των εξαγωγών την πενταετία 2010-2014 και υψηλότερο τη δεκαετία 2005-2014 (για την Ιταλία ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης της προαναφερθείσας πενταετίας είναι 4,9%, ενώ της πιο πάνω δεκαετίας είναι 5,3%). Αξίζει να σημειωθεί ότι, σε αντίθεση με την Ελλάδα, καμία από τις τρεις ανταγωνίστριες χώρες δεν παρουσίασε μείωση των εξαγωγών το 2014. Το Διάγραμμα 4.1.1 παρουσιάζει τη διαχρονική εξέλιξη των ετήσιων ρυθμών μεταβολής των εξαγωγών οπωροκηπευτικών των τεσσάρων χωρών.

Ο σημαντικότερος εξαγωγικός προορισμός των ελληνικών οπωροκηπευτικών με μεγάλη διαφορά από τον δεύτερο είναι η Γερμανία, στην οποία καταλήγει κατά μέσο όρο το 20% των ελληνικών οπωροκηπευτικών που εξάγονται. Ακολουθούν το Ην. Βασίλειο, η Ρωσία, οι ΗΠΑ, η Βουλγαρία, η Ρουμανία, η Ιταλία, η Ολλανδία, η Πολωνία και η Γαλλία. Στον Πίνακα 4.1.10 παρουσιάζεται το ποσοστό των ελληνικών εξαγωγών οπωροκηπευτικών που καταλήγει σε κάθε έναν από τους δέκα σημαντικότερους εξαγωγικούς προορισμούς (η κατάταξη έχει γίνει με βάση το σύνολο των εξαγωγών της πενταετίας 2010-2014). Επίσης, όπως φαίνεται στον Πίνακα 4.1.11 η Ελλάδα κατέχει σημαντικό μερίδιο αγοράς μόνο στις δύο βαλκανικές χώρες (Βουλγαρία και Ρουμανία), ενώ το

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1.10 Ποσοστό των ελληνικών εξαγωγών οπωροκηπευτικών προς τους δέκα σημαντικότερους εξαγωγικούς προορισμούς

	2010	2011	2012	2013	2014
Γερμανία	21,8	20,3	19,0	20,5	19,6
Ην. Βασίλειο	8,4	8,8	7,7	7,9	8,3
Ρωσία	4,2	5,6	8,5	7,4	5,0
ΗΠΑ	5,6	5,7	5,7	6,3	7,0
Βουλγαρία	4,6	5,3	5,3	5,8	5,8
Ρουμανία	5,9	6,0	4,5	4,8	4,9
Ιταλία	5,6	5,0	4,4	4,4	5,1
Ολλανδία	4,8	4,8	4,1	4,2	3,8
Πολωνία	3,8	3,6	3,3	3,7	3,6
Γαλλία	2,8	3,0	3,0	3,0	2,9

Πηγή: UN Comtrade.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1.11 Μερίδιο αγοράς της Ελλάδας στις αγορές οπωροκηπευτικών των δέκα σημαντικότερων εξαγωγικών προορισμών

	2010	2011	2012	2013	2014
Γερμανία	2,45	2,12	2,02	2,03	2,00
Ην. Βασίλειο	1,49	1,51	1,33	1,36	1,41
Ρωσία	1,58	1,83	2,57	2,35	1,86
ΗΠΑ	0,62	0,61	0,56	0,61	0,63
Βουλγαρία	22,85	28,46	31,83	30,39	25,80
Ρουμανία	10,12	11,50	10,27	12,85	11,38
Ιταλία	2,20	1,95	1,84	1,72	1,95
Ολλανδία	1,05	1,08	1,01	1,01	0,96
Πολωνία	2,93	2,86	2,56	2,86	2,35
Γαλλία	0,57	0,63	0,59	0,57	0,54

Πηγή: UN Comtrade, υπολογισμοί από τη συγγραφέα.

μερίδιο αγοράς στις υπόλοιπες χώρες είναι χαμηλό. Επίσης ενώ το μερίδιο αγοράς της Ελλάδας μειώνεται στις χώρες της Δυτικής και Κεντρικής Ευρώπης, αυξάνεται στις ΗΠΑ, τη Ρωσία, τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία, την πενταετία 2010-2014.

4.1.4. Συμπεράσματα

Το 2014 ήταν μία χρονιά που χαρακτηρίστηκε από μείωση των εξαγωγών τόσο των οπωροκηπευτικών,

όσο και των αγροτικών προϊόντων στο σύνολό τους, για πρώτη φορά μετά το 2009. Το εμπόργκο της Ρωσίας τον Αύγουστο του 2014 σίγουρα συνέβαλε στη μείωση των εξαγωγών αλλά, όπως παρουσιάστηκε, μειώθηκαν οι εξαγωγές και προς άλλους εμπορικούς εταίρους. Τα πρώτα στοιχεία για το 2015 είναι ενθαρρυντικά παρά τους ελέγχους κεφαλαίου που επιβλήθηκαν και το γεγονός ότι το εμπόργκο της Ρωσίας συνεχίζεται. Σύμφωνα με τα προσωρινά στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ οι εξαγωγές αγροτικών προϊόντων αυξήθη-

καν κατά 15% το ενδεκάμηνο του 2015 σε σχέση με το ενδεκάμηνο του 2014⁴.

Η οικονομική κρίση φαίνεται να έχει ανακόψει τη δυναμική των ελληνικών εξαγωγών οπωροκηπευτικών. Ενώ το μερίδιο αγοράς της Ελλάδας φαίνεται να αυξάνεται σε μεγάλες και δυναμικές αγορές όπως είναι οι ΗΠΑ, σε νέες δυναμικές αγορές όπως η Ρωσία, η Κίνα και η Ιαπωνία και σε γειτονικές αγορές όπως η Βουλγαρία και η Ρουμανία, μειώνε-

ται στις ευρωπαϊκές αγορές όπως είναι η Γερμανία, το Ην. Βασίλειο, η Ιταλία, η Ολλανδία, η Πολωνία, η Γαλλία και το Βέλγιο. Επομένως, ο στόχος της Ελλάδας θα πρέπει να είναι διπλός. Είναι σημαντικό να ενισχύσει την παρουσία της στις νέες δυναμικές αγορές αλλά και να διατηρήσει το μερίδιο της στις παραδοσιακές αγορές της Δυτικής Ευρώπης, αναγνωρίζοντας τις ιδιαιτερότητες και τις ανάγκες της κάθε αγοράς.

4. Δελτίο Τύπου Πανελληνίου Συνδέσμου Εξαγωγέων, 7 Ιανουαρίου 2016.

4.2. Εξελίξεις στην ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας

Αθανάσιος Χύμης

4.2.1. Εισαγωγή

Στα σημερινά πλαίσια συνεχούς επεκτάσεως του διεθνούς εμπορίου, η έννοια της ανταγωνιστικότητας αποκτά πολύ ουσιαστικό νόημα και σχετίζεται άμεσα με την παραγωγή μιας χώρας, τις εξαγωγές της και, άρα, την οικονομική της και –κατά συνέπεια– την κοινωνική της ευημερία. Η ανταγωνιστικότητα είναι αυτή που, σε μεγάλο βαθμό, καθορίζει το πόσο ελκυστική είναι μία χώρα στις επενδύσεις (εγχώριες και ξένες) και στο επιχειρείν. Η επιχειρηματικότητα είναι μια έννοια πολύ στενά συνδεδεμένη με την ανταγωνιστικότητα.

Γι' αυτό τον λόγο, αρκετοί παγκόσμιοι οργανισμοί δημοσιεύουν δείκτες ανταγωνιστικότητας ή επιχειρηματικότητας, όπως το Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ (WEF), το Διεθνές Ινστιτούτο Διοίκησης IMD, η Παγκόσμια Τράπεζα, ο Οργανισμός Παρακολούθησης της Παγκοσμίου Επιχειρηματικότητας (GEM) κ.ά. Στην παρούσα σύντομη επισκόπηση της ανταγωνιστικότητας της Ελλάδος θα χρησιμοποιηθεί ο ευρέως αποδεκτός Παγκόσμιος Δείκτης Ανταγωνιστικότητας (Global Competitiveness Index -GCI) του Παγκοσμίου Οικονομικού Φόρουμ. Η επιλογή του συγκεκριμένου δείκτη γίνεται επειδή είναι ο πλέον περιεκτικός όσον αφορά στο πλήθος των συμπεριλαμβανομένων χωρών (περίπου 140), αλλά και στον αριθμό υποδεικτών-παραμέτρων που λαμβάνει υπ' όψιν (114 υποδείκτες).

4.2.2. Έννοια και σημασία της ανταγωνιστικότητας

Σύμφωνα με τις ετήσιες εκθέσεις του WEF, η ανταγωνιστικότητα ορίζεται ως το «σύνολο των θεσμών, πολιτικών και παραγόντων που καθορίζουν το επίπεδο παραγωγικότητας μιας οικονομίας, η οποία με τη σειρά της καθορίζει το επίπεδο ευημερίας που η χώρα μπορεί να επιτύχει» (WEF, 2015 σ. 4). Διαπιστώνεται, δηλαδή, ότι η παραγωγικότητα, η οποία έχει άμεσα αντίκτυπο στον παραγόμενο πλούτο, εξαρτάται άμεσα από το επίπεδο της ανταγωνιστικότητας όπως αυτή διαμορφώνεται από θεσμικούς, πολιτικούς και άλλους παράγοντες.

Όπως σημειώνει το WEF, η ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας δεν απαιτεί μόνον την εύρυθμη λειτουργία της αγοράς, αλλά και σειρά άλλων παραγόντων όπως ισχυρών θεσμών που αυξάνουν την ικανότητα μιας οικονομίας να προσαρμόζεται, διαθεσιμότητα ταλέντων και υψηλό βαθμό καινοτομίας. Οι οικονομίες που είναι ανταγωνιστικές είναι πιο ανθεκτικές σε κρίσεις και δύνανται να προσαρμοστούν καλύτερα σε ένα ταχέως μεταβαλλόμενο περιβάλλον (WEF, 2015).

Στην παρούσα συγκυρία υπάρχει, διεθνώς, ανησυχία και αβεβαιότητα για την πορεία της οικονομικής ανάπτυξης σε παγκόσμιο επίπεδο. Η αβεβαιότητα αυτή τροφοδοτείται από την επιβράδυνση των αναδυόμενων οικονομιών, τις εντάσεις σε γεωπολιτικό επίπεδο και τις πολεμικές συγκρούσεις καθώς και τη συνεπακόλουθη ανθρωπιστική κρίση. Ως θετικό στοιχείο που μπορεί να στηρίξει την οικονομική μεγέθυνση των κρατών αναγνωρίζεται η ταχεία διάδοση των τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνίας (ΤΠΕ), οι οποίες οδηγούν σε νέα επιχειρηματικά μοντέλα και σε μία νέα βιομηχανική επανάσταση. Οι ΤΠΕ είναι αυτές που υπόσχονται στο άμεσο μέλλον ένα νέο κύμα καινοτομιών οι οποίες θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε μακροπρόθεσμη ανάπτυξη (WEF, 2015).

Το WEF σημειώνει, επίσης, ότι η εμπειρική βιβλιογραφία δείχνει ότι οι διαφορές στην παραγωγικότητα είναι ο κύριος παράγων διαφοροποίησης των επιπέδων ευημερίας μεταξύ των χωρών. Κατά συνέπεια, η αύξηση της παραγωγικότητας θα πρέπει να είναι βασικό μέλημα των προγραμμάτων πολιτικής των κρατών και των διεθνών οργανισμών. Οι ετήσιες εκθέσεις του WEF σχετικά με τους δείκτες ανταγωνιστικότητας έχουν ακριβώς αυτό τον σκοπό, να δείξουν δηλαδή σε κάθε χώρα ποια είναι τα σημεία που θα πρέπει να εστιάσει και ποιες συγκεκριμένες μεταρρυθμίσεις θα πρέπει να γίνουν, προκειμένου να αυξηθεί η παραγωγικότητα και, κατά συνέπεια, η κοινωνική και οικονομική ευημερία.

Η παραγωγικότητα, η οποία δεν είναι άλλο παρά η αξία παραγωγής σε συγκεκριμένο χρόνο εργασίας (π.χ. μια ώρα) από τον μέσο εργαζόμενο, συνδέεται άμεσα με το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ), αφού το τελευταίο είναι η συνολική ετήσια παραγωγή μιας οικονομίας. Στην Ελλάδα, ακριβώς λόγω χαμηλής παραγωγικότητας, εργαζόμαστε περισσότερο από τον μέσο όρο των ανεπτυγμένων χωρών του ΟΟΣΑ, ενώ παράγουμε αξία χαμηλότερη από τον μέσο όρο αυτών (Χύμης, 2015). Έτσι, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ στη χώρα μας, παρά την εργατικότητα των Ελλήνων, παραμένει σε χαμηλότερα επίπεδα από αυτό των περισσότερων εταίρων μας (βλ. Διάγραμμα 4.2.2).

4.2.3. Σύγκριση της Ελλάδος με άλλες χώρες του ΟΟΣΑ

Όπως ανεφέρθη προηγουμένως, το Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ δημοσιεύει κάθε χρόνο την ετήσια έκθεση για την ανταγωνιστικότητα των περισσότερων χωρών του κόσμου. Η συλλογή των στοιχείων βασίζεται, κατά ένα μέρος, σε άλλους διεθνείς οργανισμούς, αλλά, κυρίως, στις εκτεταμένες έρευνες στελεχών της αγοράς κάθε χώρας. Συλλέγει δεδομένα για 114 συνολικά υποδείκτες (ή παραμέτρους), οι οποίοι αντιστοιχούν σε 12 βασικούς πυλώνες: Θεσμούς, Υποδομές, Μακροοικονομικό Περιβάλλον, Υγεία και Βασική Εκπαίδευση, Ανωτάτη Εκπαίδευση και Επιμόρφωση, Αποτελεσματικότητα Αγοράς Αγαθών, Αποτελεσματικότητα Αγοράς Εργασίας, Ανάπτυξη Χρηματοπιστωτικής Αγοράς, Τεχνολογική Ετοιμότητα, Μέγεθος Αγοράς, Επιχειρηματική Εξειδίκευση και Καινοτομία.

Οι 12 αυτοί πυλώνες χωρίζονται σε τρεις βασικούς άξονες: Βασικές Προϋποθέσεις (περιλαμβάνει τους πρώτους 4 πυλώνες), Ενισχυτές Απόδοσης (οι επόμενοι 6 πυλώνες) και Παράγοντες Καινοτομίας και Εξειδίκευσης (οι τελευταίοι 2 πυλώνες). Ανάλογα με το στάδιο ανάπτυξης κάθε χώρας εφαρμόζονται και ανάλογοι συντελεστές όσον αφορά στη βαρύτητα του κάθε άξονα και κάθε πυλώνα. Η χώρα μας βρίσκεται στο στάδιο ανάπτυξης έντασης καινοτομίας, όπως άλλωστε και οι υπόλοιπες ανεπτυγμένες χώρες του ΟΟΣΑ. Έτσι, ξεκινώντας από τις 114 παραμέτρους και σταθμίζοντας εκάστη φθάνουμε σε έναν συνολικό δείκτη ανταγωνιστικότητας για κάθε χώρα που αριθμητικά κυμαίνεται από 1 (χειρότερη επίδοση) έως 7 (άριστη επίδοση)¹.

Στο Διάγραμμα 4.2.1 παρουσιάζεται η επίδοση της Ελλάδος σε σχέση με τις υπόλοιπες 32 χώρες της κατηγορίας των χωρών υψηλού εισοδήματος του ΟΟΣΑ². Σημειώνουμε ότι κάθε έκθεση αφορά στοιχεία του προηγούμενου έτους. Έτσι, η τελευταία έκθεση του δείκτη που εκδόθηκε τον περασμένο Σεπτέμβριο (2015), με τίτλο «Παγκόσμια Έκθεση Ανταγωνιστικότητας 2015-2016», έχει δεδομένα του 2014. Η επιλογή του 2007 έγινε για λόγους συγκρίσεως με την περίοδο προ της εκδήλωσης της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008.

Από το διάγραμμα γίνεται σαφές ότι η χώρα μας είναι σταθερά τελευταία μεταξύ των εταίρων της ανεπτυγμένων χωρών του ΟΟΣΑ. Μάλιστα σε σχέση με το 2007 η βαθμολογία της χειροτέρευσε και από 4,11 κατέβηκε στο 4,02. Βέβαια, όπως θα δούμε και πιο κάτω, ενδιάμεσα βρέθηκε σε ακόμα χειρότερη θέση (3,86, η χαμηλότερη βαθμολογία, ήταν το 2011), αλλά τα τελευταία τρία χρόνια έχει αρχίσει η σταδιακή βελτίωση. Από τις 32 χώρες οι 17 σημείωσαν βελτίωση της βαθμολογίας του δείκτη και 15 χειροτέρευση μεταξύ του 2007 και 2014. Τη θεαματικότερη βελτίωση σημείωσαν οι Ν. Ζηλανδία και Λουξεμβούργο, με τη Νορβηγία, Ελβετία και Πολωνία να ακολουθούν.

Δεδομένου ότι, όπως ανεφέρθη πιο πάνω, η σχέση της ανταγωνιστικότητας με την παραγωγικότητα και, κατά συνέπεια, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ είναι άμεση, στο Διάγραμμα 4.2.2 παρατίθεται συγκριτικά το κατά κεφαλήν ΑΕΠ (σε τρέχουσες τιμές) της ομάδας των 32 χωρών του ΟΟΣΑ υψηλού εισοδήματος. Σημειώνεται, επίσης, ότι οι αξίες των κατά κεφαλήν ΑΕΠ είναι σε δολάρια ΗΠΑ. Αυτό σημαίνει ότι μέρος των αυξήσεων στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ αρκετών χωρών μπορεί να οφείλεται, εν μέρει, σε μεταβολές των συναλλαγματικών ισοτιμιών μεταξύ της περιόδου 2007 και 2014. Επίσης, θα πρέπει να αναφερθεί ότι οι ανωτέρω τιμές δεν έχουν λάβει υπ' όψιν τις διαφορές στην αγοραστική δύναμη σε κάθε χώρα (purchasing power parity). Π.χ. στην Ελβετία ή τη Νορβηγία το πολύ υψηλό κατά κεφαλήν ΑΕΠ μετριάζεται, σε κάποιο βαθμό, λόγω του αρκετά ακριβότερου επιπέδου τιμών σε σχέση π.χ. με χώρες όπως οι Ελλάς, Ισπανία, Πορτογαλία, κ.ά.

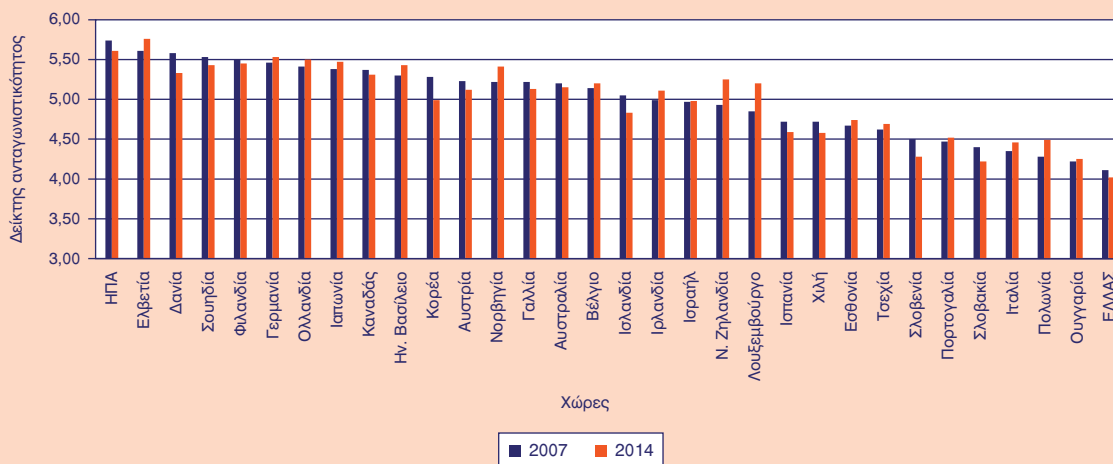
Παρατηρούμε ότι, αν και όσον αφορά στην ανταγωνιστικότητα είμαστε πάντα στην τελευταία θέση ανάμεσα στις 32 πλούσιες χώρες του ΟΟΣΑ, δεν ισχύει το ίδιο όσον αφορά στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ στο οποίο ήμασταν στην 22η θέση το 2007 και κατεβήκαμε στην 26η το 2014. Βέβαια, το ότι μας πέρασαν ευρωπαϊκές χώρες όπως η Πορτογαλία, με παρόμοια κρίση με τη δική μας, ή η Σλοβενία, που εισήλθε στην ΕΕ το 2004 και υιοθέτησε το κοινό νόμισμα το 2007, θα πρέπει μάλλον να μας αφυπνίσει, ώστε να συμφωνήσουμε συλλογικά ως κοινωνία στο τι θα πρέπει να αλλάξουμε για να βελτίσουμε ξανά τον δρόμο της ανάπτυξης. Η Πορτο-

1. Περισσότερες πληροφορίες ο αναγνώστης μπορεί να βρει στις δημοσίως διαθέσιμες ετήσιες εκθέσεις, όπως: http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf

2. Οι 32 χώρες της κατηγορίας «OECD high income countries», μέλος των οποίων είναι και η χώρα μας, είναι οι εξής: Αυστραλία, Αυστρία, Βέλγιο, Γαλλία, Γερμανία, Δανία, Ελβετία, Ελλάς, Εσθονία, ΗΠΑ, Ηνωμένο Βασίλειο, Ιαπωνία, Ιρλανδία, Ισλανδία, Ισπανία, Ισραήλ, Ιταλία, Καναδάς, Κορέα, Λουξεμβούργο, Νέα Ζηλανδία, Νορβηγία, Ολλανδία, Ουγγαρία, Πολωνία, Πορτογαλία, Σλοβακία, Σλοβενία, Σουηδία, Τσεχία, Φιλανδία, και Χιλή.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.1

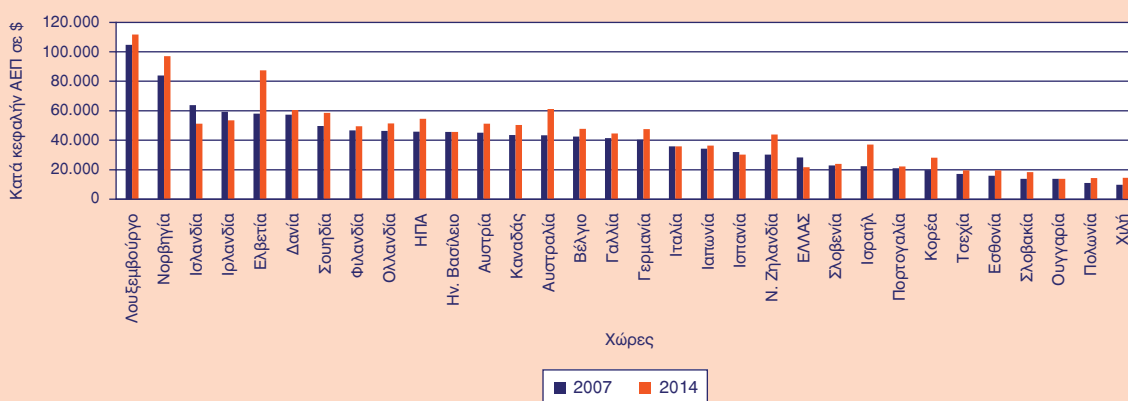
Δείκτης παγκοσμίου ανταγωνιστικότητας για τις χώρες ΟΟΣΑ υψηλού εισοδήματος τα έτη 2007 και 2014

Πηγή: Παγκόσμιος Δείκτης Ανταγωνιστικότητας (WEF, 2008, 2015). Επεξεργασία από τον συγγραφέα.
Η ταξινόμηση έγινε με βάση το 2007 κατά φθίνουσα σειρά.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2.2

Κατά κεφαλήν ΑΕΠ στις χώρες ΟΟΣΑ υψηλού εισοδήματος, σε τρέχουσες τιμές δολαρίων ΗΠΑ

Πηγή: Παγκόσμιος Δείκτης Ανταγωνιστικότητας (WEF, 2008, 2015). Επεξεργασία από τον συγγραφέα.
Η ταξινόμηση έγινε με βάση το 2007 κατά φθίνουσα σειρά.

γαλία το διάστημα 2007-2014 παρουσίασε αύξηση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ κατά 5,3% και η Σλοβενία κατά 4,7%, όταν στην Ελλάδα η συρρίκνωση ήταν -23,4% (πάντα σε τρέχουσες τιμές δολαρίων ΗΠΑ). Εντυπωσιακή αθροιστική ανάπτυξη παρουσίασε το Ισραήλ (64,6%) και η Κορέα (42,3%), οικονομίες που επίσης πέρασαν την δική μας ως προς το κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Ισχυρή ανάπτυξη την ίδια περίοδο που η χώρα μας μαστίζεται από ύφεση παρουσίασαν οι: Ελβετία (50,6%), Χιλή (46,5%), Ν. Ζηλανδία (44,9%), Αυστραλία (41,3%), Σλοβακία (33,2%), Πο-

λωνία (30,2%), Εσθονία (24,1%), ΗΠΑ (19,1%), Σουηδία 17,8%, Γερμανία (17,8%), Καναδάς (15,9%), Νορβηγία (15,6%), κ.ά.

Συρρίκνωση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ είχαν, εκτός από τη χώρα μας (που έχει την μεγαλύτερη ύφεση), οι: Ισλανδία (-19,7%), Ιρλανδία (-9,9%), Ισπανία (-5,7%) και Ιταλία (-0,14%). Οι τέσσερις αυτές χώρες, και ιδιαίτερα η Ισλανδία και η Ιρλανδία, έχουν πολύ υψηλότερο κατά κεφαλήν ΑΕΠ και συνεχίζουν να βρίσκονται σε πολύ υψηλότερο επίπεδο από την Ελλάδα.

4.2.4. Εξέλιξη του δείκτη ανταγωνιστικότητας στην Ελλάδα

Ο δείκτης ανταγωνιστικότητας, επειδή ουσιαστικά κατασκευάστηκε με τέτοιο τρόπο ώστε να συγκρίνονται οι χώρες μεταξύ τους, έχει περισσότερο νόημα όταν αναφερόμαστε στην κατάταξη μιας χώρας παρά στην απόλυτη βαθμολογία της. Πράγματι, το να πούμε ότι η Ελλάς από 4,11 το 2007 πήγε στο 3,86 το 2011 και στο 4,02 το 2014 ίσως δεν προσφέρει τόση πληροφόρηση όση προσφέρει η σχετική της θέση, η οποία το 2007 ήταν 67η σε σύνολο 134 χωρών, το 2011 96η μεταξύ 144 χωρών και το 2014 81η μεταξύ 140 κρατών.

Ο Πίνακας 4.2.1 δείχνει την εξέλιξη της κατάταξης της Ελλάδος με βάση τον συνολικό δείκτη παγκοσμίου ανταγωνιστικότητας καθώς και τους 3 άξονες και 12 πυλώνες αυτού. Γίνεται σαφές ότι για μία οικονομία, όπως η ελληνική, που ανήκει στην ομάδα των 32 πλουσιότερων οικονομιών του κόσμου και μάλιστα δεν είναι στην τελευταία θέση από πλευράς κατά κεφαλήν ΑΕΠ, η κατάταξή της ως προς τις διάφορες όψεις της ανταγωνιστικότητας δεν είναι καθόλου καλή. Ήταν ήδη σε πολύ χαμηλή θέση (μακράν η τελευταία) σε σχέση με τις υπόλοιπες 31 οικονομίες υψηλού εισοδήματος του ΟΟΣΑ, ήδη από το 2007,

αλλά και από πολύ πιο πριν. Οι επί σειράν ετών χαμηλές θέσεις στην παγκόσμια ανταγωνιστικότητα θα έπρεπε να μας είχαν προειδοποιήσει για το μη βιώσιμο επίπεδο ευημερίας που απολαμβάναμε τα προ κρίσεως χρόνια.

Η κρίση να μεν επιδείνωσε σημαντικά το μακροοικονομικό περιβάλλον και τη χρηματοπιστωτική αγορά αλλά ήδη από το 2007 το μακροοικονομικό περιβάλλον της χώρας δεν ήταν καθόλου υγιές, όπως φαίνεται και από τον Πίνακα 4.2.1. Επίσης, οι δείκτες ποιότητας των θεσμών, αποτελεσματικότητας στην αγορά αγαθών και εργασίας, αλλά και οι περισσότεροι από τους υπόλοιπους δείκτες δεν ταίριαζαν, ήδη από το 2007, σε μία οικονομία που κατείχε την 22η θέση, παγκοσμίως, από πλευράς κατά κεφαλήν ΑΕΠ.

4.2.5. Συμπεράσματα - Προτάσεις

Ο Πίνακας 4.2.1 δίνει το στίγμα όσον αφορά στο τι θα πρέπει να βελτιώσει η ελληνική κοινωνία και οικονομία ώστε να βρεθεί ξανά σε ανάπτυξη. Ξεκινώντας από τις Βασικές Προϋποθέσεις (Θεσμοί, Υποδομές, Μακροοικονομικό περιβάλλον και Υγεία και Βασική Εκπαίδευση) διαπιστώνεται ότι οι Θεσμοί στην Ελλάδα πάσχουν. Οι Υποδομές είναι σε καλύτερη κα-

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2.1 Εξέλιξη της κατάταξης της Ελλάδος με βάση τον Παγκόσμιο Δείκτη Ανταγωνιστικότητας για την περίοδο 2007-2014

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Σύνολο χωρών	134	133	139	142	144	148	144	140
Γενικός Δείκτης Ανταγωνιστικότητας	67	71	83	90	96	91	81	81
A) Βασικές προϋποθέσεις	51	56	67	80	98	88	76	74
1. Θεσμοί	58	70	84	96	111	103	85	81
2. Υποδομές	45	47	42	45	43	38	36	34
3. Μακροοικονομικό Περιβάλλον	106	103	123	140	144	147	135	132
4. Υγεία και Βασική Εκπαίδευση	40	41	40	37	41	35	41	41
B) Ενισχυτές Απόδοσης	57	57	59	65	69	67	65	62
5. Ανωτάτη Εκπαίδευση και Επimόρφωση	38	43	42	46	43	41	44	43
6. Αποτελεσματικότητα Αγοράς Αγαθών	64	75	94	107	108	108	85	89
7. Αποτελεσματικότητα Αγοράς Εργασίας	116	116	125	126	133	127	118	116
8. Ανάπτυξη Χρηματοπιστωτικής Αγοράς	67	83	93	110	132	138	130	131
9. Τεχνολογική Ετοιμότητα	59	53	46	47	43	39	39	36
10. Μέγεθος Αγοράς	33	34	39	42	46	47	49	52
Γ) Παράγοντες Καινοτομίας-Εξειδίκευσης	68	66	73	81	85	81	74	77
11. Επιχειρηματική Εξειδίκευση	66	66	74	77	85	83	74	74
12. Καινοτομία	63	65	79	88	87	87	79	77

Πηγή: Παγκόσμιος Δείκτης Ανταγωνιστικότητας (WEF, 2008 έως 2015). Επεξεργασία από τον συγγραφέα.

τάσταση αλλά μπορούν να βελτιωθούν περαιτέρω, ιδιαίτερα στον τομέα των μεταφορών και δικτύων (συνδέσεις λιμανιών-σιδηροδρόμων και οδικών δικτύων). Το Μακροοικονομικό Περιβάλλον παραμένει σε άσχημη κατάσταση λόγω του υψηλού χρέους, ενώ η Υγεία και Βασική Εκπαίδευση, αν και σε καλύτερη θέση, παραμένουν σε χαμηλή κατάταξη σε σχέση με τις αντίστοιχες των υπολοίπων ανεπτυγμένων χωρών.

Όσον αφορά στους Ενισχυτές Απόδοσης, η Αποτελεσματικότητα των Αγορών Αγαθών και Εργασίας, παρά τα μέτρα που μέχρι τώρα έχουν ληφθεί, χρειάζονται σαφή βελτίωση. Η Χρηματοπιστωτική Αγορά είναι περισσότερο θύμα (αποτέλεσμα) της οικονομικής κρίσης παρά αίτιο. Θετικό στοιχείο είναι η σχετικά καλή κατάταξη στον πυλώνα Τεχνολογικής Ετοιμότητας, όμως αυτό δεν το εκμεταλλεύεται η χώρα λόγω ελλείψεων στον τομέα Καινοτομίας και Εξειδίκευσης. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι στον δείκτη ικανότητας καινοτομίας η χώρα λαμβάνει την 111η θέση, στον δείκτη κρατικών προμηθειών προϊόντων υψηλής τεχνολογίας η χώρα κατατάσσεται 133η, ενώ στον δείκτη συνεργασίας πανεπιστημίων-βιομηχανίας, βρίσκεται στην 110η θέση³.

Το ζητούμενο για την Ελλάδα είναι οι επενδύσεις οι οποίες θα δημιουργήσουν θέσεις εργασίας, παραγωγή και, σε συνδυασμό με την καινοτομία, αύξηση της παραγωγικότητας. Για να γίνει αυτό, χρειάζεται να αρθεί η αβεβαιότητα που κυριαρχεί σε επιχειρηματίες και επενδυτές με αποτέλεσμα να αποτρέπονται από το να επενδύσουν και δραστηριοποιηθούν στη χώρα. Ενδεικτικά, αναφέρονται ορισμένοι συγκεκριμένοι υποδείκτες (παράμετροι) που η βελτίωσή τους θα συμβάλλει ουσιαστικά στην κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη της χώρας.

- Ο Πυλώνας των Θεσμών είναι από τους βασικότερους: Γρήγορη και αποτελεσματική δικαιοσύνη, προστασία δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, δραστική μείωση σπατάλης δημοσίου χρήματος, διαφάνεια στην εκάστοτε κυβερνητική πολιτική, μείωση του κανονιστικού και ρυθμιστικού βάρους (γραφειοκρατίας) είναι μερικοί από τους βασικούς υποδείκτες-κλειδιά για την ανάπτυξη.

- Οι Πυλώνες της Αποτελεσματικότητας των Αγορών Αγαθών και Εργασίας είναι επίσης πολύ βασικοί για τη δημιουργία περιβάλλοντος ευνοϊκού για επενδύσεις. Συγκεκριμένα, το φορολογικό σύστημα χρειάζεται απλοποίηση και σταθερότητα, να μην αλλάζουν δηλαδή οι φορολογικοί συντελεστές συνεχώς και να δημιουργούν αβεβαιότητα για το μέλλον των επενδύσεων. Μείωση των συντελεστών θα επιδράσει θετικά στην ασφυκτιούσα οικονομία. Σύνδεση της αμοιβής με την παραγωγικότητα θα δώσει κίνητρο για αύξηση της τελευταίας, ενώ θα πρέπει να βελτιωθεί η ικανότητα της χώρας όχι μόνο να συγκρατεί, αλλά και να έλκει νέα talέντα στη χώρα. Στους δύο τελευταίους αυτούς δείκτες (συγκράτησης και προσέλκυσης ταλέντων) η θέση της χώρας είναι 111η και 131η, αντίστοιχα. Είναι κρίμα να παράγουμε επιστήμονες, όπως δείχνει ο αντίστοιχος δείκτης του ποσοστού του πληθυσμού στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (1η θέση), για να μεταναστεύουν τελικά για να εργαστούν το εξωτερικό.
- Όπως αναφέρθη και στην αρχή, η καινοτομία θεωρείται διεθνώς βασικός μοχλός ανάπτυξης. Αν και η χώρα διαθέτει επιστήμονες (6η θέση στον σχετικό δείκτη διαθεσιμότητας επιστημόνων-μηχανικών), η ικανότητα για καινοτομία πρέπει να βελτιωθεί, το κράτος να υιοθετεί προϊόντα τεχνολογίας σε δημόσιες προμήθειες ώστε να αυξήσει τη χαμηλή παραγωγικότητα του δημοσίου τομέα και, τέλος, να δοθεί έμφαση στη σύνδεση πανεπιστημίων και βιομηχανίας πράγμα που θα βοηθήσει στην αύξηση της χρηματοδότησης των πανεπιστημίων, τη μείωση της ανεργίας αλλά και την αύξηση της καινοτομίας και παραγωγικότητας.

Βιβλιογραφία

World Economic Forum (2015). "Global Competitiveness Report 2015-2016". Διαθέσιμο στο: http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf, καθώς και οι υπόλοιπες εκθέσεις από το 2008 και εντεύθεν.

Χύμης Α. (2015). "Ανταγωνιστικότητα: ο ρόλος της στην ανάπτυξη", *Ελληνική Οικονομία*, 13 (Ιανουάριος), σσ. 33-41.

3. Στον σύνδεσμο που παρατίθεται στην υποσημείωση 1 ο αναγνώστης δύναται να έχει ηλεκτρονική πρόσβαση σε όλους τους 114 υποδείκτες για την Ελλάδα (σελίδα 183 του κειμένου της Εκθέσεως), οι οποίοι για λόγους περιορισμένου χώρου δεν είναι εφικτό να παρουσιασθούν εδώ.

4.3. Δίκτυα και αγορά φυσικού αερίου: Εξελίξεις και προοπτικές

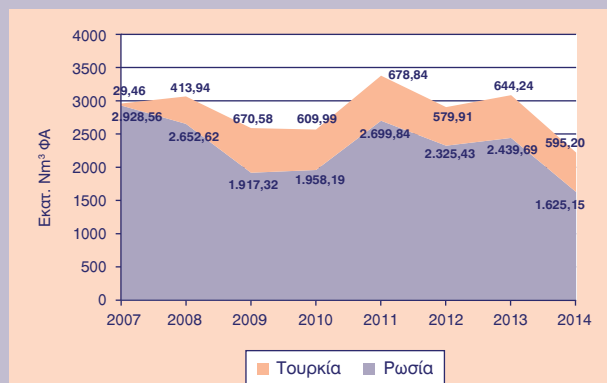
Θεόδωρος Τσέκερης, Βασίλης Λυχναράς

4.3.1. Υφιστάμενη κατάσταση στο δίκτυο μεταφοράς φυσικού αερίου

Το Φυσικό Αέριο (ΦΑ) εισήχθηκε στην Ελλάδα το 1996 και το σύστημα μεταφοράς και διανομής του αναπτύσσεται παράλληλα με αυτό άλλων χωρών της Ευρώπης. Έμφαση της σχετικής πολιτικής της ΕΕ αποτελεί η δημιουργία μιας ολοκληρωμένης αγοράς, με ένα επαρκώς διασυνδεδεμένο δίκτυο ΦΑ εντός αυτής καθώς και με γειτονικές χώρες, μέσω σωληναγωγών από τις χώρες της Βόρειας Αφρικής και της Κασπίας Θάλασσας, καθώς και μέσω εισαγωγών από πλοία μεταφοράς Υγροποιημένου Φυσικού Αερίου (ΥΦΑ) (European Parliament, 2009). Το Εθνικό Σύστημα Φυσικού Αερίου (ΕΣΦΑ) αποτελείται από:

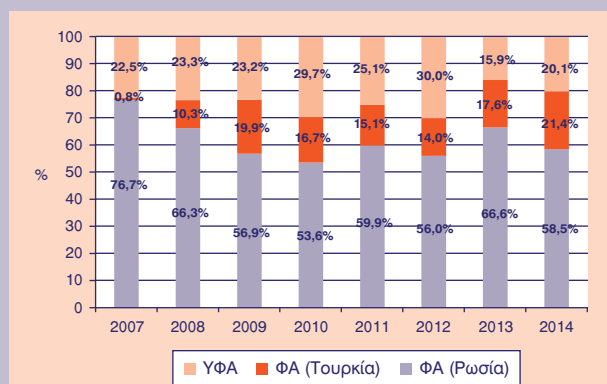
- Τον κεντρικό αγωγό ΦΑ υψηλής πίεσης (μήκους 512 χλμ.) από τα ελληνοβουλγαρικά σύνορα (στον σταθμό Σιδηροκάστρου, με δυναμικότητα σχεδιασμού 662.200 κανονικά κυβικά μέτρα ανά ώρα Nm³/h), μέχρι την Αττική, και με δεύτερο σημείο χερσαίας εισόδου τον σταθμό των Κήπων Έβρου, στα ελληνοτουρκικά σύνορα (με δυναμικότητα σχεδιασμού 856.114 Nm³/h). Το Διάγραμμα 4.3.1 απεικονίζει την εξέλιξη της ποσότητας του εισαγόμενου ΦΑ από τα σημεία χερσαίας εισόδου ανά χώρα προέλευσης.
- Κλάδους μεταφοράς ΦΑ υψηλής πίεσης (μήκους 947 χλμ.), με βασικούς τερματικούς σταθμούς διανομής (σε Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Λάρισα, Βόλο, κ.ά.) και διακλαδώσεις (δίκτυα μέσης και χαμηλής πίεσης) για διανομή προς βιομηχανικούς καταναλωτές και αστικά κέντρα, με προεκτάσεις και σε άλλες περιοχές της Ανατ. Μακεδονίας και Θράκης, της Κεντρικής Μακεδονίας, της Θεσσαλίας, της Βοιωτίας (Οινόφυτα, Αντίκυρα), της Εύβοιας (Αλιβέρι), της Κορίνθου και της Αρκαδίας (Μεγαλόπολη).
- Τον τερματικό σταθμό ΥΦΑ στη Ρεβυθούσα (από το 2000), με δυναμικότητα αεριοποίησης 519.514 Nm³/hr, λαμβάνοντας υπόψη και τη δυναμικότητα

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.3.1
Εισαγωγές φυσικού αερίου (πλην ΥΦΑ) ανά χώρα προέλευσης, 2007-2014

Πηγή: Ιδία επεξεργασία στοιχείων ΔΕΣΦΑ.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.3.2
Μερίδια (%) εισαγωγής φυσικού αερίου και ΥΦΑ, 2007-2014

Πηγή: Ιδία επεξεργασία στοιχείων ΔΕΣΦΑ.

του σταθμού εισόδου στην Αγ. Τριάδα Μεγάρων. Ο εν λόγω σταθμός ενισχύει τον ανταγωνισμό και την ασφάλεια τροφοδοσίας, αφού προάγει τη διαφοροποίηση των πηγών και οδούσεων του εισαγόμενου ΦΑ στη χώρα, και δεν εξαρτάται από τη λειτουργική επάρκεια των ανάντη του ΕΣΦΑ.

Η χώρα τροφοδοτείται με ΦΑ κυρίως μέσω των χερσαίων αγωγών και σε μικρότερο βαθμό μέσω ειδικών δεξαμενόπλοιων μεταφοράς ΥΦΑ στη Ρεβυθούσα (Διάγραμμα 4.3.2). Το έτος 2014, εκ του συνόλου του εισαγόμενου ΦΑ, το 59% προήλθε από τη Ρωσία¹ και το 21% από την Τουρκία, ενώ το 20% εισήχθη ως ΥΦΑ, με κύρια χώρα προέλευσης την Αλγερία (κατά

1. Ωστόσο, σημειώνεται ότι, λόγω της μειωμένης ποσότητας του προερχόμενου από τη Ρωσία ΦΑ που καταναλώθηκε το 2014, σε σύγκριση με την πρόβλεψη της αρχικής σύμβασης, η ΔΕΠΑ αποζημίωσε με \$ 36 εκατ. την Gazprom σύμφωνα με τη ρήτρα take or pay (Πηγή: <http://energypress.gr/news/depa-symfonia-me-gazprom-gia-tis-ofeiles-take-or-pay-toy-2014>).

76%) και, δευτερευόντως, από τη Νορβηγία (14%) και την Ισπανία (10%). Το ΕΣΦΑ ολοκληρώνεται με τους συνοριακούς μετρητικούς σταθμούς, τα κέντρα λειτουργίας-συντήρησης του ΕΣΦΑ και λοιπές υπέργειες εγκαταστάσεις (σταθμούς μέτρησης/ρύθμισης) για τον έλεγχο της πίεσης και τη μέτρηση της ροής (ΔΕΣΦΑ, 2015α).

4.3.2 Σύντομη επισκόπηση της ελληνικής αγοράς φυσικού αερίου

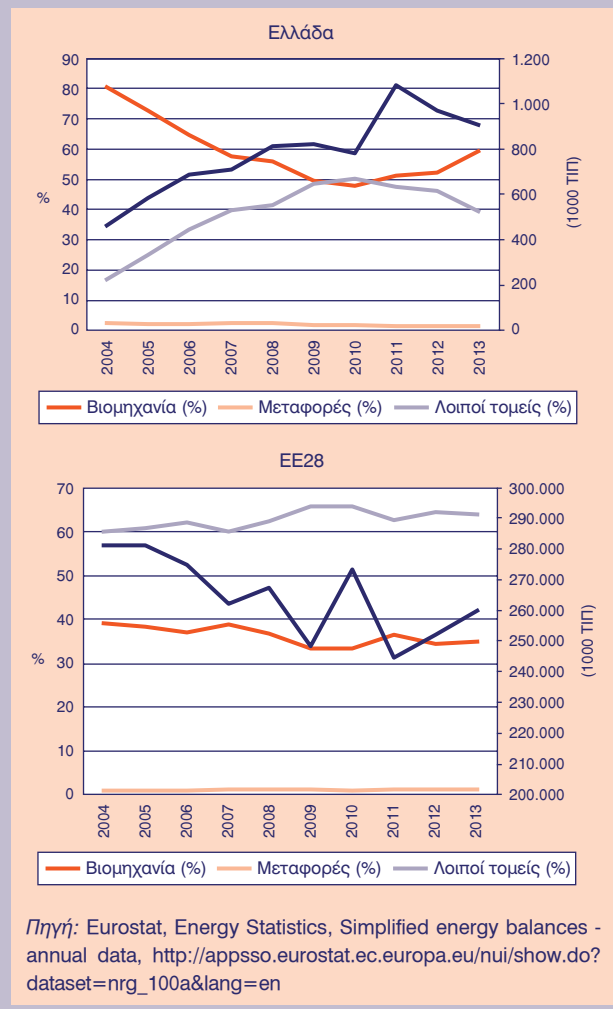
Σε σύγκριση με τον λιγνίτη, το ΦΑ θεωρείται ως ένα περιβαλλοντικά φιλικότερο καύσιμο, ενώ ταυτόχρονα είναι απαραίτητο για την ανάπτυξη των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (ΑΠΕ) στην ηλεκτροπαραγωγή. Αυτές είναι δύο βασικές παράμετροι στις οποίες βασίστηκε η εισαγωγή του ΦΑ στην ελληνική αγορά ενέργειας. Γενικότερα, η χρήση ΦΑ ως εναλλακτικής μορφής ενέργειας, τόσο στην ηλεκτροπαραγωγή και τη βιομηχανία, όσο και στον οικιακό τομέα και τις μεταφορές, έχει θετικές επιπτώσεις στην ενεργειακή ασφάλεια και σταθερότητα της χώρας. Από την άλλη πλευρά, η Ελλάδα βασίζεται στις εισαγωγές ΦΑ και, συνεπώς, η χρήση του αυξάνει την ενεργειακή εξάρτηση της χώρας και δύναται να έχει αρνητικές επιπτώσεις στην ενεργειακή ασφάλεια σε περιόδους διεθνών κρίσεων.

Σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα διαθέσιμα στοιχεία της Eurostat, η χρήση του ΦΑ στην Ελλάδα παρουσιάζει σημαντική αύξηση τα τελευταία έτη. Η συνολική μικτή εγχώρια κατανάλωση αυξήθηκε από 1,7 εκατ. τόνους ισοδύναμου πετρελαίου (ΤΙΠ) το 2000 σε 3,9 εκατ. ΤΙΠ το 2011. Στη συνέχεια, η κατανάλωση παρουσίασε πτωτική τάση και το 2013 η συνολική μικτή εγχώρια κατανάλωση έφτασε τους 3,2 εκατ. ΤΙΠ (Eurostat, 2015). Όσον αφορά την εξέλιξη της τελικής ενεργειακής κατανάλωσης του ΦΑ, το Διάγραμμα 4.3.3 παρουσιάζει την τελική κατανάλωση συνολικά, αλλά και ως ποσοστό ανά τομέα, για την περίοδο 2004-2013. Όπως φαίνεται, η τελική κατανάλωση αυξάνεται μέχρι το 2011 και μειώνεται στη συνέχεια.

Πιο συγκεκριμένα, μέχρι το 2007-2008, η βιομηχανία, και κυρίως οι νέες μονάδες ηλεκτροπαραγωγής από ΦΑ, αποτελούσαν τους βασικούς καταναλωτές. Στη συνέχεια, η κατανάλωση των λοιπών τομέων (συμπεριλαμβανομένου του οικιακού) αυξήθηκε και το 2009-2010 το μερίδιο της τελικής κατανάλωσης για κάθε έναν από αυτούς τους τομείς ανήλθε σε 49%. Μετά το 2011, η κατανάλωση των λοιπών τομέων μειώθηκε σημαντικά, ενώ η τελική κατανάλωση της βιομηχανίας δεν παρουσίασε σημαντικές μεταβολές. Εξαιτίας αυτού, και σε συνδυασμό με τη συνολική μείωση στην τελική κατανάλωση, το μερίδιο της βιομηχανίας αυξήθηκε, ενώ των άλλων τομέων μειώθηκε. Έτσι, το

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.3.3

Τελική ενεργειακή κατανάλωση αερίου, συνολική (δεξιός άξονας) και ως ποσοστό ανά τομέα (αριστερός άξονας) στην Ελλάδα και την ΕΕ-28, 2004-2013

2013, η κατανάλωση της βιομηχανίας αντιπροσώπευε το 59% του συνόλου, οι λοιποί τομείς το 39%, ενώ η χρήση στις μεταφορές ήταν αμελητέα. Όσον αφορά το σύνολο των χωρών της ΕΕ28 για την περίοδο 2004-2013, κατά μέσο όρο, το 63% της τελικής κατανάλωσης αφορά στη βιομηχανία και το 36% στους λοιπούς τομείς.

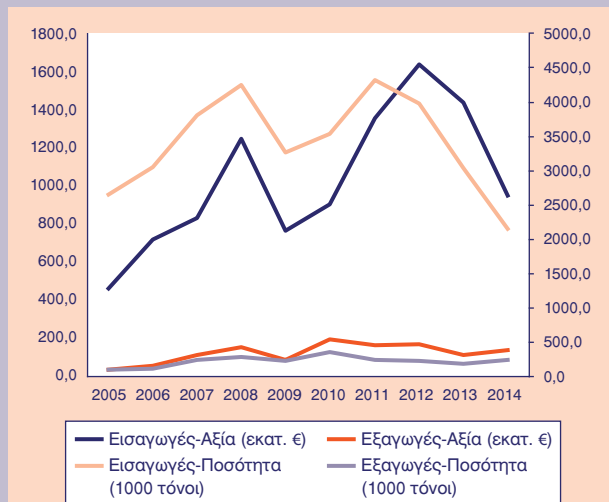
Ωστόσο, τα παραπάνω στοιχεία είναι μόνο ενδεικτικά και μπορούν να χρησιμοποιηθούν κυρίως για τη σύγκριση μεταξύ των χωρών της Ευρώπης. Στην πραγματικότητα, δεν μπορούν να θεωρηθούν αντιπροσωπευτικά της ελληνικής αγοράς, καθώς η παραπάνω κατηγοριοποίηση δεν είναι λεπτομερής και ακριβής. Σε κάθε περίπτωση, η ηλεκτροπαραγωγή αποτελεί τη βασική χρήση του ΦΑ στη χώρα μας. Ενδεικτικά, σύμφωνα με την τριμηνιαία έκθεση του Διαχειριστή Εθνικού Συστήματος Φυσικού Αερίου (ΔΕΣΦΑ), για

το 3ο τρίμηνο του 2015, το 39,5% του ΦΑ καταναλώθηκε από τη ΔΕΗ και το 31,5% από τους Ανεξάρτητους Ηλεκτροπαραγωγούς. Αυτό σημαίνει ότι άνω του 70% του ΦΑ κατευθύνεται στην ηλεκτροπαρα-

γωγή. Επιπρόσθετα, περίπου 22% χρησιμοποιήθηκε από τη βιομηχανία και μόλις 7% στον οικιακό τομέα (ΔΕΣΦΑ, 2015β). Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η Ελλάδα καλύπτει τις ανάγκες της σε ΦΑ κυρίως μέσω εισαγωγών. Το Διάγραμμα 4.3.4 παρουσιάζει την ποσότητα και την αξία των εισαγωγών και των εξαγωγών. Είναι φανερό ότι οι εξαγωγές είναι αμελητέες συγκριτικά με τις εισαγωγές. Οι εισαγωγές μεγιστοποιήθηκαν τα έτη 2008, 2011 και 2012, ενώ παρουσιάζουν μείωση μετά το 2013.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.3.4

Εμπορικό ισοζύγιο φυσικού αερίου, αξία σε εκατ. € (αριστερός άξονας) και ποσότητα σε χιλιάδες τόνους (δεξιός άξονας)

Πηγή: Eurostat, "Energy Statistics, EU trade since 1988 by SITC", <http://ec.europa.eu/eurostat/web/international-trade/data/database#>

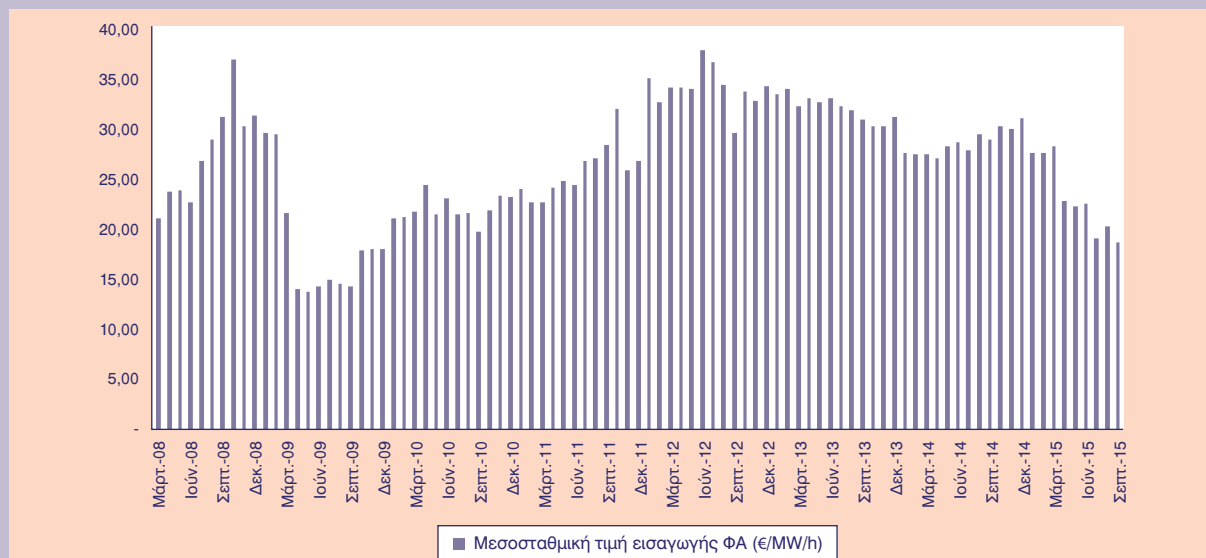
Όσον αφορά στη μέση τιμή εισαγωγής ΦΑ, η Ρυθμιστική Αρχή Ενέργειας (ΡΑΕ) συγκεντρώνει και επεξεργάζεται τα απαιτούμενα στοιχεία για τον υπολογισμό και τη δημοσιοποίηση της Μηνιαίας Μεσοσταθμικής Τιμής Εισαγωγής ΦΑ στο ΕΣΦΑ. Η εξέλιξη της τιμής αυτής παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 4.3.5. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η μέση τιμή για το 2014 μειώθηκε κατά 11%, σε σχέση με το 2013, και η μέση τιμή για τους πρώτους 9 μήνες του 2015 μειώθηκε κατά 12%, σε σχέση με την αντίστοιχη περίοδο του 2014. Η πτωτική πορεία των τιμών του ΦΑ συνδέεται άμεσα με τις συνεχείς μειώσεις των διεθνών τιμών του πετρελαίου.

4.3.3. Προοπτικές στα εφοδιαστικά δίκτυα φυσικού αερίου

Τα δίκτυα εφοδιασμού ΦΑ στην Ελλάδα αναμένεται να διευρυνθούν σημαντικά, με βάση τη Μελέτη

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.3.5

Εξέλιξη της μηνιαίας μεσοσταθμικής τιμής εισαγωγής φυσικού αερίου (€/MWh), Μάρτιος 2008 - Σεπτέμβριος 2015

Πηγή: ΡΑΕ, "Δημοσιοποίηση μεσοσταθμικής τιμής εισαγωγής φυσικού αερίου στην Ελλάδα", Δεκέμβριος 2015, http://www.rae.gr/site/el_GR/categories_new/gas/market/wholesale_gr.csp

Ανάπτυξης 2016-2025 (ΔΕΣΦΑ, 2015α), το επενδυτικό πρόγραμμα του ΔΕΣΦΑ και τα νέα συστήματα ΦΑ που ενδέχεται να υλοποιηθούν εντός της χώρας, σύμφωνα με τη Δημόσια Επιχείρηση Αερίου (ΔΕΠΑ), σε περιοχές εκτός υφιστάμενων Εταιρειών Παροχής Αερίου (ΕΠΑ), είτε ως νέες ΕΠΑ ή ως επέκταση αυτών (ιδιαίτερα στις περιοχές της Βόρειας Ελλάδας και της Ανατολικής Στερεάς Ελλάδας). Ιδιαίτερη ανάπτυξη προβλέπεται στη διασύνδεση της χώρας με τα διεθνή δίκτυα εφοδιασμού ΦΑ, στο πλαίσιο του Νότιου Ενεργειακού Διαδρόμου της ΕΕ, με τη διέλευση του Διαδριατικού αγωγού (TAP) από την Τουρκία (με αρχική προέλευση το Αζερμπαϊτζάν) μέσω της Βόρειας Ελλάδας στην Αλβανία και την Ιταλία μέσω Αδριατικής, μέχρι το 2020. Ο αγωγός αυτός θα διασυνδεθεί με το ΕΣΦΑ στη Θεσσαλονίκη (Νέα Μεσημβρία) και την Κομοτηνή, συντελώντας στην ανάπτυξη ενός ευρύτερου δικτύου συνδετήριων αγωγών προς τον Βορρά, όπως στη Βουλγαρία (IGB) και σε άλλες χώρες των Βαλκανίων (Σερβία, Ρουμανία) και της Κεντρικής Ευρώπης.

Οι δυνατότητες ενεργειακής αυτάρκειας και εξαγωγών ΦΑ μπορούν να ενισχυθούν και με την αξιοποίηση του κοιτάσματος ΦΑ (της ελληνικών συμφερόντων Energean σε συνεργασία με τη ΔΕΠΑ) στην Καβάλα (εκτιμώμενη δυνατότητα αποθήκευσης 1 δισεκ. m³), ενώ η συνολική αποθηκευτική ικανότητα του ΕΣΦΑ αναμένεται να αυξηθεί σημαντικά με την 2η αναβάθμιση του σταθμού της Ρεβυθούσας (από το 2017). Η πρόσφατη αδειοδότηση (από το ΥΠΕΚΑ) της κατασκευής πλωτής μονάδας εισαγωγής ΥΦΑ στην περιοχή της Αλεξανδρούπολης θα βελτιώσει τη δυνατότητα τροφοδότησης του ΕΣΦΑ, δημιουργώντας παράλληλα μια νέα πύλη εξαγωγής ΦΑ προς τις αγορές της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Επιπλέον προοπτικές διανοίγονται με τα σχέδια μεταφοράς ΦΑ από την περιοχή της Κύπρου, είτε με δεξαμενόπλοια είτε μέσω αγωγού ΦΑ (East Med), με διασυνδέσεις σε γειτονικές χώρες (Ισραήλ, Αίγυπτος) και επέκταση στον ελλαδικό ηπειρωτικό χώρο.

Οι εξελίξεις και προοπτικές στα εφοδιαστικά δίκτυα ΦΑ δημιουργούν νέες δραστηριότητες στους τομείς της ενέργειας και των μεταφορών, και σε συναφείς κλάδους, ιδιαίτερα όσον αφορά σε μικρής κλίμακας εφαρμογές χρήσης ΥΦΑ. Πρώτον, προβλέπεται αυξημένη χρήση του ΥΦΑ ως (οικολογικού και σχετικά χαμηλού κόστους) καυσίμου στη ναυτιλία² και τις οδικές μεταφορές. Ειδικότερα, η διεύθυνση των τεχνολογιών καθαρών οχημάτων και των εναλλακτικών καυσίμων κίνησης (όπως το ΦΑ) αποτελούν προτεραιότητες για

την επίτευξη των στόχων της Πράσινης Βίβλου, την ανάπτυξη της πράσινης οικονομίας στην ΕΕ και την εφαρμογή στρατηγικών μείωσης των εκπομπών ρύπων και αερίων του θερμοκηπίου.

Στις θαλάσσιες μεταφορές, παρατηρείται αύξηση της χρήσης ΦΑ ως καυσίμου και του στόλου των πλοίων μεταφοράς ΦΑ. Η μεταφορά ΥΦΑ αποτελεί τον πλέον αναπτυσσόμενο και ελπιδοφόρο κλάδο της παγκόσμιας ναυτιλίας και προσελκύει τα τελευταία έτη το επενδυτικό ενδιαφέρον της ελληνικής ναυτιλιακής κοινότητας. Σημειώνεται ότι οι μισές παραγγελίες πλοίων ΥΦΑ σε παγκόσμιο επίπεδο προέρχονται από ελληνικές εταιρείες (Τράπεζα Πειραιώς, 2013). Συγκεκριμένα, το 2013, ο ελληνόκτητος στόλος αποτελούσε το 9,1% του παγκόσμιου στόλου μεταφοράς υγροποιημένου αερίου, με 140 πλοία, εκ των οποίων τα 14 μεταφοράς ΥΦΑ, ενώ ο αριθμός των νέων πλοίων αναμένεται να αυξηθεί σημαντικά.

Η Ελλάδα μπορεί να εκμεταλλευθεί τα πλεονεκτήματα του ελληνόκτητου στόλου και της γεωγραφικής της θέσης για τη δημιουργία ενός δικτύου (αν)εφοδιασμού με ΦΑ διερχόμενων πλοίων εντός της θαλάσσιας ζώνης της μέχρι την Κύπρο, στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής πολιτικής για τη μείωση των εκπομπών θείου στη Μεσογειακή Λεκάνη (από το 2020). Ένα τέτοιο δίκτυο δύναται να προσφέρει υπηρεσίες μέσω λιμένων, πλωτών φορτηγίδων και αγωγών, ιδιαίτερα στα Δωδεκάνησα και την Κρήτη. Τονίζεται ότι η Ελλάδα βρίσκεται κατά μήκος των σημαντικότερων θαλάσσιων διαδρομών μεταφοράς ΥΦΑ (από/προς τη διώρυγα του Σουέζ, τη Μαύρη θάλασσα και το Γιβραλτάρ), όπως αυτές μεταξύ Κατάρ-ΗΠΑ (υπ' αρ. 1 παγκοσμίως), Κατάρ-Ευρώπης (υπ' αρ. 2 παγκοσμίως), Αλγερίας-(Νοτιοανατολικής) Ευρώπης, Αιγύπτου-Ευρώπης, κ.ά.

Παράλληλα, αυξημένες δραστηριότητες προβλέπονται σχετικά με την οδική και την ακτοπλοϊκή μεταφορά ΥΦΑ προς καταναλωτές. Ο σχεδιαζόμενος σταθμός ανεφοδιασμού βυτιοφόρων ΥΦΑ στη Ρεβυθούσα θα επιτρέψει την οδική μεταφορά ΦΑ για κατανάλωση σε περιοχές που δεν έχει αναπτυχθεί το ΕΣΦΑ, όπως στη δυτική ηπειρωτική χώρα. Υπό μελέτη βρίσκεται επίσης η ανάπτυξη εγκαταστάσεων ανεφοδιασμού μικρών πλοίων ΥΦΑ από τη Ρεβυθούσα, με σκοπό την τροφοδοσία πλοίων της ακτοπλοΐας στον λιμένα του Πειραιά και, στη συνέχεια, μονάδων ηλεκτροπαραγωγής σε νησιά, ώστε να υποκατασταθεί η χρήση πετρελαίου, καθώς και την τροφοδότηση εγκαταστάσεων αποθήκευσης ΥΦΑ σε βιομηχανίες και μικρών δικτύων διανομής σε παράκτιες περιοχές.

2. Προγράμματα σχετικά με την εισαγωγή του ΥΦΑ στην ελληνική ακτοπλοΐα/ναυτιλία αποτελούν το Archipelago-LNG και το POSEIDON MED.

4.3.4. Συμπεράσματα

Το ΦΑ θεωρείται καύσιμο φιλικό προς το περιβάλλον και ταυτόχρονα απαραίτητο για την ανάπτυξη των ΑΠΕ στην ηλεκτροπαραγωγή, ενώ γενικά συμβάλλει στην ενεργειακή ασφάλεια και σταθερότητα της χώρας, χαρακτηριστικά που ευνοούν την εισαγωγή και εξέλιξη του στην ελληνική αγορά ενέργειας. Από την άλλη πλευρά, η χώρα μας βασίζεται κυρίως στις εισαγωγές ΦΑ και συνεπώς η χρήση του αυξάνει την ενεργειακή εξάρτηση της χώρας και δύναται να επιφέρει πιέσεις στην ενεργειακή αγορά και την ενεργειακή ασφάλεια σε περιόδους διεθνών κρίσεων. Όσον αφορά στη χρήση του ΦΑ στην Ελλάδα, η βασική κατανάλωση προέρχεται κυρίως από τις μονάδες παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας και δευτερευόντως από τη βιομηχανία και τον οικιακό τομέα.

Η Ελλάδα μπορεί να αξιοποιήσει τις προοπτικές που διανοίγονται στα δίκτυα εφοδιασμού ΦΑ, στο πλαίσιο των στρατηγικών της στόχων για ενίσχυση της ενεργειακής της αυτάρκειας και ασφάλειας, και αναβάθμισή της σε διεθνή κόμβο εμπορίου. Η αναβάθμιση αυτή αφορά τόσο στη δημιουργία ενός αναδιανεμητικού κόμβου (transshipment hub) ΦΑ στη Νότια Ευρώπη, όσο και την ανάπτυξη ενός εξαγωγικού και διαμετακομιστικού κόμβου (transit hub) εμπορίου ΦΑ, κυρίως στη Βόρεια Ελλάδα. Συγκεκριμένα, η Καβάλα δύναται να αποτελέσει έναν διεθνή κόμβο μεταφόρτωσης υδρογονανθράκων, ενώ η Αλεξανδρούπολη παρουσιάζει σημαντικές δυνατότητες ανάπτυξης σε διεθνή ενεργειακό εμπορευματικό διαμετακομιστικό κόμβο, αναπτύσσοντας και τις συνδυσασμένες μεταφορές ενεργειακών πρώτων υλών με πλοία, σωληνωγούς και τον σιδηρόδρομο.

Επιπροσθέτως, μπορεί να ενισχυθεί ο περιφερειακός ρόλος του λιμένα της Θεσσαλονίκης στην αγορά διακίνησης ενέργειας, με τη δημιουργία κατάλληλων αποθηκευτικών χώρων-κέντρων διανομής και την ενσωμάτωση της περιοχής στα διεθνή δίκτυα αγωγών ΦΑ, παράλληλα με αυτά της διακίνησης πετρελαίου. Η εξειδίκευση των αναφερόμενων λιμένων θα μπορούσε να επεκταθεί και σε συναφείς εμπορικές και μεταποιητικές δραστηριότητες, όπως αυτές του εφοδιασμού και της συντήρησης και επισκευής πλοίων μεταφοράς ΦΑ. Σημαντική συμβολή στην προσπάθεια ενσωμάτωσης της χώρας στις παγκόσμιες αλυσίδες εφοδιασμού ΥΦΑ δύναται να έχουν οι ελληνόκτητες ναυτιλιακές εταιρείες, αξιοποιώντας και πιθανές συνέργειες με μεγάλες εταιρείες ενέργειας.

Βιβλιογραφία

European Parliament, 2009, "An Assessment of the Gas and Oil Pipelines in Europe", European Parliament's Committee on Industry, Research and Energy, Brussels.

Eurostat, 2015, "Energy Statistics, Gross inland energy consumption by fuel type", <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&rcode=tsdcc320&plugin=1>, τελευταία πρόσβαση στις 7/1/2016.

ΔΕΣΦΑ, 2015α, *Μελέτη Ανάπτυξης 2016-2025*, ΔΕΣΦΑ, Αθήνα.

ΔΕΣΦΑ, 2015β, "Αγωγός Επικοινωνίας", 3ο τρίμηνο 2015, ΔΕΣΦΑ, Αθήνα http://issuu.com/desfa/docs/desfa_agwgos_c-2015_f_web.

Τράπεζα Πειραιώς, 2013, *Δεξαμενόπλοια LNG*, Κλαδική Μελέτη Αρ. 20, Μονάδα Οικονομικής Ανάλυσης και Αγορών, Τράπεζα Πειραιώς, Αθήνα.

Εκτίμηση των επιπτώσεων στην κατανάλωση και τα κρατικά έσοδα από μεταβολές του ΕΦΚ στο πετρέλαιο θέρμανσης

Βασίλης Λυχνάρης*, **Ελισάβετ Ι. Νίτση****,
Χρήστος Τριαντόπουλος*

1. Εισαγωγή

Το πετρέλαιο θέρμανσης αποτελεί βασικό αγαθό για τα νοικοκυριά, ενώ, σύμφωνα με τα στοιχεία του 2014 των Οικογενειακών Προγραμματισμών, περίπου το 2,8%, κατά μέσο όρο, του ετήσιου εισοδήματος των ελληνικών νοικοκυριών καταναλώνεται για θέρμανση. Μάλιστα, το ποσοστό αυτό έχει μειωθεί από το 2012, όταν είχε ανέλθει σε 3,9%. Συνεπώς, η τελική τιμή καταναλωτή του πετρελαίου θέρμανσης είναι ένας σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει τις δαπάνες των νοικοκυριών. Παράλληλα, μεγάλο τμήμα της τελικής τιμής των καυσίμων αποτελούν οι φορολογικές επιβαρύνσεις, οι οποίες αφορούν κυρίως στον Ειδικό Φόρο Κατανάλωσης (ΕΦΚ) και τον Φόρο Προστιθέμενης Αξίας (ΦΠΑ). Ταυτόχρονα, ο ΕΦΚ και ο ΦΠΑ των καυσίμων αποτελούν ένα σημαντικό έσοδο για το κράτος. Συνεπώς, οι όποιες πολιτικές αποφάσεις λαμβάνονται σχετικά με το επίπεδο του ΕΦΚ στο πετρέλαιο θέρμανσης θα πρέπει να προκύπτουν μετά από ορθολογικό σχεδιασμό και εμπειριστατωμένη ανάλυση των θετικών και αρνητικών επιπτώσεων στην κατανάλωση, τα κρατικά έσοδα και την επιβάρυνση των νοικοκυριών. Η παρούσα εργασία έχει στόχο τη διερεύνηση των επιπτώσεων στην κατανάλωση και τα κρατικά έσοδα από πιθανές μεταβολές του ΕΦΚ στο πετρέλαιο θέρμανσης από τα 230 ευρώ ανά χιλιόλιτρο (€/ΧΛΤ), όπως ισχύει σήμερα.

Πιο συγκεκριμένα, η μεταβολή του ΕΦΚ οδηγεί σε νέα επίπεδα τιμών πώλησης του πετρελαίου θέρμανσης και αυτό έχει επίπτωση στα κρατικά έσοδα με δύο τρόπους. Από τη μία πλευρά, μεταβάλλονται τα κρατικά έσοδα λόγω της ίδιας της μεταβολής του

ΕΦΚ, ενώ, ταυτόχρονα, υπάρχουν επιπτώσεις και στα έσοδα από ΦΠΑ, καθώς ο ποσοστιαίος συντελεστής του ΦΠΑ επιβάλλεται πάνω στη μειωμένη ή αυξημένη τιμή που προκύπτει μετά από κάθε μεταβολή του ΕΦΚ. Ωστόσο, η αύξηση ή η μείωση της τελικής τιμής θα επιφέρει και αντίστροφη μεταβολή στην κατανάλωση, η οποία θα λειτουργήσει, εν μέρει, αντισταθμιστικά στις επιπτώσεις στα κρατικά έσοδα. Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω και δεδομένης της δυσμενούς οικονομικής συγκυρίας της χώρας, το λογικό ερώτημα που τίθεται προς διερεύνηση είναι το κατά πόσο α) μια μείωση του ΕΦΚ που θα επιφέρει αρχικά μείωση των φορολογικών εσόδων (τόσο από ΕΦΚ όσο και από ΦΠΑ) μπορεί να αντισταθμιστεί εξαιτίας της αναμενόμενης αύξησης της ζήτησης και β) σε ποιο βαθμό μια αύξηση του ΕΦΚ που αναμένεται να επιφέρει αύξηση στα φορολογικά έσοδα θα αντισταθμιστεί εν τέλει από την πτώση της κατανάλωσης. Φυσικά, το τελικό αποτέλεσμα θα εξαρτηθεί και από άλλους παράγοντες, όπως οι διεθνείς τιμές, οι καιρικές συνθήκες, το διαθέσιμο εισόδημα κλπ.

Η ανάλυση γίνεται σε μηνιαία βάση και αφορά στις χειμερινές περιόδους Οκτωβρίου-Απριλίου, κατά τις οποίες υφίσταται κατανάλωση πετρελαίου θέρμανσης. Η περίοδος ανάλυσης ξεκινά από τον Οκτώβριο 2008 μέχρι και τον Απρίλιο 2015 και συμπεριλαμβάνει 7 χειμερινές περιόδους (49 μήνες συνολικά). Το συγκεκριμένο διάστημα καλύπτει την περίοδο της κρίσης για τη χώρα και, όπως είναι λογικό, υπάρχουν επιπτώσεις στην κατανάλωση και τα φορολογικά έσοδα. Σε ό,τι αφορά στους προσδιοριστικούς παράγοντες που επιδρούν στη ζήτηση για πετρέλαιο θέρμανσης, λαμβάνοντας υπόψη τη διαθεσιμότητα των απαιτούμενων στοιχείων, η εργασία επικεντρώθηκε στην ανάλυση των βασικότερων εξ αυτών των παραγόντων.

Όσον αφορά στη δομή της εργασίας, μετά την Εισαγωγή, το δεύτερο τμήμα παρουσιάζει και σχολιάζει την εξέλιξη του θεσμικού πλαισίου και των σχετικών πολιτικών, το τρίτο τμήμα παρουσιάζει την πορεία της κατανάλωσης πετρελαίου θέρμανσης και αναλύει τους προσδιοριστικούς παράγοντες της ζήτησης, το τέταρτο τμήμα καταγράφει την εξέλιξη των κρατικών

* Ερευνητής Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ).

** Ερευνητρια Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ).

εσόδων από τον ΕΦΚ στο πετρέλαιο θέρμανσης, το πέμπτο μέρος περιγράφει το οικονομετρικό υπόδειγμα ζήτησης και παρουσιάζει την ανάλυση και τα αποτελέσματα, ενώ στο τέλος σχολιάζονται τα συμπεράσματα της εργασίας.

2. Θεσμικό πλαίσιο για τον ΕΦΚ στο πετρέλαιο θέρμανσης

Η επιβολή ΕΦΚ στα καύσιμα αποτελεί ένα από τα μέσα φορολογικής πολιτικής με διαστάσεις που ξεπερνούν τα στενά δημοσιονομικά όρια. Ειδικότερα, η επιλογή επιβολής ΕΦΚ στα καύσιμα στηρίζεται: (α) στην ανάγκη περιορισμού των εξωτερικών περιβαλλοντικών επιβαρύνσεων που προκαλούνται από την ευρεία κατανάλωση καυσίμων, (β) στη λογική αντιστάθμισης του ιδιωτικού οφέλους που προκύπτει από την αξιοποίηση του δημοσίου οδικού δικτύου και των δημοσίων υποδομών κατά τη μεταφορική δραστηριότητα (βλ. καύσιμα κίνησης), (γ) στις ευρύτερες αρνητικές εξωτερικές επιδράσεις που προκαλούνται από τις μεταφορές και την κυκλοφορία οχημάτων (βλ. ατυχήματα, κυκλοφοριακά προβλήματα, κ.ά.), (δ) στην ανάγκη αναδιάρθρωσης του ενεργειακού μείγματος, ώστε να προωθούνται εναλλακτικές και φιλικές προς το περιβάλλον πηγές ενέργειας, (ε) στην ανάγκη μείωσης της ενεργειακής εξάρτησης από τις εισαγωγές καυσίμων, και (στ) στην ανάγκη αύξησης των φορολογικών εσόδων, καθώς σε αρκετές περιπτώσεις πρόκειται για καταναλωτική δραστηριότητα με ανελαστικά χαρακτηριστικά ως προς την τιμή (Μανεσιώτης και Καραβίτης, 1991· ΟΕCD, 2001· Καραβίτης, Μανιάτης και Ντάντσεβ, 2012). Σε επίπεδο διεθνούς οικονομικής συνεργασίας, και ιδιαίτερα όταν πρόκειται για κοινή αγορά, όπως στην περίπτωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), η επιβολή και το ύψος του ΕΦΚ στα καύσιμα αποκτά και μία διάσταση που άπτεται του φορολογικού ανταγωνισμού μεταξύ των συνεργαζόμενων οικονομιών.

Σε αυτό το πλαίσιο, και ειδικότερα των διαστάσεων που σχετίζονται με την προστασία του περιβάλλοντος και τη φορολογική εναρμόνιση, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υιοθέτησε μία προσπάθεια αναμόρφωσης και εναρμόνισης της φορολόγησης στα καύσιμα –συμπεριλαμβάνοντας τον ΕΦΚ– των κρατών-μελών της ΕΕ, η οποία, αν και ξεκίνησε στις αρχές της δεκαετίας του 1990, ολοκληρώθηκε το 2003 (Οδηγία 2003/96/ΕΚ). Προς αυτή την κατεύθυνση η Ελλάδα προώθησε –σταδιακά– την εναρμόνιση με τα δεδομένα της ΕΕ και διαμόρφωσε, από το 1993 και έπειτα, ένα αναλυτικό πλαίσιο για τον ΕΦΚ στα καύσιμα. Αναφορικά με το πετρέλαιο θέρμανσης, αρχικά, το 1993, το ποσό του ΕΦΚ για το πετρέλαιο θέρμαν-

σης προβλέφθηκε σε λίγο χαμηλότερο επίπεδο από το αντίστοιχο κίνησης, ενώ για την περίοδο Οκτωβρίου-Απριλίου ο ΕΦΚ για το πετρέλαιο θέρμανσης περιορίστηκε ακόμα περισσότερο, ώστε να είναι μικρότερη η επιβάρυνση κατά τη χειμερινή περίοδο. Στη συνέχεια, το 1996, ο ΕΦΚ στο πετρέλαιο θέρμανσης εξισώθηκε με αυτόν για το πετρέλαιο κίνησης, διατηρώντας, βέβαια, την πρόβλεψη ότι κατά τη χειμερινή περίοδο ο ΕΦΚ για το πετρέλαιο θέρμανσης θα περιοριζόταν σε αρκετά χαμηλότερα επίπεδα, τα οποία και ανά τακτά διαστήματα επαναπροσδιορίζονταν με σχετικές τροπολογίες (Πίνακας 1). Έτσι, η επιβολή ΕΦΚ στο πετρέλαιο βασιζόταν σε μία λογική αρχικής εξίσωσης μεταξύ πετρελαίου κίνησης και θέρμανσης, με τον ΕΦΚ στο πετρέλαιο θέρμανσης να ορίζεται σε αρκετά χαμηλότερο επίπεδο κατά τη χειμερινή περίοδο.

Η παραπάνω λογική διατηρήθηκε και μετά την είσοδο της Ελλάδας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ), όπως προκύπτει και από τον Εθνικό Τελωνιακό Κώδικα του 2001 που οριοθέτησε ξανά το πλαίσιο των ΕΦΚ (Πίνακας 1). Προς την ίδια κατεύθυνση με τα προηγούμενα χρόνια, το 2003, ακολουθώντας και τις εξελίξεις σε κοινοτικό επίπεδο, για τη χειμερινή περίοδο ο ΕΦΚ στο πετρέλαιο θέρμανσης περιορίστηκε στα 21 ευρώ ανά χιλιόλιτρο. Η μείωση αυτή παγιώθηκε το 2005, στο πλαίσιο της ενσωμάτωσης στο ελληνικό δίκαιο της Οδηγίας 2003/96/ΕΚ, αποτελώντας (το ποσό των 21 ευρώ ανά χιλιόλιτρο), άλλωστε, το ελάχιστο επίπεδο φορολόγησης σύμφωνα με την προαναφερθείσα κοινοτική Οδηγία. Επιπρόσθετα, πάντα στο πλαίσιο της προαναφερθείσας κοινοτικής Οδηγίας, το 2005 θεσμοθετήθηκε η παράλληλη αύξηση του ΕΦΚ στο πετρέλαιο θέρμανσης και στο πετρέλαιο κίνησης κατά την περίοδο 2006-2009, όταν ορίστηκε να ανέλθει στα 302 ευρώ ανά χιλιόλιτρο ως το 2009. Και σε αυτό το πλαίσιο αύξησης του ΕΦΚ, διατηρήθηκε η πρόβλεψη για μειωμένο ΕΦΚ στο πετρέλαιο θέρμανσης στα 21 ευρώ ανά χιλιόλιτρο κατά τη χειμερινή περίοδο.

Το εν λόγω επίπεδο ΕΦΚ στο πετρέλαιο θέρμανσης αυξήθηκε το 2011, οπότε και ο ΕΦΚ του πετρελαίου θέρμανσης κατά τη χειμερινή περίοδο, όπως και ο ΕΦΚ της κηροζίνης για θέρμανση, ορίστηκαν στα 60 ευρώ ανά χιλιόλιτρο. Το σημαντικό, ωστόσο, είναι ότι την ίδια χρονιά προβλέφθηκε ότι μέχρι τις 30/9/2013 ο ΕΦΚ στο πετρέλαιο θέρμανσης εξισώνεται με το 80% του ισχύοντος τότε ΕΦΚ του πετρελαίου κίνησης. Έτσι, το 2012, τόσο ο ΕΦΚ στο πετρέλαιο κίνησης, όσο και ο αντίστοιχος στο πετρέλαιο θέρμανσης, εξισώθηκαν στο επίπεδο των 330 ευρώ ανά χιλιόλιτρο, το οποίο ήταν και το χαμηλότερο επίπεδο που έπρεπε να διαμορφωθεί ο ΕΦΚ στο πετρέλαιο κίνησης, ενώ η προς τα πάνω εξίσωση του ΕΦΚ του

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Νομικό Πλαίσιο ΕΦΚ στο πετρέλαιο θέρμανσης

Νόμος	ΦΕΚ	Περιγραφή
N. 1038/1980	67/A/1980	Περί του τελωνειακού και φορολογικού καθεστώτος των διυλιστηρίων πετρελαίου.
N. 1642/1986	125/A/1986	Ειδικό καθεστώς φορολογίας πετρελαιοειδών.
N. 2127/1993	48/A/1993	Ο ΕΦΚ πετρελαίου θέρμανσης προβλέφθηκε στις 60.000 δραχμές ανά χιλιόλιτρο και ο αντίστοιχος για κίνηση στις 68.000 δραχμές, ενώ για την περίοδο Οκτωβρίου-Απριλίου ο ΕΦΚ πετρελαίου θέρμανσης περιορίστηκε στις 39.000 δραχμές ανά χιλιόλιτρο.
N. 2386/1996	43/A/1996	Ο ΕΦΚ πετρελαίου θέρμανσης εξισώθηκε με αυτόν του πετρελαίου κίνησης στις 77.000 δραχμές ανά χιλιόλιτρο, ενώ για τη χειμερινή περίοδο (Οκτώβριος-Απρίλιος) ο ΕΦΚ πετρελαίου θέρμανσης διαμορφώθηκε στις 42.000 δραχμές ανά χιλιόλιτρο.
N. 2523/1997	179/A/1997	Περιορίστηκε το εύρος της χειμερινής περιόδου κατά την οποία ήταν μειωμένος ο ΕΦΚ πετρελαίου θέρμανσης στην περίοδο Νοεμβρίου-Απριλίου.
N. 2545/1997	254/A/1997	Ο ΕΦΚ πετρελαίου θέρμανσης μειώθηκε, ειδικά για τη χειμερινή περίοδο 1997-1998, στις 28.000 δραχμές ανά χιλιόλιτρο.
N. 2651/1998	249/A/1998	Ο ΕΦΚ πετρελαίου θέρμανσης, ειδικά για τη χειμερινή περίοδο 1998 (από τα μέσα Οκτωβρίου)-1999, μειώθηκε στις 20.000 δραχμές ανά χιλιόλιτρο.
N. 2753/1999	249/A/1999	Ο ΕΦΚ πετρελαίου θέρμανσης, ειδικά για τη χειμερινή περίοδο 1999 (από τα μέσα Οκτωβρίου)-2000, μειώθηκε στις 6.100 δραχμές ανά χιλιόλιτρο.
N. 2873/2000	285/A/2000	Οι ΕΦΚ πετρελαίου θέρμανσης και κίνησης διαμορφώθηκαν στις 83.000 δραχμές ανά χιλιόλιτρο, ενώ για τη χειμερινή περίοδο (Νοέμβριος-Απρίλιος) ο ΕΦΚ πετρελαίου θέρμανσης περιορίστηκε στις 42.000 δραχμές ανά χιλιόλιτρο.
N. 2960/2001	265/A/2001	Οι ΕΦΚ πετρελαίου θέρμανσης και κίνησης διαμορφώθηκαν στα 245 ευρώ ανά χιλιόλιτρο, ενώ για τη χειμερινή περίοδο (Νοέμβριος-Απρίλιος) ο ΕΦΚ πετρελαίου θέρμανσης μειώθηκε στα 123 ευρώ ανά χιλιόλιτρο.
N. 3336/2005	96/A/2005	Οι ΕΦΚ πετρελαίου θέρμανσης και κίνησης διατηρήθηκαν στα 245 ευρώ ανά χιλιόλιτρο, ενώ για τη χειμερινή περίοδο (Οκτώβριος-Απρίλιος) ο ΕΦΚ πετρελαίου θέρμανσης ορίστηκε στα 21 ευρώ ανά χιλιόλιτρο.
N. 3483/2006	169/A/2006	Θεσμοθετήθηκε η αύξηση ΕΦΚ πετρελαίου θέρμανσης κατά την περίοδο 2006-2009, οπότε ορίστηκε να ανέλθει στα 260 ευρώ ανά χιλιόλιτρο το 2006, στα 276 ευρώ ανά χιλιόλιτρο το 2007, στα 293 ευρώ ανά χιλιόλιτρο το 2008 και στα 302 ευρώ ανά χιλιόλιτρο το 2009.
N. 3986/2011	152/A/2011	Ο ΕΦΚ πετρελαίου θέρμανσης κατά τη χειμερινή περίοδο (Οκτώβριος-Απρίλιος), όπως και ο ΕΦΚ της κηροζίνης για θέρμανση, ορίστηκαν στα 60 ευρώ ανά χιλιόλιτρο. Προβλέφθηκε η εξίσωση ΕΦΚ πετρελαίου κίνησης και θέρμανσης και η χορήγηση επιδόματος.
N. 4092/2012	220/A/2012	Οι ΕΦΚ πετρελαίου κίνησης και θέρμανσης εξισώθηκαν –χωρίς εξαιρέσεις– στο επίπεδο των 330 ευρώ ανά χιλιόλιτρο.
N. 4301/2014	223/A/2014	Ο ΕΦΚ πετρελαίου θέρμανσης περιορίστηκε στα 230 ευρώ ανά χιλιόλιτρο.

πετρελαίου θέρμανσης πραγματοποιήθηκε με στόχο την καταπολέμηση της παράνομης εμπορίας καυσίμων¹. Έτσι, επί της ουσίας, καταργήθηκε η εξαίρεση της χειμερινής περιόδου και το επίπεδο του ΕΦΚ για το πετρέλαιο θέρμανσης παρέμεινε για όλη την περίοδο του έτους στο επίπεδο των 330 ευρώ ανά

χιλιόλιτρο. Μετά από μία διετία, το 2014 επανήλθε η ειδική μεταχείριση της χειμερινής περιόδου για τον ΕΦΚ στο πετρέλαιο θέρμανσης, το επίπεδο του οποίου περιορίστηκε στα 230 ευρώ ανά χιλιόλιτρο, παραμένοντας, ωστόσο, αρκετά υψηλότερα από τα επίπεδα πριν το 2012.

1. Σχετικά με το λαθρεμπόριο καυσίμων βλ. Μάρδας (2014).

Η αύξηση του ΕΦΚ στο πετρέλαιο θέρμανσης συνοδεύτηκε και από τη θέσπιση επιδόματος προς συγκεκριμένες κοινωνικές και εισοδηματικές ομάδες για την κατανάλωση πετρελαίου θέρμανσης, ως μέτρο αντιστάθμισης της σημαντικής αύξησης του ΕΦΚ. Σε αυτό το πλαίσιο, τον Νοέμβριο του 2012 θεσπίστηκε το εν λόγω επίδομα με βάση κριτήρια εισοδήματος, ακίνητης περιουσίας και κλιματικών ζωνών, τα οποία και διευρύνθηκαν κατά τις επόμενες δύο περιόδους (2013-2014 και 2014-2015), ώστε να συμπεριλαμβάνονται περισσότεροι καταναλωτές στους δικαιούχους του. Αυτή η τάση ανακόπηκε για την περίοδο 2015-2016, οπότε και τα κριτήρια έγιναν πιο αυστηρά και περιοριστικά.

Παράλληλα με την πρόνοια για την κατανάλωση πετρελαίου θέρμανσης από τα νοικοκυριά, είτε μέσω της ειδικής μεταχείρισης της χειμερινής περιόδου, είτε μέσω της παροχής επιδόματος θέρμανσης, το θεσμικό πλαίσιο του ΕΦΚ στο πετρέλαιο περιλάμβανε και πρόνοια για τις ξενοδοχειακές επιχειρήσεις, αλλά και για τα δημόσια και ιδιωτικά νοσηλευτικά και προνοιακά ιδρύματα, ενώ, όσον αφορά τον ΕΦΚ στο πετρέλαιο κίνησης, υπήρχε ειδική μέριμνα προς την αγροτική δραστηριότητα. Συγκεκριμένα, ως προς το τελευταίο, θεσμοθετήθηκε το 1996 ποσοστό απαλλαγής από τον ΕΦΚ του πετρελαίου κίνησης και αντίστοιχη επιστροφή φόρου προς τους δικαιούχους αγρότες. Επρόκειτο για ένα ποσοστό απαλλαγής που αυξήθηκε από το, αρχικό, 30% επί του εκάστοτε ισχύοντος ΕΦΚ του πετρελαίου κίνησης για αγροτική δραστηριότητα, στο 50% το 2000. Από το 2003 και έπειτα άλλαξε ο τρόπος υπολογισμού της στήριξης της γεωργικής δραστηριότητας από το καθεστώς του ΕΦΚ στο πετρέλαιο, καθώς εξισώθηκε ο ΕΦΚ στο πετρέλαιο κίνησης για γεωργική δραστηριότητα με τον αντίστοιχο για το πετρέλαιο θέρμανσης κατά τη χειμερινή περίοδο στα 21 ευρώ ανά χιλιόλιτρο. Έτσι, στους αγρότες επιστρέφονταν η διαφορά μεταξύ του εκάστοτε ισχύοντος ΕΦΚ στο πετρέλαιο κίνησης και του ειδικού καθεστώτος ΕΦΚ των 21 ευρώ ανά χιλιόλιτρο. Η διαφορά αυτή, ωστόσο, περιορίστηκε σχετικά το 2012, οπότε και ο ΕΦΚ επί του πετρελαίου κίνησης για τη γεωργία αυξήθηκε στα 66 ευρώ ανά χιλιόλιτρο, και συρρικνώθηκε περαιτέρω το 2015, όταν θεσπίστηκε η αύξηση του εν λόγω ΕΦΚ στα 200 ευρώ ανά χιλιόλιτρο, ενώ, για το 2016, προβλέπεται η εξίσωση του εν λόγω ΕΦΚ με τον γενικό ΕΦΚ του πετρελαίου κίνησης στα 330 ευρώ ανά χιλιόλιτρο (από 1/10/2016), καταργώντας τη διαδικασία επιστροφής φόρου.

Από την ανάλυση, συνεπώς, του θεσμικού πλαισίου του ΕΦΚ του πετρελαίου θέρμανσης και κίνησης προκύπτει ότι απουσιάζει μία σταθερή και κοινή φιλοσοφία επί των επιμέρους προβλέψεων πρόνοιας

και στήριξης κοινωνικών ομάδων και επιχειρηματικών κλάδων (συχνά αντικείμενο προνομιακής μεταχείρισης), η οποία, αξιοποιώντας κοινωνικά και οικονομικά κριτήρια, θα ήταν σε θέση να ενδυναμώσει τη στόχευση της αρωγής, να βελτιώσει την κοινωνική δικαιοσύνη στην κατανομή της δημοσιονομικής/φορολογικής επιβάρυνσης, αλλά και να συνεισφέρει, με όρους οικονομικής αποτελεσματικότητας, στην αναπτυξιακή δραστηριότητα.

3. Κατανάλωση πετρελαίου θέρμανσης και προσδιοριστικοί παράγοντες ζήτησης

Η ζήτηση για πετρέλαιο θέρμανσης επηρεάζεται από διάφορους παράγοντες, εκ των οποίων κάθε ένας επιδρά σε διαφορετικό βαθμό στη διαμόρφωση της τελικής ζήτησης. Ο βασικότερος ίσως παράγοντας είναι η τελική **τιμή καταναλωτή** στην οποία πωλείται το προϊόν. Η τιμή πώλησης του πετρελαίου θέρμανσης διαμορφώνεται, κυρίως, βάσει της διεθνούς τιμής του αργού πετρελαίου και των επιβαρύνσεων από τους φόρους, και σε μικρότερο βαθμό, βάσει των άλλων επιβαρύνσεων (κόστος διαδικασίας, περιθώρια κερδών, λοιπά τέλη, κλπ.). Όπως θα φανεί και από τη σχετική ανάλυση στη συνέχεια, τα επίπεδα και οι μεταβολές στη διεθνή τιμή του αργού πετρελαίου έχουν επιπτώσεις στην τελική τιμή του καυσίμου για τον καταναλωτή. Ωστόσο, συχνά οι μεταβολές αυτές δεν είναι τόσο ευδιάκριτες για τον καταναλωτή, καθώς στην τελική τιμή υπάρχουν σταθερές επιβαρύνσεις, όπως είναι για παράδειγμα ο ΕΦΚ, ο οποίος αποτελεί μία από τις δύο βασικές φορολογικές επιβαρύνσεις στα καύσιμα. Έτσι, στις περιπτώσεις κατά τις οποίες υπάρχει πτωτική πορεία των τιμών προ φόρων, η ποσοστιαία συμμετοχή του ΕΦΚ στην τελική τιμή αυξάνει και η ποσοστιαία μείωση της τιμής είναι μικρότερη από αυτήν της τιμής προ φόρων. Η δεύτερη σημαντική φορολογική επιβάρυνση είναι ο ΦΠΑ. Η διαφορά με τον ΕΦΚ είναι ότι η επιβάρυνση του ΦΠΑ είναι ποσοστιαία και επιβάλλεται μετά και την επιβολή του ΕΦΚ. Συνεπώς, οι όποιες μεταβολές στην τιμή προ φόρων αλλά και στον ΕΦΚ οδηγούν σε αντίστοιχες μεταβολές στην επιβάρυνση από τον ΦΠΑ.

Ένας ακόμα σημαντικός παράγοντας που επιδρά στη ζήτηση για πετρέλαιο θέρμανσης είναι οι συνθήκες της οικονομίας και πιο συγκεκριμένα το **διαθέσιμο εισόδημα** των νοικοκυριών αλλά και των επιχειρήσεων. Ταυτόχρονα, σημαντικό ρόλο παίζουν και οι ενεργειακές ανάγκες των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων εξαιτίας των **κλιματικών συνθηκών**. Σε αυτό, όμως, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη τόσο η ενεργειακή αναβάθμιση των κτηρίων, η οποία οδηγεί σε μειωμένες ανάγκες σε καύσιμα, όσο και η αλλαγή στη νοοτρο-

πία των καταναλωτών και η πιθανή αλλαγή της συμπεριφοράς τους προς την ορθολογικότερη χρήση ενέργειας, τόσο για περιβαλλοντικούς, όσο και για οικονομικούς λόγους.

Τη ζήτηση, επίσης, μπορεί να επηρεάσει και η δυνατότητα του καταναλωτή να στραφεί σε **εναλλακτικές μορφές θέρμανσης**. Βασικές εναλλακτικές μορφές μπορούν να θεωρηθούν το φυσικό αέριο, ο ηλεκτρισμός (air condition, ηλεκτρικά σώματα, κλπ.), τα στερεά καύσιμα (καυστήρες ξύλου/πελέτας, σόμπες, ενεργειακά τζάκια, κλπ.), αλλά και άλλες λιγότερο διαδεδομένες τεχνολογίες (γεωθερμία, κλπ.). Σε κάποιες περιπτώσεις η αντικατάσταση είναι πλήρης και μόνιμη, όπως για παράδειγμα μπορεί να γίνει με την κεντρική θέρμανση με φυσικό αέριο, ενώ σε άλλες περιπτώσεις μπορεί να έχουμε μερική και προσωρινή αντικατάσταση, όπως είναι με την ηλεκτρική ενέργεια και τα καυσόξυλα. Σε όλες, όμως, τις περιπτώσεις σημαντικό ρόλο παίζει η τιμή διάθεσης του ανταγωνιστικού προϊόντος, αλλά και οι περιοριστικοί παράγοντες που μειώνουν την ευκολία υποκατάστασης. Τέτοιοι παράγοντες είναι το υψηλό πάγιο κόστος για την αλλαγή του εξοπλισμού, η δυσκολία απόφασης αλλαγής της κεντρικής θέρμανσης στις περιπτώσεις των πολυκατοικιών (Καραβίτης, Μανιάτης και Ντάντσεβ, 2012), οι περιορισμοί του υφιστάμενου δικτύου φυσικού αερίου, καθώς και κάποιοι θεσμικοί περιορισμοί, όπως για παράδειγμα σχετικά με τη χρήση συγκεκριμένων τύπων στερεών καυσίμων σε πόλεις υψηλού πληθυσμού.

Έτσι, ιδιαίτερα στην περίπτωση του φυσικού αερίου, το πάγιο κόστος για την αντικατάσταση του εξοπλισμού κεντρικής θέρμανσης είναι υψηλό και αποτελεί σημαντικό ανασταλτικό παράγοντα. Ωστόσο, η μέχρι τώρα εμπειρία έδειξε ότι στις περιοχές τις οποίες κάλυπτε το δίκτυο φυσικού αερίου, υπήρξε στροφή των καταναλωτών σε ό,τι αφορά στην κεντρική θέρμανση. Εδώ θα πρέπει να τονιστεί ότι, όπως αναφέρθηκε, μια τέτοια αλλαγή είναι συνήθως μόνιμη. Έτσι, ακόμα και σε περιόδους που η τιμή του πετρελαίου θέρμανσης γίνεται ανταγωνιστική, οι καταναλωτές που έχουν επενδύσει για την αγορά και την αντικατάσταση εξοπλισμού είναι δύσκολο, αν όχι απίθανο, να επιστρέψουν στην προηγούμενη κατάσταση. Κατ' αυτό τον τρόπο υπάρχει μόνιμη απώλεια μεριδίου αγοράς και, συνεπώς, μόνιμη μετακίνηση του επιπέδου ζήτησης πετρελαίου θέρμανσης σε χαμηλότερα επίπεδα.

Ταυτόχρονα, πρέπει να τονιστούν και κάποιοι ακόμα ιδιαιτερότητες. Η πρώτη έχει να κάνει με τη θεσμική σύνδεση της τιμής του φυσικού αερίου με αυτή του αργού πετρελαίου. Η όποια μεταβολή των διεθνών τιμών του πετρελαίου οδηγεί σε αντίστοιχη μεταβολή των τιμών του φυσικού αερίου με χρονική υστέρηση.

Συγκεκριμένα, η τιμή του φυσικού αερίου αναπροσαρμόζεται ανά τρίμηνο, λαμβάνοντας υπόψη τις τιμές του πετρελαίου του τελευταίου εξαμήνου. Η δεύτερη σχετίζεται με τη δυνατότητα αποθεματοποίησης μεγάλων ποσοτήτων πετρελαίου θέρμανσης για μελλοντική χρήση (Καραβίτης, Μανιάτης και Ντάντσεβ, 2012). Συνεπώς, υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ της αγοράς του πετρελαίου θέρμανσης και της κατανάλωσής του και είναι διαφορετικοί οι παράγοντες που επηρεάζουν την κατανάλωση (π.χ. καιρικές συνθήκες, κλπ.) και τις πωλήσεις (π.χ. τιμή, ανακοινώσεις για μεταβολή στη φορολόγηση, κλπ.). Έτσι, ανάλογα με τις προσδοκίες για την πορεία των τιμών, ο καταναλωτής έχει τη δυνατότητα να προμηθευτεί πετρέλαιο θέρμανσης σε περίοδο χαμηλής τιμής, με σκοπό την κατανάλωσή του σε επόμενο χρονικό διάστημα όπου αναμένεται να αυξηθεί η τιμή.

Τέλος, επίδραση στην κατανάλωση έχει και ο **βαθμός έκτασης του λαθρεμπορίου** των καυσίμων και η αποτελεσματικότητα του σχετικού θεσμικού πλαισίου και των μηχανισμών αντιμετώπισης. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση της μεγάλης πτώσης της κατανάλωσης πετρελαίου θέρμανσης όταν υιοθετήθηκε η εξίσωση του ΕΦΚ στο πετρέλαιο θέρμανσης και κίνησης. Σύμφωνα με το Δελτίο Τύπου που εξέδωσε το ΥΠΟΙΚ την Παρασκευή 27 Δεκεμβρίου 2013, από τη συνολική μείωση της κατανάλωσης πετρελαίου θέρμανσης κατά 71%, οι 32 μονάδες είναι αποτέλεσμα της αποθεματοποίησης του 2012 και της καταπολέμησης του λαθρεμπορίου.

Λόγω της δυσκολίας στη συλλογή αξιόπιστων και συγκρίσιμων στοιχείων που αφορούν στις ανταγωνιστικές μορφές θέρμανσης, τη συμπεριφορά των καταναλωτών, το λαθρεμπόριο, κλπ., η εργασία επικεντρώθηκε στην ανάλυση των βασικότερων εκ των παραγόντων που επηρεάζουν τη ζήτηση και συγκεκριμένα, την τελική τιμή, το εισόδημα και τις καιρικές συνθήκες. Ο κύριος στόχος είναι η εξαγωγή βασικών εκτιμήσεων και ταυτόχρονα η αποφυγή λανθασμένων συμπερασμάτων, εξαιτίας της χρήσης στοιχείων αμφιβόλου ποιότητας.

3.1. Εξέλιξη της κατανάλωσης πετρελαίου θέρμανσης

Όπως είναι γνωστό, η βασική περίοδος κατανάλωσης του πετρελαίου θέρμανσης περιορίζεται, κυρίως, στο επτάμηνο μεταξύ του Οκτωβρίου ενός έτους και του Απριλίου του επομένου. Παρατηρώντας διαχρονικά τα στοιχεία της κατανάλωσης, όπως καταγράφονται από το Υπουργείο Οικονομικών (ΥΠΟΙΚ), είναι φανερό ότι τα τελευταία χρόνια η κατανάλωση παρουσιάζει έντονες διακυμάνσεις. Μία από τις βασικές αιτίες των δια-

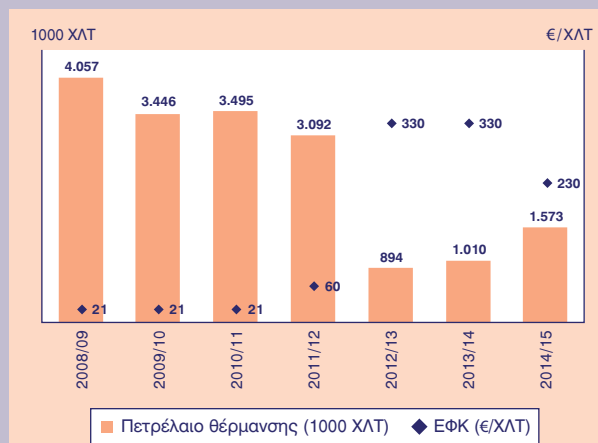
κυμάνσεων στην κατανάλωση του πετρελαίου θέρμανσης ήταν οι σημαντικές αλλαγές στον ΕΦΚ, οι οποίες σε συνδυασμό με τις επιπτώσεις από τις μεταβολές στις διεθνείς τιμές, καθώς και το διαθέσιμο εισόδημα των καταναλωτών, οδήγησαν στην εμφάνιση πρωτοφανών γεγονότων. Το Διάγραμμα 1 παρουσιάζει την ετήσια κατανάλωση του πετρελαίου θέρμανσης κατά τις χειμερινές περιόδους (Οκτώβριος-Απρίλιος) 2008/09 μέχρι 2014/15. Επίσης, για συγκριτικούς λόγους, στο διάγραμμα εμφανίζεται και ο ΕΦΚ που ίσχυε για τις τιμές κάθε περιόδου.

Θα πρέπει να τονιστεί ότι ένας βασικός λόγος για τον οποίο έχει επιλεγεί η ανάλυση των στοιχείων να γίνεται βάσει των χειμερινών περιόδων Οκτωβρίου-Απριλίου, και όχι σε ετήσια βάση, είναι επειδή, όπως φαίνεται και στο διάγραμμα, ο ΕΦΚ παραμένει σταθερός για τις συγκεκριμένες περιόδους, γεγονός που διευκολύνει την ανάλυση και την εξαγωγή συμπερασμάτων. Αντίθετα, στη διάρκεια ενός ημερολογιακού έτους υπήρξαν περίοδοι όπου ο ΕΦΚ διαφοροποιείται σημαντικά. Χαρακτηριστικά, το 2012, την περίοδο Ιανουαρίου-Απριλίου ο ΕΦΚ ήταν 60 ευρώ ανά χιλιόλιτρο, ενώ στο τέλος του έτους (Οκτώβριος-Δεκέμβριος) αυξήθηκε σε 330 ευρώ ανά χιλιόλιτρο.

Από το Διάγραμμα 1 φαίνεται ότι η κατανάλωση παρουσιάζει σχετική μείωση κατά την περίοδο έναρξης της οικονομικής ύφεσης της χώρας. Πιο συγκεκριμένα, την περίοδο 2009/10 η κατανάλωση μειώθηκε κατά 15% σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο, ενώ στη συνέχεια παρουσίασε μικρή άνοδο κατά 1,4%. Επίσης, μείωση στην κατανάλωση εμφανίζεται και την περίοδο 2011/12, που συνδέεται και με την αύξηση του ΕΦΚ από 21 ευρώ ανά χιλιόλιτρο σε 60 ευρώ ανά χιλιόλιτρο. Ωστόσο, είναι φανερό ότι η κατανάλωση τις τέσσερις πρώτες περιόδους του δείγματος είναι ιδιαίτερα υψηλή. Σε αυτό θα πρέπει να τονίσουμε ότι, λόγω της μεγάλης διαφοράς στον ΕΦΚ μεταξύ πετρελαίου θέρμανσης και κίνησης, η κατανάλωση του πετρελαίου θέρμανσης αυτές τις περιόδους πιθανότατα εμπεριέχει και ποσότητες που οφείλονται στο λαθρεμπόριο.

Επιπλέον, είναι χαρακτηριστική η μείωση της κατανάλωσης κατά περίπου 70% την περίοδο 2012/13. Η

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1
Εξέλιξη της ετήσιας κατανάλωσης του πετρελαίου θέρμανσης κατά τις χειμερινές περιόδους (Οκτώβριος-Απρίλιος) και του ΕΦΚ

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Υπουργείου Οικονομικών.

σημαντική πτώση της κατανάλωσης συμπίπτει με την αύξηση του ΕΦΚ από τα 60 ευρώ ανά χιλιόλιτρο στα 330 ευρώ ανά χιλιόλιτρο, η οποία προέκυψε λόγω της εξίσωσης του ΕΦΚ του πετρελαίου θέρμανσης με τον αντίστοιχο ΕΦΚ του πετρελαίου κίνησης. Από τη συνολική μείωση κατά 71%, οι 11,5 μονάδες είναι αποτέλεσμα επίδρασης της τιμής λόγω του αυξημένου φόρου, οι 3,4 μονάδες οφείλονται στην ύφεση, οι 23,9% μονάδες στις ηπιότερες καιρικές συνθήκες και οι 32 μονάδες είναι αποτέλεσμα της αποθεματοποίησης του 2012² και της καταπολέμησης του λαθρεμπορίου. Τέλος, μικρή αύξηση της κατανάλωσης κατά 13% υπήρξε την περίοδο 2013/14, ενώ την περίοδο 2014/15, ο ΕΦΚ μειώθηκε στα 230 ευρώ ανά χιλιόλιτρο και η κατανάλωση αυξήθηκε κατά 55% σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο³.

3.2. Εξέλιξη των τιμών προ και μετά φόρων

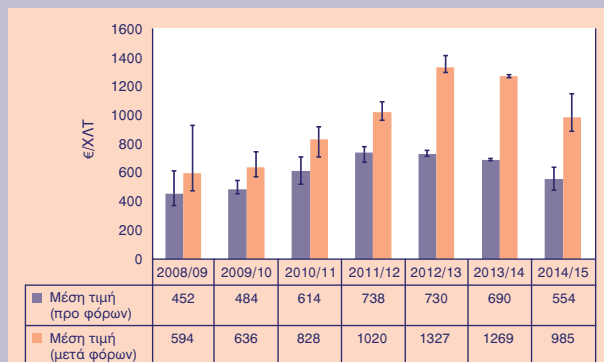
Το επίπεδο των τιμών διάθεσης του πετρελαίου θέρμανσης στους καταναλωτές αποτελεί ίσως, τον σημαντικότερο παράγοντα επηρεασμού της ζήτησης.

2. Ένα βασικό χαρακτηριστικό της αγοράς του πετρελαίου θέρμανσης είναι η δυνατότητα αποθήκευσης και κατανάλωσης σε μεταγενέστερη περίοδο. Πιο συγκεκριμένα, οι καταναλωτές έχουν τη δυνατότητα να προμηθευτούν πετρέλαιο θέρμανσης, όχι μόνο για την περίοδο που έχουν την ανάγκη άμεσης κατανάλωσης, αλλά και σε προγενέστερες περιόδους με σκοπό την αποθήκευσή του για μελλοντική κατανάλωση. Έτσι, η περίοδος αγοράς πετρελαίου θέρμανσης δύναται να επηρεαστεί σημαντικά από την τελική τιμή, τις προτιμήσεις των καταναλωτών, αλλά και τις προσδοκίες τους. Το συγκεκριμένο γεγονός παρατηρήθηκε έντονα τον Απρίλιο του 2012, όταν οι πωλήσεις παρουσίασαν ξαφνική αύξηση, εξαιτίας της αναμενόμενης εφαρμογής του μέτρου της εξίσωσης του ΕΦΚ του πετρελαίου θέρμανσης με αυτόν του πετρελαίου κίνησης. Σε αυτή την περίπτωση φαίνεται ότι οι καταναλωτές προμηθεύτηκαν πετρέλαιο με σκοπό την κατανάλωση την επόμενη περίοδο και πριν την αναμενόμενη αύξηση της τιμής του.

3. Τα στοιχεία αυτά προέρχονται από Δελτίο Τύπου που εξέδωσε το ΥΠΟΙΚ στις 27 Δεκεμβρίου 2013.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2

Εξέλιξη των μέσων τιμών προ και μετά φόρων του πετρελαίου θέρμανσης για τις περιόδους Οκτωβρίου-Απριλίου και διακύμανση των τιμών εντός των περιόδων

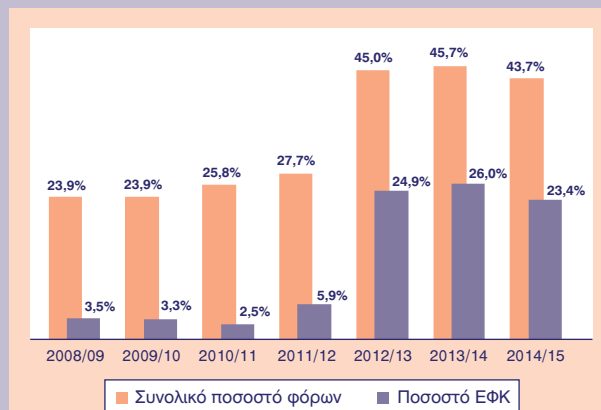
Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων European Commission, Energy, Market observatory & Statistics, *Oil bulletin* (http://ec.europa.eu/energy/observatory/oil/bulletin_en.htm).

Η τελική τιμή καταναλωτή περιλαμβάνει την τιμή του διυλιστηρίου, όπως αυτή διαμορφώνεται βάσει των διεθνών τιμών, καθώς και των επιβαρύνσεων της φορολογίας. Μάλιστα, ανάλογα με τα επίπεδα των διεθνών τιμών και των επιβαρύνσεων, η διαφορά μεταξύ της τιμής προ και μετά φόρων είναι ιδιαίτερα σημαντική. Έτσι, σε περιόδους που επικρατούν χαμηλές διεθνείς τιμές αργού πετρελαίου και υψηλοί συντελεστές σταθερής φορολογίας (όπως είναι ο ΕΦΚ), το ποσοστό των φόρων στην τελική τιμή δύναται να φτάσει σε πολύ υψηλά επίπεδα. Ως εκ τούτου, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η παρακολούθηση της εξέλιξης τόσο των τελικών τιμών, όσο και των τιμών προ φόρων. Επίσης, ένα πολύ σημαντικό στοιχείο είναι η διακύμανση των τιμών στη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου.

Το Διάγραμμα 2 παρουσιάζει αυτή την πορεία των μέσων τιμών για τις επτά εξεταζόμενες περιόδους Οκτωβρίου-Απριλίου. Σε ό,τι αφορά τις τιμές προ φόρων, παρατηρείται μια συνεχής αύξηση μέχρι την περίοδο 2011/12. Μάλιστα, το ίδιο συμβαίνει και με τις τελικές τιμές, με τη διαφορά, όμως, ότι οι αυξήσεις είναι πολύ σημαντικότερες, ειδικά στις περιόδους που αυξήθηκε ο ΕΦΚ. Είναι χαρακτηριστικό ότι την περίοδο 2012/13, ενώ η μέση τιμή προ φόρων μειώθηκε ελάχιστα, κατά 1%, σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο, η τελική τιμή, εντούτοις, αυξήθηκε κατά 30% εξαιτίας της εξίσωσης του ΕΦΚ του πετρελαίου θέρμανσης με αυτόν του πετρελαίου κίνησης. Ωστόσο, κατά την τελευταία περίοδο παρατηρείται ουσιαστική μείωση της τιμής, καθώς η πτώση των διεθνών τιμών του αργού πετρελαίου επέδρασε θετι-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3

Ποσοστό της φορολογίας στην τελική τιμή του πετρελαίου θέρμανσης

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων European Commission, Energy, Market observatory & Statistics, *Oil bulletin* (http://ec.europa.eu/energy/observatory/oil/bulletin_en.htm).

κά στις τιμές προ φόρων, ενώ ταυτόχρονα η μείωση του ΕΦΚ οδήγησε σε ακόμη μεγαλύτερη μείωση των τελικών τιμών.

Φυσικά, εδώ θα πρέπει να τονιστεί η συνεχιζόμενη πτωτική πορεία των διεθνών τιμών του πετρελαίου και κατά την τρέχουσα περίοδο, η οποία έχει οδηγήσει σε ακόμη μεγαλύτερη μείωση των τιμών του πετρελαίου θέρμανσης. Ενδεικτικά, κατά την έναρξη της τρέχουσας περιόδου διάθεσης πετρελαίου θέρμανσης, τον Οκτώβριο του 2015, η τιμή ήταν 444 ευρώ ανά χιλιόλιτρο προ φόρων και 838 ευρώ ανά χιλιόλιτρο μετά φόρων, ενώ η τιμή που καταγράφηκε την 1η εβδομάδα του 2016 ήταν 376 ευρώ ανά χιλιόλιτρο προ φόρων και 753 ευρώ ανά χιλιόλιτρο μετά φόρων, σημαντικά μειωμένη δηλαδή σε σχέση με τη μέση τιμή της προηγούμενης περιόδου.

Επίσης, όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό από το Διάγραμμα 2, είναι ευδιάκριτη η διαφορά μεταξύ της τιμής προ φόρων και της τελικής τιμής. Η διαφορά είναι ιδιαίτερα μεγάλη τις περιόδους 2012/13 και 2013/14 κατά τις οποίες ο ΕΦΚ βρισκόταν στα υψηλότερα επίπεδα. Αντίθετα, τις τρεις πρώτες από τις εξεταζόμενες περιόδους, οι οποίες χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερα χαμηλό ΕΦΚ, η διαφορά των τιμών είναι μικρή. Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει, επίσης, η διακύμανση των τιμών στη διάρκεια της περιόδου. Παρατηρούμε ότι κάποιες περιόδους, όπως για παράδειγμα το 2008/09, οι τιμές διαφοροποιήθηκαν σημαντικά εντός της περιόδου. Αντίθετα, το 2013/14 φαίνεται πως οι τιμές ήταν ιδιαίτερα σταθερές. Την τελευταία περίοδο 2014/15, οι τιμές παρουσίασαν

σημαντική διακύμανση, κάτι που οφείλεται, κυρίως, στη συνεχή πτωτική πορεία των διεθνών τιμών του αργού πετρελαίου.

Θέλοντας να εστιάσουμε στη διαφοροποίηση της τιμής προ και μετά φόρων, το Διάγραμμα 3 καταγράφει το ποσοστό που καταλαμβάνουν οι φόροι στην τελική τιμή του καυσίμου. Μάλιστα, πέρα από το σύνολο των φόρων και των επιβαρύνσεων, παρουσιάζεται ξεχωριστά και το ποσοστό του ΕΦΚ. Από τα στοιχεία προκύπτει ότι τις τέσσερις πρώτες περιόδους, ο ΕΦΚ αποτελεί μικρό ποσοστό επί της τελικής τιμής και η βασική φορολογική επιβάρυνση προκύπτει, κυρίως, από τον ΦΠΑ. Αντίθετα, τις τελευταίες τρεις περιόδους ο αυξημένος ΕΦΚ αποτελεί σημαντικό ποσοστό, της τάξης του 25%, στην τελική τιμή. Επίσης, το συνολικό ποσοστό των φόρων έχει αυξηθεί δραματικά, φτάνοντας στα επίπεδα του 45%. Και σε αυτή την περίπτωση, πολύ σημαντικό ρόλο έχει η επιβάρυνση από τον ΦΠΑ, που επειδή είναι ποσοστιαία και υπολογίζεται μετά και την επιβολή του ΕΦΚ, αυξάνει ακόμα περισσότερο ως απόλυτο ποσό λόγω του υψηλού ΕΦΚ.

Σε ό,τι αφορά στην τελευταία περίοδο, αξίζει να παρατηρήσουμε ότι, παρά τη μείωση του ΕΦΚ από 330 ευρώ ανά χιλιόλιτρο στα 230 ευρώ ανά χιλιόλιτρο, τα ποσοστά των φόρων παρέμειναν σε παρόμοια επίπεδα σε σχέση με τις δύο προηγούμενες περιόδους. Αυτό συνέβη εξαιτίας της ταυτόχρονης μείωσης των διεθνών τιμών του αργού πετρελαίου και, κατ' επέκταση, των τιμών προ φόρων του πετρελαίου θέρμανσης. Σε αυτή την περίπτωση, η μειωμένη τιμή και η μειωμένη φορολογία οδήγησαν στην πτώση της τελικής τιμής, αλλά, ταυτόχρονα, και σε υψηλή ποσοστιαία συμμετοχή της φορολογίας. Κάτι αντίστοιχο φυσικά αναμένεται να παρατηρηθεί και στην τρέχουσα περίοδο, κατά την οποία, αν και ο ΕΦΚ παρέμεινε σταθερός, στα 230 ευρώ ανά χιλιόλιτρο, συνεχίζεται η πτωτική πορεία των διεθνών τιμών. Συνεπώς, η συμμετοχή των φόρων ως ποσοστό επί της τελικής τιμής αναμένεται να είναι σημαντικά αυξημένη. Ενδεικτικά, για τις τιμές που καταγράφηκαν την 1η εβδομάδα του 2016, όπως αναφέρθηκαν παραπάνω, το ποσοστό των συνολικών φόρων αφορούσε στο 50% της τελικής τιμής, ενώ το ποσοστό μόνο του ΕΦΚ έφτασε το 30,5% της τελικής τιμής.

3.3. Ενεργειακές ανάγκες των νοικοκυριών για θέρμανση

Οι κλιματικές συνθήκες και, κυρίως, η θερμοκρασία αποτελούν βασικούς παράγοντες που επηρεάζουν

σημαντικά τις ανάγκες των νοικοκυριών σε θέρμανση και, κατ' επέκταση, την κατανάλωση πετρελαίου. Ένας δείκτης, ο οποίος χρησιμοποιείται συχνά στην εκτίμηση της κατανάλωσης ενέργειας που απαιτείται για τη θέρμανση των κτιρίων, είναι οι βαθμοήμερες θέρμανσης. Ο συγκεκριμένος δείκτης μετρά, στην ουσία, τους βαθμούς και τις ημέρες που η εξωτερική θερμοκρασία είναι χαμηλότερη από μια βασική θερμοκρασία άνεσης. Πρέπει να σημειωθεί ότι η διαφοροποίηση του κλίματος στις διάφορες περιοχές της χώρας οδηγεί και σε διαφορετικές ανάγκες για θέρμανση και, συνεπώς, υπάρχει σημαντική διαφοροποίηση των βαθμοημερών θέρμανσης μεταξύ των διαφόρων περιοχών.

Στην παρούσα εργασία, οι βαθμοήμερες θέρμανσης χρησιμοποιούνται ως ένας εκ των παραγόντων που επηρεάζουν τις ενεργειακές ανάγκες κάθε μήνα. Επίσης, ως δείκτης αποτελεί μια σημαντική ένδειξη της διαφοροποίησης των κλιματικών συνθηκών και των αναγκών σε θέρμανση μεταξύ των υπό εξέταση περιοχών. Στο πλαίσιο της εργασίας υπολογίστηκαν οι βαθμοήμερες θέρμανσης για τέσσερις αντιπροσωπευτικές περιοχές της Ελλάδας (Αθήνα, Τρίκαλα, Κιλκίς και Φλώρινα) και βάσει αυτών έγιναν συγκριτικές αναλύσεις. Οι υπολογισμοί των βαθμοημερών έγιναν βάσει των διαθέσιμων δεδομένων για τη μέση ημερήσια θερμοκρασία, όπως καταγράφεται από το Εθνικό Αστεροσκοπείο Αθηνών⁴. Ακολουθήθηκε η μεθοδολογία που εφαρμόζεται από την Eurostat, στην οποία ως βασική θερμοκρασία άνεσης ορίζονται οι 18°C, ενώ οι βαθμοήμερες θέρμανσης υπολογίστηκαν ως η ακέραιη διαφορά της μέσης ημερήσιας θερμοκρασίας από τους 18°C, αλλά μόνο για τις ημέρες που η μέση θερμοκρασία είναι μικρότερη ή ίση με 15°C. Οι περιοχές που επιλέχθηκαν ενδεικτικά, και με βάση τη διαθεσιμότητα των στοιχείων, ήταν η Αθήνα, τα Τρίκαλα, το Κιλκίς και η Φλώρινα.

Σύμφωνα με την ανάλυση, προκύπτει μεγάλη διαφοροποίηση μεταξύ των τεσσάρων περιοχών. Επίσης, γενικά, η περίοδος 2011/12, πριν την εξίσωση του ΕΦΚ του πετρελαίου θέρμανσης με αυτόν του πετρελαίου κίνησης, είναι περίοδος με ιδιαίτερα αυξημένες ενεργειακές ανάγκες για θέρμανση. Αντίθετα, οι περίοδοι 2012/13 και 2013/14 παρουσιάζουν σημαντικά χαμηλότερες ανάγκες για θέρμανση, κάτι που, επίσης, φαίνεται να συμβάλλει στη μειωμένη κατανάλωση, σε συνδυασμό φυσικά με την αυξημένη τιμή του πετρελαίου θέρμανσης εξαιτίας του υψηλότερου ΕΦΚ. Τέλος, την περίοδο 2014/15 οι ανάγκες για θέρμανση παρουσιάζονται αυξημένες. Όπως, όμως, αναφέρθηκε, τη συγκεκριμένη περίοδο υπήρξε μείωση

4. <http://penteli.meteo.gr/meteosearch/>

του ΕΦΚ, γεγονός που συνέβαλε θετικά στην αύξηση της κατανάλωσης πετρελαίου θέρμανσης, ώστε να καλυφθούν οι αυξημένες ανάγκες λόγω των δυσμενέστερων κλιματικών συνθηκών.

3.4. Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν

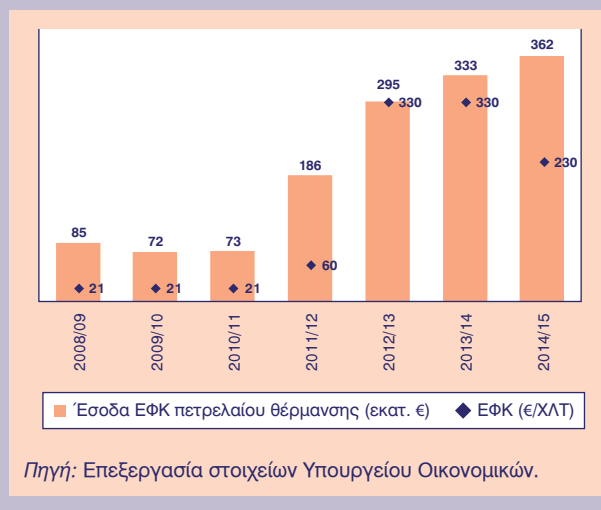
Εκτός από τις καιρικές συνθήκες, σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει την κατανάλωση πετρελαίου θέρμανσης είναι το διαθέσιμο εισόδημα των καταναλωτών. Δεδομένου ότι η ανάλυση γίνεται σε μηνιαία βάση, το διαθέσιμο εισόδημα προσεγγίστηκε από το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ), καθώς είναι διαθέσιμο σε τριμηνιαία βάση και, ως εκ τούτου, καθίσταται ευκολότερη και σίγουρα πιο αντιπροσωπευτική η διαίρεσή του ανά μήνα. Η εξέλιξη του ΑΕΠ μέχρι το 2008 είναι σαφώς ανοδική φθάνοντας τα 241,2 δισ. ευρώ, κάτι που επιτρέπει και την αυξανόμενη κατανάλωση πετρελαίου θέρμανσης τα χρόνια πριν την κρίση. Όμως από το 2009 και για όλη την περίοδο της κρίσης που διανύει η χώρα, παρατηρείται σημαντική πτώση του ΑΕΠ, με αποτέλεσμα στην περίοδο 2009-2014 το ΑΕΠ της χώρας να έχει υποχωρήσει κατά 26%. Μόνο το 2014 το ΑΕΠ άρχισε να σταθεροποιείται, παρουσιάζοντας μια μείωση της τάξης μόλις του 1,8%, παρ' όλες τις προβλέψεις για έξοδο της χώρας από τον κύκλο της ύφεσης. Πέρα από τις μεταβολές στην τιμή του πετρελαίου θέρμανσης, η μείωση των εισοδημάτων των καταναλωτών επηρεάζει και αυτή αρνητικά τη κατανάλωσή του. Ειδικότερα στη διετία 2013-2014 που παρατηρείται η επιβολή του υψηλότερου ΕΦΚ, στα 330 ευρώ ανά χιλιόλιτρο, παρουσιάζεται παράλληλα και μείωση των εισοδημάτων των καταναλωτών περισσότερο από 6% ετησίως.

4. Εξέλιξη των κρατικών εσόδων από ΕΦΚ πετρελαίου θέρμανσης

Τα στοιχεία που αφορούν στα κρατικά έσοδα από τον ΕΦΚ του πετρελαίου καταγράφονται στους Κρατικούς Προϋπολογισμούς, όμως, δεν γίνεται διαχωρισμός μεταξύ εσόδων από πετρέλαιο θέρμανσης και κίνησης. Επίσης, η προσπάθεια από το ΥΠΟΙΚ για την ανεξάρτητη καταγραφή των εσόδων ΕΦΚ του πετρελαίου θέρμανσης παρουσιάζει σημαντικές αποκλίσεις μέχρι και το 2010. Αυτό συμβαίνει γιατί στη συγκεκριμένη κατηγορία καταγράφονται και τα έσοδα από αγροτικό πετρέλαιο, χωρίς να γίνεται σαφής διαχωρισμός των εσόδων από το πετρέλαιο που χρησιμοποιήθηκε αποκλειστικά για θέρμανση. Ως εκ τούτου,

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4

Εξέλιξη των εσόδων από ΕΦΚ του πετρελαίου θέρμανσης κατά τις χειμερινές περιόδους (Οκτώβριος-Απρίλιος) και του ΕΦΚ

στην παρούσα εργασία εκτιμήθηκαν τα έσοδα βάσει των ποσοτήτων μηνιαίας κατανάλωσης πετρελαίου θέρμανσης και του ΕΦΚ όπως ίσχυε σε κάθε περίοδο. Επίσης, θεωρήθηκε ότι η συγκεκριμένη προσέγγιση καταλήγει σε αξιόπιστες εκτιμήσεις για τα έσοδα⁵.

Βάσει αυτού, το Διάγραμμα 4 παρουσιάζει τις εκτιμήσεις των εσόδων για τις περιόδους Οκτωβρίου-Απριλίου, ενώ για συγκριτικούς λόγους, σημειώνονται και τα επίπεδα του ΕΦΚ, όπως ίσχυαν, στις αντίστοιχες περιόδους. Όπως αναφέρθηκε, επιλέχθηκε η ανάλυση να γίνει βάσει των χειμερινών περιόδων Οκτωβρίου-Απριλίου, κατά τις οποίες ο ΕΦΚ παραμένει σταθερός. Ωστόσο, επειδή τα κρατικά έσοδα καταγράφονται σε ετήσια βάση, υπάρχει η δυνατότητα, στη συνέχεια, διαχωρισμού των εσόδων και ανά έτος.

Η βασική παρατήρηση που προκύπτει από το Διάγραμμα 4 είναι η συνεχής αύξηση των κρατικών εσόδων από την περίοδο 2010/11 και μετά, εξαιτίας της αύξησης του ΕΦΚ. Πιο συγκεκριμένα, την περίοδο 2011/12 που ο ΕΦΚ αυξήθηκε από 21 ευρώ ανά χιλιόλιτρο στα 60 ευρώ ανά χιλιόλιτρο, υπήρξε μια σημαντική αύξηση των εσόδων της τάξης του 150% σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο, παρά τη μικρή μείωση στην κατανάλωση, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως. Αντίστοιχα, την περίοδο 2012/13, παρά τη δραματική πτώση των πωλήσεων κατά 70%, τα έσοδα αυξήθηκαν κατά 60% περίπου, εξαιτίας της μεγάλης ανόδου του ΕΦΚ. Η αυξητική πορεία των εσόδων συνεχίστηκε και τις επόμενες δύο περιόδους. Μάλιστα, την τελευταία

5. Σε συνεργασία με το ΥΠΟΙΚ.

περίοδο 2014/15, παρά τη μείωση του ΕΦΚ στα 230 ευρώ ανά χιλιόλιτρο, η αύξηση της κατανάλωσης ήταν αναλογικά πολύ σημαντικότερη και, τελικά, τα κρατικά έσοδα από ΕΦΚ αυξήθηκαν κατά 8,5%.

5. Οικονομετρικό υπόδειγμα ζήτησης πετρελαίου θέρμανσης

Η επίδραση της μεταβολής του ΕΦΚ του πετρελαίου θέρμανσης, ο οποίος επηρεάζει άμεσα την τιμή του, στις μεταβολές της κατανάλωσης έγινε μέσω εκτίμησης της καμπύλης ζήτησης πετρελαίου θέρμανσης. Οι βασικοί παράγοντες που επηρεάζουν τη ζήτηση πετρελαίου θέρμανσης συζητήθηκαν στο αντίστοιχο τμήμα της εργασίας. Δεδομένης, όμως, της περιορισμένης διαθεσιμότητας στοιχείων, για κάποιους από τους προσδιοριστικούς παράγοντες δεν ήταν δυνατόν να έχουμε ποσοτικά δεδομένα. Τα στατιστικά δεδομένα που χρησιμοποιήθηκαν είναι σε μηνιαία βάση, καλύπτουν την περίοδο από τον Οκτώβριο 2008 έως και τον Απρίλιο του 2015 και αφορούν μόνο τους μήνες που υπάρχει κατανάλωση πετρελαίου θέρμανσης, δηλαδή, Οκτώβριο με Απρίλιο.

Με βάση αυτόν τον περιορισμό προχωρήσαμε στην εκτίμηση της παρακάτω συνάρτησης ζήτησης σταθερών ελαστικοτήτων:

$$\ln Cons_t = \beta_0 + \beta_1 \ln Cons_{t-7} + \beta_2 \ln Price_t + \beta_3 \ln GDP_t + \beta_4 \ln HDD_t.$$

Όπου $\ln Cons_t$ είναι η κατανάλωση πετρελαίου στον μήνα t , $\ln Cons_{t-7}$ είναι η κατανάλωση πετρελαίου θέρμανσης τον αντίστοιχο μήνα ένα έτος πριν, $\ln Price_t$ είναι η τιμή του πετρελαίου θέρμανσης στον μήνα t , $\ln GDP_t$ είναι το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν στον μήνα t και $\ln HDD_t$ είναι οι βαθμοημέρες θέρμανσης στον μήνα t .

Τα στοιχεία κατανάλωσης πετρελαίου θέρμανσης προέρχονται από το ΥΠΟΙΚ, οι τιμές πετρελαίου θέρμανσης από τα στατιστικά στοιχεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (European Commission, Energy, Market Observatory & Statistics, *Oil Bulletin*), το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν από την Ελληνική Στατιστική Αρχή (*Εθνικοί Λογαριασμοί*) και οι βαθμοημέρες είναι ίδιοι υπολογισμοί που βασίστηκαν σε κλιματικά δεδομένα του Εθνικού Αστεροσκοπείου Αθηνών.

5.1. Ανάλυση - Σενάρια

Το βασικό ερώτημα της εργασίας είναι η εκτίμηση της επίδρασης που θα είχε στην κατανάλωση του πετρελαίου θέρμανσης και στα κρατικά έσοδα μια μεταβολή θετική ή αρνητική του ΕΦΚ. Έτσι, η εργασία

αυτή αναλύει τη συνάρτηση ζήτησης του πετρελαίου θέρμανσης βάσει των κύριων παραγόντων που την επηρεάζουν, με σκοπό (α) την εκτίμηση του επιπέδου στο οποίο θα διαμορφωθεί η ζήτηση και (β) τον υπολογισμό των αναμενόμενων μεταβολών στα κρατικά έσοδα. Αναλυτικότερα, αρχικά, σύμφωνα με τη συνάρτηση ζήτησης, όπως αυτή παρουσιάζεται στο προηγούμενο τμήμα της εργασίας, η ελαστικότητα ζήτησης ως προς την τιμή εκτιμήθηκε στο **1,06**. Στη συνέχεια, υπολογίστηκε το νέο επίπεδο στο οποίο αναμένεται να διαμορφωθεί η τιμή αναλόγως της μεταβολής του ΕΦΚ. Εξετάστηκαν τρία βασικά σενάρια επιπέδου ΕΦΚ και σύμφωνα με αυτά υπολογίστηκε η μεταβολή στην τιμή και η διαφορά στον ΦΠΑ. Τα σενάρια αφορούσαν: (i) σε μειωμένο ΕΦΚ 100 ευρώ ανά χιλιόλιτρο, (ii) σε σταθερό ΕΦΚ 230 ευρώ ανά χιλιόλιτρο και (iii) σε αυξημένο ΕΦΚ 330 ευρώ ανά χιλιόλιτρο. Το σενάριο τρέχοντος ΕΦΚ εξετάστηκε ώστε να έχουμε ενδείξεις για τις μεταβολές στην κατανάλωση και τα κρατικά έσοδα την τρέχουσα περίοδο 2015/16, εξαιτίας των μεταβολών των τιμών.

Στη συνέχεια, έχοντας εκτιμήσει την ελαστικότητα της τιμής, αλλά και των άλλων μεταβλητών, έγινε η εκτίμηση του εύρους της αναμενόμενης ζήτησης πετρελαίου θέρμανσης για την περίοδο 2015/16, βάσει των παραγόντων που την επηρεάζουν. Λαμβάνοντας υπόψη την καθοδική πορεία των διεθνών τιμών και τη σημαντική μείωση του επιπέδου της τιμής του πετρελαίου θέρμανσης κατά την τρέχουσα περίοδο σε σύγκριση με την προηγούμενη, ως τιμή βάσης της χρησιμοποιήθηκε η τιμή της 1ης εβδομάδας του Ιανουαρίου 2016, για την οποία ήταν διαθέσιμα τα τελευταία στοιχεία. Σχετικά με το ΑΕΠ, θεωρήθηκε ότι, με βάση την παραδοχή της κυβέρνησης για μηδενική ετήσια μεταβολή το 2015, το ΑΕΠ για το τελευταίο τρίμηνο του 2015 θα είναι κατά 0,3% χαμηλότερο σε σχέση με το αντίστοιχο της προηγούμενης περιόδου, ενώ με βάση τον Προϋπολογισμό που ψηφίστηκε αναμένεται ύφεση για το 2016 της τάξης του 0,7% ετησίως. Επίσης, σε πρώτη φάση έγινε η παραδοχή ότι οι καιρικές συνθήκες θα παραμείνουν σταθερές σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο. Τέλος, βάσει της εκτιμώμενης ζήτησης, υπολογίστηκαν οι επιπτώσεις στα κρατικά έσοδα από τη φορολογία πετρελαίου.

5.2. Αποτελέσματα

Σύμφωνα με τις παραπάνω παραδοχές, ο Πίνακας 2 παρουσιάζει συγκεντρωτικά τις εκτιμήσεις για τη ζήτηση, τις τιμές και την αναμενόμενη μεταβολή των εσόδων μετά την αλλαγή του ΕΦΚ για τα τρία σενάρια που εξετάστηκαν. Όπως φαίνεται, στην περίπτωση της μείωσης του ΕΦΚ στα **100 ευρώ ανά χιλιόλιτρο**, εκτιμάται ότι η τελική τιμή θα μειωθεί κατά **21%** σε

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 Εκτιμήσεις επιπτώσεων από τη μεταβολή του ΕΦΚ στο πετρέλαιο θέρμανσης

Σενάριο	Α		Β		Γ	
ΕΦΚ (€/ΧΛΤ)	100		230		330	
Εκτίμηση μέσης τιμής 2015/16 (€/ΧΛΤ)	593,10		753,00		876,00	
Μεταβολή τιμής	-21%		0%		16%	
Εύρος	Ελάχιστο	Μέγιστο	Ελάχιστο	Μέγιστο	Ελάχιστο	Μέγιστο
Εκτίμηση ζήτησης (1.000 ΧΛΤ)	2.518,2	2.729,3	1.954,7	2.054,1	1664,7	1.739,2
Μεταβολή ζήτησης	60%	74%	24%	31%	6%	11%
Εκτιμώμενα έσοδα από ΕΦΚ (εκατ. €)	251,8	273,0	449,6	472,4	549,3	573,9
Διαφορά εσόδων από ΕΦΚ (εκατ. €)	-109,9	-88,8	87,9	110,7	187,7	212,2
Εκτίμηση μεταβολής εσόδων ΦΠΑ λόγω αλλαγής στον ΕΦΚ (εκατ. €)	-47,0	-47,0	0	0	36,2	36,2
Εκτίμηση μεταβολής εσόδων ΦΠΑ λόγω μεταβολής της κατανάλωσης	129,0	157,8	66,1	83,4	18,5	33,5
Διαφορά στα έσοδα από ΦΠΑ	82,0	110,8	66,1	83,4	54,7	69,7
Συνολική διαφορά κρατικών εσόδων	-27,9	22,0	154,0	194,1	242,4	281,9

σχέση με την τρέχουσα και θα διαμορφωθεί στα **593 ευρώ ανά χιλιόλιτρο** από τα **753 ευρώ ανά χιλιόλιτρο** της βασικής υπόθεσης. Αντίστοιχα, η ζήτηση αναμένεται να αυξηθεί **από 60% έως 74%** σε σχέση με την κατανάλωση της περιόδου 2014/15. Σε αυτή την περίπτωση, εκτιμάται ότι θα υπάρξει μικρή μεταβολή των κρατικών εσόδων, η οποία θα μπορεί να είναι από αρνητική έως θετική (**από -28 έως 22 εκατ. ευρώ**), αλλά σε κάθε περίπτωση με τις ελάχιστες επιπτώσεις για τον Κρατικό Προϋπολογισμό. Όπως φαίνεται, η ήδη μειωμένη τιμή καταναλωτή σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο, σε συνδυασμό με την περαιτέρω μείωση της τιμής λόγω ΕΦΚ, οδηγεί σε σημαντικές επιπτώσεις στις πωλήσεις, με ιδιαίτερα θετικά αποτελέσματα στα έσοδα από ΦΠΑ.

Το δεύτερο σενάριο αφορά στην εκτίμηση της κατανάλωσης και των κρατικών εσόδων, σε σύγκριση με τα περσινά, με δεδομένο το τρέχον επίπεδο ΕΦΚ, αλλά λαμβάνοντας υπόψη τη μείωση της τιμής πώλησης λόγω της πτώσης των διεθνών τιμών. Βάσει αυτού, παρατηρούμε ότι εκτιμάται μια αύξηση της κατανάλωσης **από 24% έως 31%**, δεδομένων των περσινών καιρικών συνθηκών και των λοιπών παραδοχών της ανάλυσης, κάτι που θα επιφέρει σημαντικές αυξήσεις τόσο στα έσοδα από ΕΦΚ, όσο και από ΦΠΑ. Ως αποτέλεσμα, τα κρατικά έσοδα είναι πιθανό να αυξηθούν **από 154-194 εκατ. ευρώ**. Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το σενάριο αύξησης του ΕΦΚ στα 330 ευρώ ανά χιλιόλιτρο. Σε

αυτή την περίπτωση, αναμένεται να υπάρξει σημαντική αύξηση της τιμής κατά 16% σε σχέση με την υπόθεση της ανάλυσής μας και να διαμορφώνεται στα **876 ευρώ ανά χιλιόλιτρο**. Ωστόσο, είναι πολύ σημαντικό ότι η τιμή αυτή είναι χαμηλότερη από τη μέση τιμή της περιόδου 2014/15 που ήταν 985 ευρώ ανά χιλιόλιτρο. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση της ζήτησης σε σχέση με τα περσινά επίπεδα **από 6% έως 11%** και συνεπώς α) την αύξηση των κρατικών εσόδων από ΕΦΚ και ΦΠΑ, εξαιτίας του αυξημένου συντελεστή ΕΦΚ και β) την αύξηση των εσόδων λόγω της υψηλότερης κατανάλωσης. Τελικά, δεδομένων των παραδοχών της ανάλυσης, εκτιμάται ότι τα συνολικά κρατικά έσοδα δύναται να αυξηθούν **από 242 έως 282 εκατ. ευρώ** σε σχέση με τα έσοδα της περιόδου 2014/15.

Σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα ότι οι παραπάνω εκτιμήσεις για τη ζήτηση και τα κρατικά έσοδα βασίζονται σε δύο κύριες παραδοχές. Η πρώτη αφορά στην υπόθεση ότι οι καιρικές συνθήκες της τρέχουσας περιόδου θα είναι αντίστοιχες με αυτές της περιόδου 2014/15, και, συνεπώς, υποθέτουμε αντίστοιχες ανάγκες των νοικοκυριών για θέρμανση. Ωστόσο, για την εξαγωγή ολοκληρωμένων συμπερασμάτων, εξετάστηκαν διάφορα σενάρια βαθμομερών θέρμανσης, τα οποία βασίστηκαν σε προηγούμενες περιόδους κατά τις οποίες επικρατούσαν είτε ευνοϊκότερες, είτε δυσμενέστερες κλιματικές συνθήκες και βάσει αυτών τα αποτελέσματα διαφοροποιούνται

σε κάποιο βαθμό. Συνεπώς, δε θα πρέπει να παραλείψουμε το ότι τα τελικά αποτελέσματα θα επηρεαστούν από τις πραγματικές καιρικές συνθήκες που θα ισχύσουν στην τρέχουσα περίοδο.

Η δεύτερη σημαντική παραδοχή αφορά στην τιμή βάσης που χρησιμοποιήθηκε για την ανάλυση, η οποία αναφέρεται στην ιδιαίτερα ευνοϊκή τιμή της τρέχουσας περιόδου. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι τα σημερινά επίπεδα τιμών αντιστοιχούν με εκείνα της περιόδου 2010/11, όπου η επιβάρυνση του ΕΦΚ ήταν 21 ευρώ ανά χιλιόλιτρο. Συνεπώς, τα αποτελέσματα που προκύπτουν για τα κρατικά έσοδα είναι ιδιαίτερα ευνοϊκά σε σχέση με τα στοιχεία του 2014/15, αλλά δε θα πρέπει να παραβλέψουμε το γεγονός ότι βασίζονται στις πολύ ευνοϊκές τρέχουσες τιμές. Στην περίπτωση που τα ίδια σενάρια εξεταστούν με τιμή βάσης τη μέση τιμή της περιόδου 2014/15, τότε προκύπτουν εντελώς διαφορετικά συμπεράσματα. Πιο συγκεκριμένα, σε αυτή την περίπτωση, για μειωμένο ΕΦΚ 100 ευρώ ανά χιλιόλιτρο, θα προέκυπταν απώλειες τις τάξης των 170 με 193 εκατ. ευρώ, ενώ για αυξημένο ΕΦΚ 330 ευρώ ανά χιλιόλιτρο, η αύξηση θα ήταν της τάξης μόλις των 32 με 68 εκατ. ευρώ, λόγω της μειωμένης ζήτησης.

6. Συμπεράσματα

Από την ανάλυση και τα αποτελέσματα προκύπτει ότι οι μεταβολές στα κρατικά έσοδα από μια πιθανή μεταβολή του ΕΦΚ εξαρτάται, επίσης, από άλλους σημαντικούς παράγοντες όπως οι διεθνείς τιμές του πετρελαίου και οι ενεργειακές ανάγκες των νοικοκυριών για θέρμανση, βάσει των καιρικών συνθηκών. Επίσης, θα πρέπει να έχουμε υπόψη ότι τα τελευταία χρόνια υπήρξαν σημαντικές αλλαγές στη ζήτηση για πετρέλαιο θέρμανσης που πιθανότατα οφείλονται σε παράγοντες όπως: (α) η προηγούμενη στροφή των καταναλωτών σε ανταγωνιστικές μορφές καυσίμων, η οποία σε πολλές περιπτώσεις είναι μόνιμου χαρακτήρα, (β) η ορθολογικότερη χρήση της ενέργειας από τους καταναλωτές για περιβαλλοντικούς, οικονομικούς και λοιπούς λόγους, (γ) το μειωμένο διαθέσιμο εισόδημα, (δ) η μείωση του λαθρεμπορίου μετά την εξίσωση του ΕΦΚ, κλπ.

Ωστόσο, τα αποτελέσματα της ανάλυσης, με δεδομένο το σημερινό χαμηλό επίπεδο των τιμών, είναι ιδιαίτερα ευνοϊκά για τα κρατικά έσοδα. Σύμφωνα με την ανάλυση, υπό το τρέχον επίπεδο ΕΦΚ των 230 ευρώ ανά χιλιόλιτρο, αναμένεται αύξηση των φορολογικών εσόδων από το πετρέλαιο θέρμανσης, γεγονός που

επιβεβαιώνεται και από τις μέχρι τώρα ενδείξεις. Αντίστοιχα, μια σημαντική μείωση του ΕΦΚ δεν φαίνεται να οδηγεί σε σημαντικές απώλειες κρατικών εσόδων, ενώ μια αύξηση του ΕΦΚ είναι πιθανό να αυξήσει τα έσοδα, χωρίς να έχει έντονα αρνητικές επιπτώσεις στην κατανάλωση. Αυτό προκύπτει, κυρίως, λόγω της μειωμένης τελικής τιμής πώλησης του πετρελαίου θέρμανσης στη χώρα μας, εξαιτίας της πτωτικής πορείας των διεθνών τιμών. Πρέπει, βέβαια, να επισημανθεί ότι η μείωση της τιμής προ φόρων, δεδομένων των σταθερών φορολογικών επιβαρύνσεων, οδηγεί στην αυξανόμενη ποσοστιαία συμμετοχή της φορολογίας στην τελική τιμή.

Τα παραπάνω συμπεράσματα και παρατηρήσεις θα πρέπει να ληφθούν υπόψη και να προηγηθεί λεπτομερής ανάλυση πριν από την οποιαδήποτε πολιτική απόφαση σχετικά με μεταβολές του ΕΦΚ στο πετρέλαιο θέρμανσης, ώστε να αποφευχθούν αρνητικές επιπτώσεις τόσο στα κρατικά έσοδα, όσο και στα νοικοκυριά σε περίπτωση νέας ανόδου των διεθνών τιμών. Επίσης, στην περίπτωση μείωσης του ΕΦΚ, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε και την πιθανότητα ύπαρξης αρνητικών επιπτώσεων στο λαθρεμπόριο των καυσίμων, εξαιτίας της μεγάλης διαφοράς που θα προκύψει μεταξύ του ΕΦΚ του πετρελαίου θέρμανσης και κίνησης. Όσον αφορά τη στήριξη των καταναλωτών και της αγοράς, αυτή θα πρέπει να βασίζεται σε στοχευμένες δράσεις, ώστε να υποστηριχθούν οι πιο ευαίσθητες κοινωνικές ομάδες και οι περιοχές με τις μεγαλύτερες ενεργειακές ανάγκες, καθώς και να ευνοηθούν οι επιχειρήσεις των κλάδων με τη μεγαλύτερη σημασία για την ελληνική οικονομία, οι οποίες θα αποφέρουν τα μέγιστα πολλαπλασιαστικά οφέλη στην εθνική οικονομία.

Βιβλιογραφία

1. Καραβίτης, Ν., Μανιάτης, Γ. και Σ. Ντάντσεβ (2012), *Η Εξίσωση του Ειδικού Φόρου Κατανάλωσης στο Πετρέλαιο Θέρμανσης και Κίνησης*, Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (IOBE), Αθήνα.
2. Μανεισιώτης, Β. και Ν. Καραβίτης (1991), *Η Εναρμόνιση της Φορολογίας Καυσίμων και Οιοπνευματωδών Ποτών*, Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (IOBE), Αθήνα.
3. Μάρδας, Δ. (2014), *Νοθεία και λαθρεμπόριο καύσιμων: Μέτρα πολιτικής*, Μελέτη για το Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων (ΙΜΕ) της Γενικής Συνομοσπονδίας Επαγγελματιών, Βιοτεχνών, Εμπόρων Ελλάδας (ΓΣΕΒΕΕ).
4. OECD (2001), *An Overview of Green Tax Reform and Environmentally Related Taxes in OECD Countries*, Organization for Economic Cooperation and Development, Paris.

Πρόσφατες εξελίξεις στα Δυτικά Βαλκάνια: Οικονομική προοπτική και γεωπολιτικές προκλήσεις

Ελευθερία Παναγιώτου*

1. Εισαγωγή

Οι χώρες των Δυτικών Βαλκανίων αντιμετωπίζουν μία από τις πιο κρίσιμες περιόδους των τελευταίων δεκαετιών. Οι δυσκολίες και οι προκλήσεις στην περιοχή είναι εμφανείς σε πολλά μέτωπα και δοκιμάζουν τα όρια των ευάλωτων αυτών κρατών που δεν έχουν ακόμη πλήρως εδραιώσει την πολιτική και οικονομική τους μετάβαση. Οι επιπτώσεις από την κρίση στην Ευρωζώνη –και ιδιαίτερα την Ελλάδα– συνεχίζουν να επηρεάζουν αρνητικά τις οικονομίες της περιοχής, τις προοπτικές ανάπτυξής τους, την ικανότητά τους για μεταρρυθμίσεις, και συνεπώς την προοπτική ένταξής τους στην ΕΕ. Το ιδιαίτερα αρνητικό διεθνές περιβάλλον σχετικά με τη διεύρυνση της ΕΕ τα τελευταία χρόνια έχει επιδεινωθεί λόγω νέων εξωτερικών παραγόντων, καθοριστικότερος των οποίων είναι η κλιμάκωση της προσφυγικής κρίσης. Η άνευ προηγουμένου ροή προσφύγων μέσω της περιοχής πιέζει τις ήδη αποδυναμωμένες βαλκανικές χώρες σε νέα όρια και δοκιμάζει σοβαρά τη σταθερότητα και τους πόρους της περιοχής.

Καθώς οι πολιτικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις υπαναχωρούν, το πάγωμα της διαδικασίας ένταξης στην ΕΕ έχει οδηγήσει σε σημαντική απομυθοποίηση της ιδέας της «Ευρώπης»: ο έως σήμερα αδιαμφισβήτητος ρόλος της ΕΕ ως «άγκυρας» σταθερότητας και ως κίνητρου για μεταρρύθμιση χάνει σιγά-σιγά την αξιοπιστία και την απήχησή του για ορισμένες από αυτές τις χώρες. Κυρίως, ενώ η ΕΕ αρχίζει να χάνει την απήχησή της, μετακινούνται σημαντικά οι γεωπολιτικές ισορροπίες στην περιοχή: η Ρωσία διεκδικεί την ανάκτηση της θέσης της ως σημαντικού παράγοντα στην περιοχή, προσπαθεί να δημιουργήσει ισχυρότερους οικονομικούς, πολιτικούς και διπλωματικούς δεσμούς και να αναπτύξει μια ισχυρότερη παρουσία σε κρίσιμους τομείς όπως η ενέργεια και οι επενδύσεις σε υποδομές.

2. Δυσμενείς οικονομικές συνθήκες (ως συνέπεια της συνεχιζόμενης ελληνικής κρίσης)

Η οικονομική κρίση έπληξε την περιοχή των Βαλκανίων ακριβώς τη στιγμή που παγίωνε την πρόοδο που

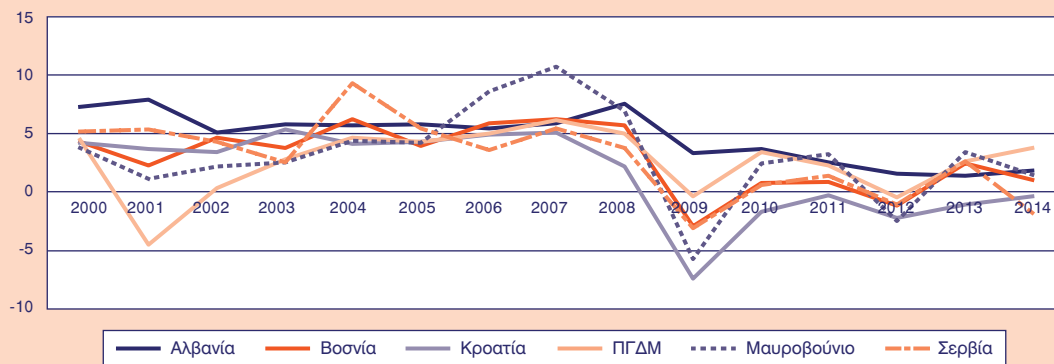
είχε επιτύχει μετά την έξοδο από χρόνια πολέμων, πολιτικής αστάθειας και επώδυνων προγραμμάτων οικονομικής μεταρρύθμισης. Για τις περισσότερες χώρες της περιοχής, η περίοδος 2003-2007 ήταν μια από τις καλύτερες για πάνω από μια δεκαετία, με την ετήσια αύξηση του πραγματικού ΑΕΠ να κυμαίνεται κατά μέσο όρο στο 6%, ενώ η περιοχή έλαβε επίσης μεγάλες εισροές ξένων άμεσων επενδύσεων (ΞΑΕ) κατά την περίοδο 2003-2007 (Institute for International Finance, 2009). Η οικονομική επιβράδυνση στις χώρες της ΕΕ–όπου προορίζονται πάνω από τις μισές εξαγωγές των βαλκανικών χωρών– λόγω της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, επηρέασε αρνητικά συνιστώσες των βαλκανικών οικονομιών, όπως η βιομηχανική παραγωγή, η απασχόληση, τα συναλλαγματικά αποθεματικά, καθώς και τα εθνικά εμπορικά ελλείμματα. Η συρρίκνωση των εξαγωγών –για παράδειγμα οι εξαγωγές της Κροατίας μειώθηκαν κατά 15% και της Βουλγαρίας κατά 22,5%–, σε συνδυασμό με τη μειωμένη εισροή ΞΑΕ, προκάλεσαν τα πρώτα συμπτώματα της κρίσης στην περιοχή το τελευταίο τρίμηνο του 2008. Μέχρι τα μέσα του 2009, οι επιπτώσεις στον χρηματοπιστωτικό κλάδο έγιναν ιδιαίτερα αισθητές, ιδιαίτερα με την επιβράδυνση των δανειοδοτικών δραστηριοτήτων των ξένων τραπεζών (Bastian, 2008).

Ως εκ τούτου, από τα τέλη του 2008, όλες οι χώρες των Δυτικών Βαλκανίων βίωσαν τη συρρίκνωση του ΑΕΠ, την αύξηση των ποσοστών ανεργίας, την πτώση της βιομηχανικής παραγωγής, τη μείωση των ποσοστών των ΞΑΕ, την αύξηση των τρεχουσών συναλλαγών και του εμπορικού ελλείμματος, καθώς και μια σημαντική μείωση των εμβασμάτων. Για παράδειγμα, ενώ το 2009 τα εμβάσματα αντιπροσώπευαν το 15,9% του ΑΕΠ της Αλβανίας, μέχρι το 2014 έπεσαν στο 8,5% του ΑΕΠ (World Bank, 2016). Η ήπια οικονομική ανάκαμψη το 2010-11 διεκόπη από την κλιμάκωση της κρίσης χρέους της Ευρωζώνης και της Ελλάδας, η οποία συνέβαλε άμεσα σε μια δεύτερη ύφεση στις περισσότερες χώρες των Δυτικών Βαλκανίων το 2012-13 (Murgasova, 2015).

Η κρίση είχε εξαιρετικά αρνητικές επιπτώσεις στις ξένες άμεσες επενδύσεις στην περιοχή, όπου σημαντικοί τομείς προσέλκυσης ΞΑΕ είναι εκείνοι της ενέργειας, των τραπεζικών και χρηματοπιστωτικών εργασιών, των τηλεπικοινωνιών, των ακινήτων, του λιανικού εμπορίου και της βιομηχανικής παραγωγής (Bartlett and Prica, 2013). Στους πιο σημαντικούς επενδυτές περιλαμβάνονται η Αυστρία, η Ολλανδία, η Γερμανία, το Βέλγιο, η Γαλλία, η Ρωσία, η Ιταλία, η Ισπανία και η Ελλάδα (κυρίως πριν από την κρίση). Το 2007 οι ΞΑΕ αντιπροσώπευαν το 21,8% του ΑΕΠ στο

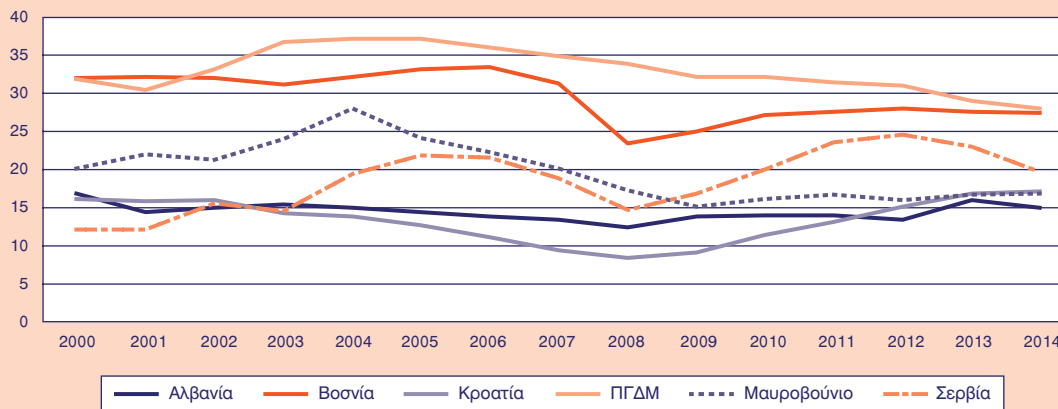
* Ερευνήτρια Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1
Ρυθμοί ανάπτυξης ΑΕΠ, Δυτικά Βαλκάνια

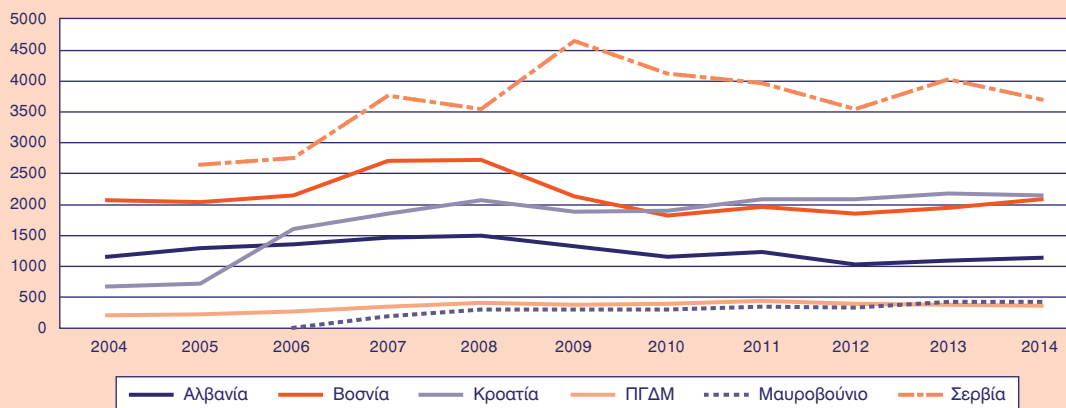
Πηγή: IMF World Economic Outlook, Οκτώβριος 2015.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2
Ποσοστά ανεργίας, Δυτικά Βαλκάνια

Πηγή: IMF World Economic Outlook, Οκτώβριος 2015.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3
Εισερχόμενα εμπόσματα, Δυτικά Βαλκάνια (εκατ. δολ. ΗΠΑ)

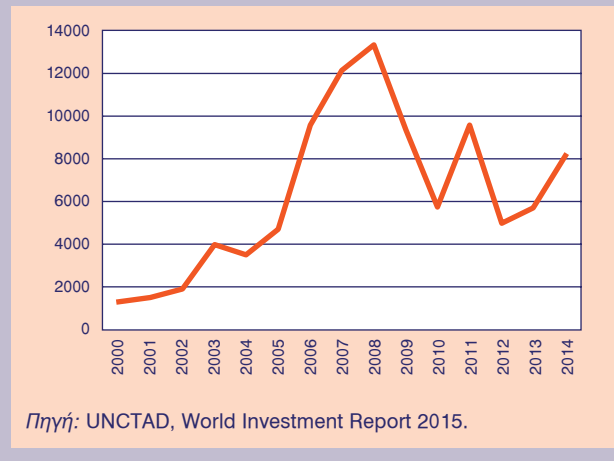
Πηγή: World Bank, Migration and Remittances Factbook 2016.

Μαυροβούνιο, 13,5% στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, 12,6% στο Κόσοβο, 8,5% στην ΠΓΔΜ και 8,2% στην Κροατία. Κατά τα τελευταία χρόνια πολλές ευρωπαϊκές εταιρείες ακύρωσαν νέα έργα και μερικές απέσυραν ακόμη και κεφάλαια που είχαν επενδύσει σε βραχυπρόθεσμα έργα. Ομοίως, ορισμένες ιδιωτικοποιήσεις μεγάλης κλίμακας ακυρώθηκαν λόγω των χαμηλών τιμών αγοράς που προσφέρθηκαν (EBRD, 2015).

Οι αρνητικές επιπτώσεις της ελληνικής κρίσης στις οικονομίες των Δυτικών Βαλκανίων εξακολουθούν να είναι πολύ σημαντικές και έχουν τεράστιο αντίκτυπο στην οικονομική ανάπτυξη, την πολιτική σταθερότητα, ακόμη και στην προοπτική ένταξης των χωρών αυτών στην ΕΕ. Λόγω της αλληλεξάρτησης ανάμεσα στην Ελλάδα και τις χώρες της περιοχής, η μετάδοση της ελληνικής κρίσης ήταν ιδιαίτερα εμφανής στους τομείς του εμπορίου και των τραπεζών, καθώς και στη μείωση της εισροής των εμβασμάτων και των ξένων άμεσων επενδύσεων. Επιπλέον, καθώς η Ελλάδα έχει επίσης σημαντική εμπλοκή στη Βουλγαρία και τη Ρουμανία (κυρίως στον τραπεζικό τομέα), οι αρνητικές επιπτώσεις της ελληνικής κρίσης στις χώρες αυτές εξαπλώθηκαν και στις οικονομίες των Δυτικών Βαλκανίων.

Η Ελλάδα υπήρξε ένας σημαντικός επενδυτής στις βαλκανικές χώρες κατά την περίοδο 2003-2008. Μέχρι το 2008, περίπου 4.000 ελληνικές επιχειρήσεις είχαν επενδύσει στην περιοχή, συμβάλλοντας στη δημιουργία περίπου 200.000 θέσεων εργασίας. Η Αλβανία, η Σερβία και η ΠΓΔΜ είναι οι πλέον ευάλωτες στις αρνητικές δευτερογενείς επιπτώσεις μέσω μειωμένων εισροών ΞΑΕ, καθώς η Ελλάδα υπήρξε ιδιαίτερα δυναμικός επενδυτής σε αυτές τις χώρες κατά τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια. Το 2008, λίγο πριν από την έναρξη της κρίσης, οι ελληνικές ΞΑΕ

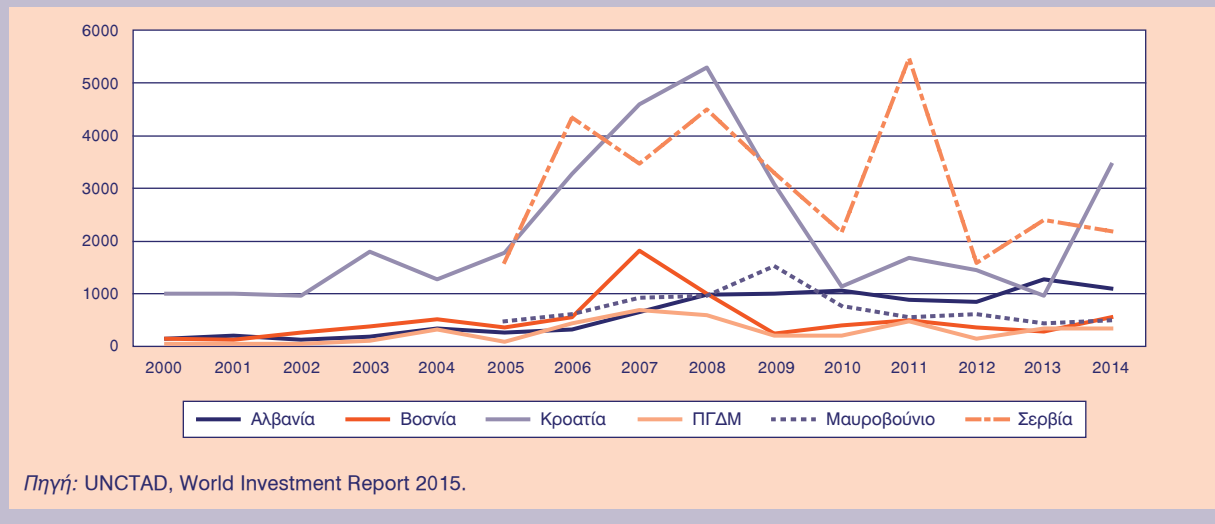
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4
Συνολικές ροές ΞΑΕ, Δυτικά Βαλκάνια (εκατ. δολ. ΗΠΑ)

αντιπροσώπευαν το 34% των συνολικών επενδύσεων στην Αλβανία και το 15% στη Σερβία. Στην περίπτωση της ΠΓΔΜ, η Ελλάδα ήταν σταθερά μεταξύ των κορυφαίων πέντε επενδυτών στη χώρα κατά την τελευταία δεκαετία, διατηρώντας κατά μέσο όρο πάνω από 17% του συνόλου των ΞΑΕ (Panagiotou, 2013).

Οι ελληνικές τράπεζες έχουν δραστηριοποιηθεί ιδιαίτερα και έχουν επενδύσει σε μεγάλο βαθμό στα Βαλκάνια τα τελευταία χρόνια, με την απόκτηση τοπικών τραπεζών και την επέκταση των ισολογισμών τους, ιδίως σε τομείς υψηλής ανάπτυξης όπως της κατανάλωσης και του ενυπόθηκου δανεισμού (Bastian, 2003). Επτά μεγάλες ελληνικές τράπεζες –συμπεριλαμβανομένης της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, της EFG Eurobank, της Πειραιώς και της Alpha Bank– έχουν καθιερώσει ένα δίκτυο περίπου 20 θυγατρικών

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5
Συνολικές ροές ΞΑΕ, ανά χώρα (εκατ. δολ. ΗΠΑ)

στην περιοχή, με περίπου 1.900 καταστήματα, που απασχολούν περίπου 23.500 άτομα. Μέχρι το 2008, οι ελληνικές τράπεζες είχαν συσσωρεύσει ένα σημαντικό μερίδιο αγοράς στην περιοχή, το οποίο αντιπροσώπευε περίπου το 30% του συνολικού τραπεζικού ενεργητικού στη Βουλγαρία και την ΠΓΔΜ, το 25% στην Αλβανία, το 15% στη Σερβία (όπου τρεις από τις δέκα τράπεζες είναι ελληνικές) και το 17% στη Ρουμανία (MacDonald, Hope and Bryant, 2010).

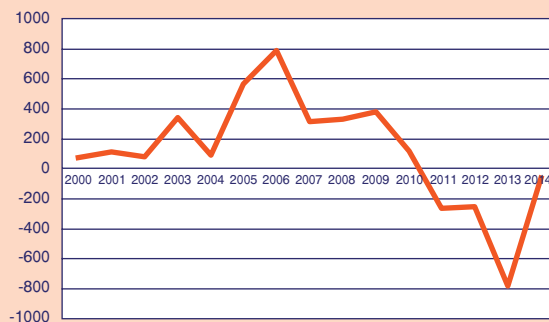
Μετά το 2009, η διεύρυνση των spreads των ελληνικών κρατικών ομολόγων οδήγησε σε αύξηση του κόστους χρηματοδότησης για τις ελληνικές τράπεζες· αντιμέτωπες με τέτοιο περιορισμό ρευστότητας, οι ελληνικές τράπεζες άρχισαν να αποσύρουν τα κεφάλαιά τους από τις δραστηριότητές τους στα Βαλκάνια. Κατά συνέπεια, οι απαιτήσεις στον ελληνικό τραπεζικό τομέα μειώθηκαν κατά 18% στη Σερβία και κατά 25% στη Ρουμανία και τη Βουλγαρία, στα δύο χρόνια έως τον Δεκέμβριο του 2011 (EIU, 2012). Αυτή η υποχώρηση στη ρευστότητα δεν διατάραξε μόνο τους χρηματοπιστωτικούς τομείς στην περιοχή, αλλά είχε και μεγάλο αντίκτυπο στις τοπικές οικονομίες, δεδομένου ότι όλες αυτές οι χώρες βασίζουν το οικονομικό τους σύστημα στον τραπεζικό κλάδο, όπου ένα μεγάλο μέρος της δραστηριότητας δανεισμού γίνεται μέσω τραπεζών και όχι μετοχών ή εταιρικών ομολόγων (Deutsche Bank, 2012).

Η κατάσταση επιδεινώθηκε ραγδαία το 2015, λόγω της αυξημένης αβεβαιότητας στην Ελλάδα για την έκβαση της διαπραγμάτευσης του τρίτου πακέτου διάσωσης, του κλεισίματος των τραπεζών και του ελέγχου κίνησης κεφαλαίων. Τον Μάιο του 2015, το ΔΝΤ προειδοποίησε ότι ορισμένες χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης θα επηρεαστούν περαιτέρω από μια επιδείνωση της κατάστασης στην Ελλάδα, κυρίως μέσω των τραπεζικών σχέσεων.

Λόγω της υψηλής έκθεσης αυτών των χωρών σε ελληνικές τράπεζες, τα τελευταία χρόνια, οι κεντρικές τράπεζες της περιοχής έλαβαν μέτρα στην προσπάθεια να απομονώσουν τις θυγατρικές των ελληνικών τραπεζών από τις μητρικές τους. Για παράδειγμα, οι περισσότερες ελληνικές τράπεζες στην περιοχή λειτουργούν πλέον ως ξεχωριστές οντότητες καταχωρισμένες σύμφωνα με την τοπική νομοθεσία και υπόκεινται στους τοπικούς τραπεζικούς κανόνες, συμπεριλαμβανομένων των αναγκών ρευστότητας, κάτι που περιορίζει την έκθεσή τους στους χρηματοπιστωτικούς κινδύνους των μητρικών τους τραπεζών (Assenova, 2015). Στη Βουλγαρία, η οποία είναι η πιο εκτεθειμένη στην ελληνική κρίση, η Εθνική Τράπεζα της Βουλγαρίας (BNB) απαιτεί από τις ελληνικές τράπεζες τη διατήρηση υψηλότερων καταθέσεων στην κεντρική τράπεζα και περιορίζει το ύψος

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 6

Ροές ελληνικών ΞΑΕ προς τα Βαλκάνια (εκατ. ευρώ)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος.

της μεταφοράς κεφαλαίων στη μητρική τράπεζα στην Ελλάδα. Επίσης, η BNB δεν επιτρέπει στις θυγατρικές να αντλήσουν κεφάλαια από τη μητρική τους τράπεζα, ή να κατέχουν ελληνικά κρατικά ομόλογα. Για παράδειγμα, πριν το βουλγαρικό υποκατάστημα της Alpha Bank πωληθεί στην Postbank (την ελληνική Eurobank) στις 17 Ιουλίου 2015, όλο το ενεργητικό της μητρικής τράπεζας διεγράφη από τον ισολογισμό της κατ' εντολή της BNB. Η Alpha Bank Βουλγαρίας μείωσε τις υποχρεώσεις της στη μητρική της τράπεζα κατά δύο δις λέβα (1,1 δις δολάρια ΗΠΑ), τα οποία φέρεται να καταχωρίστηκαν ως περιουσιακά στοιχεία του υποκαταστήματος μέσω μιας συμφωνίας το 2012. Επίσης μείωσε το μερίδιο αγοράς των ελληνικών τραπεζών στη βουλγαρική αγορά κάτω από το 20%.

Στην ΠΓΔΜ, η Εθνική Τράπεζα της ΠΓΔΜ (NBRM) παρακολουθεί καθημερινά όλες τις συναλλαγές μεταξύ των ελληνικών τραπεζών και των τοπικών τους φορέων. Στις 29 Ιουνίου 2015, η ΠΓΔΜ επέβαλε προσωρινά όρια στις εκροές κεφαλαίων προς την Ελλάδα σε μια προσπάθεια προστασίας της οικονομικής της σταθερότητας. Επιπλέον, η κεντρική τράπεζα των Σκοπίων έδωσε οδηγία στις τοπικές τράπεζες να αποσύρουν καταθέσεις και δάνεια από τράπεζες που εδρεύουν στην Ελλάδα. Ομοίως, η Εθνική Τράπεζα της Σερβίας (NBS) επέτεινε την παρακολούθηση και περιόρισε τις συναλλαγές των τοπικών, ελληνικής ιδιοκτησίας, δανειοδοτριών με τις μητρικές τους τράπεζες προκειμένου να αποφευχθούν δευτερογενείς επιδράσεις από την ελληνική κρίση (SEENews, 13 Ιουλίου 2015).

Οι τράπεζες της περιοχής έχουν ισχυρούς δείκτες κεφαλαιακής επάρκειας για την προστασία των καταθετών και τη διασφάλιση της σταθερότητας του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Οι δείκτες κεφαλαιακής επάρκειας κυμαίνονται από 20% στη Σερβία και τη Βουλγαρία, έως 17% στη Ρουμανία, και 13%

στην ΠΓΔΜ, πολύ πάνω από τη διεθνή απαίτηση του 8% (EIU, 2015). Σε πολλές χώρες, οι ελάχιστοι δείκτες κεφαλαιακής επάρκειας, που καθορίζονται από τις κεντρικές τράπεζες, για τις ελληνικές τράπεζες είναι υψηλότεροι από ό,τι για άλλες δανειοδότες. Για παράδειγμα, στην Αλβανία, η ελάχιστη απαίτηση κεφαλαιακής επάρκειας του 12% αυξήθηκε στο 14% για τις ελληνικές τράπεζες· ο δείκτης κεφαλαιακής επάρκειας των τριών ελληνικών δανειοδοτριών που λειτουργούν στη χώρα είναι 17%.

Παρά τα μέτρα που έχουν ληφθεί από τους βαλκανικούς εταίρους της Ελλάδας ώστε να προστατεύσουν τον χρηματοπιστωτικό τομέα από την ελληνική κρίση, ο κίνδυνος εξάπλωσης –με τη μορφή του πανικού και της μαζικής απόσυρσης καταθέσεων (bank run)– παραμένει υψηλός. Τα τελευταία χρόνια, πολλές τοπικές τράπεζες κατέρρευσαν στη Σερβία και τη Βουλγαρία. Τον Ιούνιο του 2014, η Corporate Commercial Bank (CCB), η τέταρτη μεγαλύτερη δανειοδότρια της Βουλγαρίας, κατέρρευσε όταν οι καταθέτες έσπευσαν να αποσύρουν τα χρήματά τους, θορυβημένοι από μια υπόθεση διαφθοράς στο εσωτερικό της τράπεζας· οι καταθέτες έπρεπε να περιμένουν μέχρι τον Δεκέμβριο για να ανακτήσουν τις καταθέσεις τους, εγγυημένες έως του ποσού των €100.000.

3. Στασιμότητα στη διεύρυνση της ΕΕ, επιβράδυνση εκδημοκρατισμού και μεταρρυθμίσεων στην περιοχή

Τον Ιανουάριο του 2014 ξεκίνησαν οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις για τη Σερβία, ενώ τον Ιούνιο του ίδιου έτους χορηγήθηκε καθεστώς υποψηφιότητας στην Αλβανία. Πέρα από αυτό, σημειώθηκε ελάχιστη πρόοδος στη διαδικασία ένταξης των Δυτικών Βαλκανίων στην ΕΕ κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών. Η «κόπωση της διεύρυνσης», η οποία εμφανίστηκε μετά τους γύρους διεύρυνσης κατά την περίοδο 2004-2007, έχει επιδεινωθεί από το εξαιρετικά δυσμενές διεθνές περιβάλλον: η συνεχιζόμενη κρίση χρέους της Ευρωζώνης και της Ελλάδας, η άνοδος του ευρωσκεπτικισμού, η διαρκής ύφεση σε πολλά κράτη-μέλη της ΕΕ, καθώς και οι νέες προκλήσεις –όπως η προσφυγική κρίση και η απειλή τρομοκρατικών ενεργειών– έχουν δημιουργήσει μια διάχυτη αίσθηση ανασφάλειας σε όλη την Ευρώπη. Η ανασφάλεια αυτή ωθεί αναπόφευκτα την πολιτική της ΕΕ να επικεντρωθεί περισσότερο σε εγχώρια πολιτικά και οικονομικά θέματα, μετακινώντας τη διεύρυνση ως προτεραιότητα στην ατζέντα –σύμφωνα και με την αναγγελία της ηγεσίας της ΕΕ για πενταετές «πάγωμα της διεύρυνσης» (EU, 2015).

Σε αυτό το κλίμα, η ένταξη των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων στην ΕΕ είναι μια εξαιρετικά αντιδημοφι-

λής προοπτική για ένα μεγάλο τμήμα του ευρωπαϊκού πληθυσμού. Σύμφωνα με το Ευρωβαρόμετρο 83 της άνοιξης του 2015, το 49% των ερωτηθέντων κατοίκων της Ευρώπης των 28 είναι *αντίθετοι* στην ιδέα της περαιτέρω διεύρυνσης. Οι αριθμοί ποικίλλουν από χώρα σε χώρα: τα νεότερα μέλη (από τις διευρύνσεις του 2004 και του 2007) ήταν λιγότερο αντίθετα στην περαιτέρω διεύρυνση (με τη Ρουμανία να καταγράφει το μικρότερο ποσοστό με 15%, τη Λιθουανία και τη Βουλγαρία 24%), ενώ τα παλαιότερα μέλη εξέφρασαν την αντίθεσή τους με πολύ υψηλότερα ποσοστά. Στην Αυστρία και τη Γερμανία το 71% και 67% του πληθυσμού, αντίστοιχα, είναι αντίθετο στην περαιτέρω διεύρυνση, με τη Γαλλία και το Λουξεμβούργο να ακολουθούν με 64% και 63% (Eurobarometer 83).

Η «κόπωση της διεύρυνσης» της ΕΕ συνοδεύεται και από μια έντονη «κόπωση της αξιολόγησης» των Δυτικών Βαλκανίων. Το όλο και πιο αρνητικό διεθνές περιβάλλον, σε συνδυασμό με την αναπόφευκτη παράταση της διαδικασίας προσχώρησης, έχει ως αποτέλεσμα την αποδυνάμωση της λαϊκής στήριξης για ένταξη στην ΕΕ των Δυτικών Βαλκανίων, καθώς ο πληθυσμός των χωρών αυτών είναι όλο και πιο απογοητευμένος, και γίνεται όλο και πιο δύσκολο να διατηρήσει τον ενθουσιασμό του για τη διαδικασία σύγκλισης (Kmezcic and Bieber, 2015). Καθώς η ΕΕ αρχίζει να χάνει την απήχησή της, η δέσμευση για οικονομική και πολιτική μεταρρύθμιση στην περιοχή αποδυναμώνεται έντονα και συχνά υπαναχωρεί. Σε όλη την περιοχή ο πολιτικός λόγος έχει καταστεί όλο και πιο ανελεύθερος, αντιδημοκρατικός και εθνικιστικός. Οι εκλογές στο Κόσοβο το 2014 έφεραν παρατεταμένη πολιτική κρίση και θεσμικό αδιέξοδο, η εφαρμογή της συμφωνίας μεταξύ Σερβίας και Κοσόβου (που καταρτίστηκε υπό την αιγίδα της ΕΕ το 2013) έχει πρακτικά παγώσει, και στο Βόρειο Κόσοβο εξακολουθούν οι εξάρσεις σποραδικής βίας. Επίσης, στην ΠΓΔΜ ο ΟΑΣΕ επέκρινε τη μη διασφάλιση του αδιάβλητου των εκλογών και η αντιπολίτευση αρνήθηκε να αναγνωρίσει τα αποτελέσματα. Κυρίως, σε ορισμένες χώρες, η πολιτική ηγεσία επιδιώκει άλλες βραχυπρόθεσμες επιλογές εξωτερικής πολιτικής και αναζητά άλλους υποστηρικτές. Για παράδειγμα, η Σερβία βασίζεται στη Ρωσία για βοήθεια και αλληλεγγύη στο ζήτημα του Κοσόβου και για οικονομική στήριξη, ενώ η Αλβανία και η Βοσνία αναζητούν στην Τουρκία πολιτική στήριξη και επενδύσεις (Oxford Analytica, 2012).

Οι εντάσεις που προέκυψαν κατά τη διάρκεια της επετείου της σφαγής της Σρεμπρένιτσα τον Ιούλιο του 2015 απέδειξαν ότι οι σχέσεις στις πρώην Γιουγκοσλαβικές Δημοκρατίες παραμένουν τεταμένες και αυτό εξακολουθεί να αποτελεί μια πρόκληση για την πρόοδο της περιοχής. Η σφαγή της Σρεμπρένιτσα παραμένει μια ανοικτή πληγή για όλη την περιοχή,

και ιδιαίτερα τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Ο Μίλοραντ Ντόντικ, Πρόεδρος της Δημοκρατίας της Σέρπσκα (εντός του ομοσπονδιακού κράτους της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης), αρνείται να αναγνωρίσει τα γεγονότα της Σρεμπρένιτσα ως γενοκτονία (παρά το γεγονός ότι η ΕΕ το έχει κάνει). Επιπλέον, ο Ντόντικ – με τη στήριξη της Μόσχας – τάσσεται υπέρ του διαχωρισμού της Δημοκρατίας της Σέρπσκα από τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, αναφέροντας ότι είναι «στρατόπεδο συγκέντρωσης για το Σερβικό λαό» (BiEPAG, 2015).

Έτσι, καθώς η ένταξη στην ΕΕ παγώνει και η δέσμευση για μεταρρυθμίσεις υπαναχωρεί, η περιοχή διέπεται όλο και περισσότερο από παράλυση των θεσμών, κακή διακυβέρνηση, λαϊκές διαμαρτυρίες, διαφθορά, περιορισμένη πρόοδος στις μεταρρυθμίσεις, αδιαφανείς εκλογές και εθνικιστικές εντάσεις. Αυτές οι νέες πραγματικότητες συνιστούν σοβαρές απειλές για τη σταθερότητα και το μέλλον της περιοχής.

4. Αυξημένη και δυναμική επιρροή της Ρωσίας στην περιοχή

Μια άλλη σημαντική εξέλιξη στην περιοχή είναι η ενδυνάμωση της ρωσικής πολιτικής και συμμετοχής στα Βαλκάνια. Τα τελευταία χρόνια η Ρωσία έχει επενδύσει σημαντικούς πόρους και χρόνο στην προσπάθειά της να επανακατακτήσει και να εδραιώσει την οικονομική, διπλωματική και πολιτική επιρροή της στην περιοχή των Βαλκανίων. Στόχος της Ρωσίας είναι να εμποδίσει την ευρωπαϊκή προοπτική των Δυτικών Βαλκανίων, να αποτρέψει την ένταξη στο ΝΑΤΟ του Μαυροβούνιου, της Βοσνίας και της ΠΓΔΜ, να επανεδραιώσει τη θέση της στη Νοτιοανατολική Ευρώπη έτσι ώστε να έχει ευκολότερη πρόσβαση στη Μεσόγειο και την Αδριατική, και να αποκαταστήσει τον συσχετισμό δυνάμεων σε μια περιοχή με παραδοσιακά έντονη ρωσική στρατηγική σημασία. Η Σερβία, το Μαυροβούνιο, η Βουλγαρία και η Δημοκρατία της Σέρπσκα είναι παραδοσιακά σύμμαχοι της Ρωσίας με ισχυρούς πολιτιστικούς, θρησκευτικούς, ιστορικούς και οικονομικούς δεσμούς.

Κυρίως η Ρωσία επωφελείται σήμερα από την απογοήτευση των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων με την αργή διαδικασία ένταξης στην ΕΕ και το αυξανόμενο αντιευρωπαϊκό αίσθημα, καθώς και από την απροθυμία της Δύσης να επενδύσει στην περιοχή λόγω των εξαιρετικά αρνητικών οικονομικών συνθηκών, του αργού ρυθμού των μεταρρυθμίσεων και της διαφθοράς. Σε αυτό το πλαίσιο, τα σημαντικότερα μέσα επιρροής της Ρωσίας στην περιοχή περιλαμβάνουν την ενέργεια, τις επενδύσεις και την πολιτική διπλωματία.

Η Ρωσία είναι μακράν ο κύριος προμηθευτής πετρελαίου και φυσικού αερίου στα Βαλκάνια, όπου όλες οι χώρες εξακολουθούν να εξαρτώνται σε μεγάλο βαθ-

μό από τις εισαγωγές για να καλύψουν τις ανάγκες τους: για παράδειγμα, η Σερβία καλύπτει περισσότερο από το 75% των αναγκών της για φυσικό αέριο από τη Ρωσία. Η προμήθεια φυσικού αερίου, τα έργα υποδομής και οι ρωσικές επενδύσεις στον ενεργειακό τομέα αυξάνουν την επιρροή της Ρωσίας στην περιοχή. Οι ιδιωτικές και κρατικές ρωσικές εταιρείες κατέχουν τώρα ένα σημαντικό μερίδιο στους τομείς ενέργειας αρκετών βαλκανικών χωρών: η Gazprom αγόρασε το πλειοψηφικό πακέτο της σερβικής κρατικής επιχείρησης πετρελαίου, ενώ στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, η ρωσική κρατική εταιρεία πετρελαίου Zarubezhneft πέτυχε μια στρατηγικά σημαντική παρουσία στον τομέα του πετρελαίου μέσω της παρουσίας της στη Δημοκρατία της Σέρπσκα (Bieri, 2015). Οι ρωσικές εταιρείες είναι επίσης πολύ δραστήριες στους κλάδους ενέργειας της Κροατίας και της Βουλγαρίας.

Όσον αφορά τις επενδύσεις, και εφόσον η Ευρωζώνη βρίσκεται σε κρίση και οι ελληνικές ΞΑΕ στην περιοχή συρρικνώνονται δραματικά, οι βαλκανικές χώρες έχουν γίνει πιο ανοικτές σε προσφορές επενδύσεων και χρηματοπιστωτικής στήριξης από άλλες χώρες, όπως η Κίνα και η Ρωσία. Η Ρωσία έγινε ο μεγαλύτερος επενδυτής του Μαυροβούνιου, με το 32% των επιχειρήσεων να βρίσκεται τώρα υπό ρωσική κατοχή. Η ρωσική παρουσία είναι ιδιαίτερα εμφανής στους κλάδους των ακινήτων, του τουρισμού και της αναψυχής, με το ένα τρίτο του συνόλου των τουριστών στο Μαυροβούνιο να προέρχεται από τη Ρωσία. Οι ρωσικές επενδύσεις είναι επίσης πολύ ισχυρές στους τομείς των τροφίμων και ποτών, των τραπεζών, της γεωργίας και των μεταφορών. Η Ρωσία έχει επενδύσει σημαντικά στον εκσυγχρονισμό του σερβικού σιδηροδρομικού δικτύου και στην αγορά ρωσικού τροχαίου υλικού· το έργο είναι εγγυημένο με δάνειο 800 εκατομμυρίων δολαρίων από τη Ρωσία (Clark and Foxall, 2014).

Τέλος, όσον αφορά τη διπλωματική επιρροή και την ασφάλεια, η Ρωσία αναθερμαίνει τους παραδοσιακούς πολιτικούς δεσμούς που βασίζονται σε κοινές ιδεολογικές, θρησκευτικές, ιστορικές και πολιτιστικές συγγένειες με χώρες της περιοχής. Ο κύριος εταίρος της Ρωσίας στα Δυτικά Βαλκάνια είναι η Σερβία: η στενή σχέση των δύο χωρών έχει τις ρίζες της στην εποχή της τσαρικής Ρωσικής Αυτοκρατορίας και τον ρόλο αυτής ως προστάτιδας όλων των σλαβικών λαών. Πιο πρόσφατα, η ρωσική πολιτική στήριξη στη Σερβία σχετικά με τη διένεξη στο Κόσσοβο ήταν καθοριστικής σημασίας. Η απόφαση της Ρωσίας –μόνιμου μέλους του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ με δικαίωμα βέτο– να μην αναγνωρίσει τη διακήρυξη ανεξαρτησίας του Κοσόβου το 2008 ήταν ακρογωνιαίος λίθος αυτής της διαμάχης. Η επιθυμία να ενοποιηθεί το μεγαλύτερο μέρος των σερβικών περιοχών του Βορείου Κοσόβου με τη Σερβία πήρε για λίγο νέα ώθηση από την προ-

σάρτηση της Κριμαίας στη Ρωσία το 2014¹ ωστόσο, και καθώς αυτό θα έθετε άμεσα σε κίνδυνο τις προοπτικές ένταξης της Σερβίας στην ΕΕ, η σερβική κυβέρνηση δεν ακολούθησε αυτή την πολιτική γραμμή.

Η επιρροή της Ρωσίας στον τομέα της ασφάλειας περιλαμβάνει μια πρόσφατα υπογεγραμμένη συμφωνία με τις Ένοπλες Δυνάμεις της Σερβίας σε θέματα τεχνικής συνεργασίας, η οποία σκοπεύει να εκσυγχρονίσει τον στρατό της Σερβίας μέσω της αγοράς εξοπλισμού. Τον Σεπτέμβριο του 2015, οι σερβικές στρατιωτικές δυνάμεις συνενώθηκαν με εκείνες της Ρωσίας και της Λευκορωσίας σε μια κοινή άσκηση –επονομαζόμενη Σλαβική Αδελφότητα– στο έδαφος της Ρωσίας. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αντέδρασε αμέσως, αναφέροντας ότι τέτοιες πρωτοβουλίες «στέλνουν λάθος μήνυμα» σε μια εποχή όπου η Σερβία εστιάζει στον ευρωπαϊκό της προσανατολισμό και την ευρωπαϊκή της πορεία και επιδιώκει την ένταξη της στην ΕΕ². Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή «αναμένει από τη Σερβία να ενεργεί σύμφωνα με τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τη διαδικασία ενσωμάτωσης στην ΕΕ». Τέλος, η Σερβία απείχε από το αίτημα των δυτικών χωρών για επιβολή κυρώσεων στη Μόσχα, με την αιτιολόγηση ότι η Ρωσική Ομοσπονδία και η Σερβία έχουν υπογράψει στρατηγική συμφωνία την οποία η σερβική ηγεσία δεν ήθελε να παραβιάσει.

Η αυξανόμενη οικονομική και πολιτική επιρροή της Ρωσίας στα Βαλκάνια και οι συνεχείς προσπάθειές της να εκμεταλλευτεί το διογκούμενο αντιευρωπαϊκό αίσθημα και την απογοήτευση με τη διαδικασία διεύρυνσης, έχει προκαλέσει μεγάλη ανησυχία στους κόλπους της ΕΕ. Κυρίως οι νέες εξελίξεις οδήγησαν Ευρωπαίους ηγέτες, όπως ο Ιταλός Ματέο Ρέντζι, ο Σλοβάκος Μίροσλαβ Λάιτσακ, και ο Σουηδός Καρλ Μπίλντ, να ζητήσουν μια ευρωπαϊκή επαναδέσμευση στα Βαλκάνια. Σε αυτό το πλαίσιο, η Γερμανίδα Καγκελάρια Άνγκελα Μέρκελ επισκέφθηκε την περιοχή τον Ιούλιο του 2015 προκειμένου να διαβεβαιώσει τα επίδοξα μέλη της ΕΕ, Αλβανία, Σερβία και Βοσνία-Ερζεγοβίνη, ότι η ένταξιακή προοπτική δεν θα εκτροχιαστεί από τις δυσμενείς διεθνείς συνθήκες και τα οικονομικά προβλήματα της Ελλάδας.

5. Οι επιπτώσεις της προσφυγικής κρίσης

Το ξέσπασμα της χειρότερης προσφυγικής κρίσης που έχει ζήσει η Ευρώπη από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και η αδυναμία να βρεθεί μια βιώσιμη λύση έχει τεράστιες επιπτώσεις όχι μόνο για την Ευρώπη στο σύνολό της, αλλά και για την περιοχή των Βαλκανίων ειδικότερα. Σύμφωνα με την Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες (UNHCR), η «δίοδος των Δυτικών Βαλκανίων» είναι μακράν η πλέον χρησιμοποιούμενη πύλη εισόδου για τους εκατοντάδες χιλιάδες πρόσφυγες και μετανάστες που εισήλ-

θαν στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 2015 (euractiv, 2015). Μισό εκατομμύριο πρόσφυγες έφτασαν στην Ελλάδα το 2015, ελπίζοντας να διασχίσουν τα Βαλκάνια και να φτάσουν στην Αυστρία, τη Γερμανία, τη Σουηδία και άλλες χώρες της Βόρειας Ευρώπης. Περίπου 300.000 εισήλθαν από τα Δυτικά Βαλκάνια στην ΕΕ μεταξύ Ιανουαρίου και Σεπτεμβρίου 2015, έναντι μόλις 8.000 για την ίδια περίοδο του 2014, σύμφωνα με την Frontex –τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό για τη Διαχείριση της Επιχειρησιακής Συνεργασίας στα Εξωτερικά Σύνορα της ΕΕ. Εισέρχονται μέσω της Ελλάδας σε ΠΓΔΜ, Σερβία, Βοσνία, Αλβανία, Μαυροβούνιο και Κόσοβο³ περισσότεροι από 6.000 καθημερινά έκαναν αυτό το ταξίδι το φθινόπωρο του 2015 (Tcherneva and Wesslau, 2015).

Ωστόσο, ελλείψει καλύτερης και βιωσιμότερης πολιτικής, σε πολλές χώρες προορισμού κλείνουν τα σύνορα και υψώνουν φράχτες. Η Ουγγαρία ήταν η πρώτη που κατασκεύασε τον Αύγουστο φράχτη από αγκαθωτό σύρμα για να εμποδίσει τους πρόσφυγες να εισέρχονται στη χώρα, και ακολούθησαν η Κροατία και η Σλοβενία. Τον ίδιο μήνα η ΠΓΔΜ κήρυξε κατάσταση έκτακτης ανάγκης, αφού κατακλύστηκε από τον όγκο των προσφύγων που εισέρχονταν από την Ελλάδα, και έκλεισε τα σύνορά της για λίγες ημέρες καθώς η αστυνομία έκανε χρήση χειροβομβίδων κρότου-λάμψης, για να εμποδίσει τους πρόσφυγες να περάσουν τη συνοριακή γραμμή. Η Δανία και η Σουηδία επέβαλαν νέους συνοριακούς ελέγχους με στόχο τον περιορισμό της εισροής μεταναστών και προσφύγων (Huskic, 2015).

Η αντιμετώπιση της κρίσης από τη ΕΕ δεν ήταν καθόλου ικανοποιητική. Έχουν ήδη διεξαχθεί πέντε Σύνοδοι Κορυφής για το μεταναστευτικό, έχουν ληφθεί αποφάσεις, αλλά λίγα βήματα έχουν γίνει προς την κατεύθυνση της υλοποίησής τους (Dimitriadi, 2015). Εξάλλου, στις Συνόδους δεν πραγματοποιήθηκαν κρίσιμα ζητήματα, όπως η φρούρηση των συνόρων κατά μήκος της βαλκανικής οδού, η εύρεση κονδυλίων για επιπλέον προσφυγικά καταφύγια και κέντρα καταγραφής και ο τρόπος μετακίνησης των προσφύγων που είναι εγκλωβισμένοι στα Δυτικά Βαλκάνια (Heisbourg, 2015). Αυτή η ανθρωπιστική κρίση έχει πιέσει τις ήδη αποδυναμωμένες βαλκανικές χώρες σε νέα όρια και έχει καταπονήσει σοβαρά τη σταθερότητα και τους πόρους της περιοχής, καθώς τα περισσότερα από τα κράτη των Δυτικών Βαλκανίων αγωνίζονται να διασφαλίσουν την ομαλή διαχείριση της ροής των προσφύγων.

6. Συμπεράσματα

Η περίοδος αυτή είναι ιδιαίτερα ταραγμένη και δύσκολη, όχι μόνο για τις χώρες των Βαλκανίων, αλλά και για την Ευρώπη ως σύνολο. Η συνεχιζόμενη οικονομική κρίση στην Ελλάδα και την Ευρώπη εξακολουθεί να έχει σημαντικό αντίκτυπο στις βαλκανικές οικο-

νομίες, στις προοπτικές ανάπτυξης και μεταρρυθμίσεώς τους, και στην προοπτική ένταξής τους στην ΕΕ. Καθώς η ένταξη στην ΕΕ καθυστερεί και η δέσμευση για μεταρρυθμίσεις υπαναχωρεί, η περιοχή χαρακτηρίζεται όλο και περισσότερο από παράλυση των θεσμών, κακή διακυβέρνηση, αδιαφανείς εκλογές και εθνικιστικές εντάσεις. Η κλιμάκωση της προσφυγικής κρίσης έχει επιβαρύνει περαιτέρω την ήδη δύσκολη κατάσταση, εξαντλώντας τα όρια και τους πόρους της περιοχής, διαταράσσοντας τις ευαίσθητες ισορροπίες μεταξύ των χωρών, δημιουργώντας νέες εντάσεις και οξύνοντας τις προϋπάρχουσες.

Οι λύσεις για την αντιμετώπιση αυτής της ασταθούς κατάστασης δεν μπορούν να προέλθουν μόνο από τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων. Τα Δυτικά Βαλκάνια θα πρέπει να αναλάβουν την ευθύνη για τις πιυχές που είναι υπό τον έλεγχό τους, όπως η επαναδέσμευση για οικονομικές, πολιτικές και θεσμικές μεταρρυθμίσεις, εκδημοκρατισμό, πάταξη της διαφθοράς, διμερή συμφιλίωση, και ορθή διατήρηση των κοινοτικών κριτηρίων σύγκλισης. Ωστόσο, όσον αφορά τις άλλες σημαντικές πηγές αστάθειας και έντασης, το βάρος θα πρέπει να διαμοιραστεί. Για παράδειγμα, πρέπει να προταθούν βιώσιμες, δίκαιες λύσεις για την προσφυγική κρίση: το κλείσιμο των συνόρων της ΕΕ δεν είναι μια αποδεκτή λύση και θα αφήσει απλώς εκατοντάδες χιλιάδες πρόσφυγες παγιδευμένους στα Δυτικά Βαλκάνια, με πολύ σοβαρές επιπτώσεις. Επίσης, παρά τις προφανείς δυσκολίες, πρέπει να διατηρηθεί ανοικτή η προοπτική ένταξης των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων στην ΕΕ και η διαδικασία πρέπει να ενεργοποιηθεί και να δραστηριοποιηθεί εκ νέου. Είναι ο μόνος τρόπος να διατηρηθεί η προσήλωση και η δέσμευση των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων για ουσιαστική μεταρρύθμιση. Τέλος, η ΕΕ πρέπει να αξιολογήσει πολύ σοβαρά την αναβαθμισμένη παρουσία της Ρωσίας στην περιοχή των Βαλκανίων και να αναγνωρίσει ότι θα μπορούσε να επιφέρει δραματικές μεταβολές στις γεωπολιτικές ισορροπίες της περιοχής. Η προοπτική μιας στροφής των εξαθλιωμένων και απομονωμένων βαλκανικών χωρών μακριά από την Ευρώπη, προς την εσωστρέφεια ή προς τη Ρωσία, θα δημιουργούσε εντελώς διαφορετική γεωπολιτική πραγματικότητα και μέλλον στην περιοχή, αλλά πιθανώς και στο σύνολο της Ευρώπης.

Βιβλιογραφία

Assenova, M. (2015): "The Greek Crisis: Financial and Political Risks to the Balkans", *Eurasia Daily Monitor*, 12 (137) 22 Ιουλίου.

Bartlett, W. and I. Prica (2013): "The Deepening Crisis in the European Super-periphery", *Journal of Balkan and Near East Studies*, 15 (4).

Bastian, J. (2008): "Cry wolf" no more: external anchors and internal dynamics in the Western Balkans", *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, special issue, *Europe's Unfinished Transitions: the Convergence-Divergence Debate Revisited*, 8 (4).

Bastian, J. (2003): "Banking on Southeast Europe: financial sector reform amidst regional volatility", *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, 3 (1).

BiEPAG (2015): "Removing Obstacles to EU Accession: Bilateral Disputes in the Western Balkans", *Policy Brief*, Balkans in Europe Policy Advisory Group.

Bieri, M. (2015): "The Western Balkans between Europe and Russia", *CSS Analyses in Security Policy*, Centre for Security Studies, no. 170, Μάρτιος.

Clark, D. and A. Foxall (2014): *Russia's role in the Balkans: Cause for Concern?* Russian Studies Centre, The Henry Jackson Society for Democracy, Freedom and Human Rights, Ιούλιος.

Deutsche Bank (2012): "Western Balkans: bumps on the road to EU accession", *Current Issues: Emerging markets*, 24 Αυγούστου.

Dimitriadi, A. (2015): *Burden sharing, where art thou?*, European Council on Foreign Relations, 11 Νοεμβρίου.

EBRD (2015): *Transition Report 2015-16, Rebalancing Finance*, European Bank for Reconstruction and Development.

EIU (2015): "Greek crisis: what impact on Balkan neighbours?" *Economist Intelligence Unit*, 30 Ιουνίου.

EIU (2012): "Balkan economies: mostly miserable" *Economist Intelligence Unit*, 19 Ιουνίου.

Euractiv (2015): "Western Balkans route still preference of most refugees", 5 Νοεμβρίου.

EU (2015): *EU Enlargement Strategy*, European Commission, Νοέμβριος.

Heisbourg, F. (2015): "The Strategic Implications of the Syrian Refugee Crisis", *Survival: Global Politics and Strategy*, 57 (6), Δεκέμβριος 2015-Ιανουάριος 2016.

Huskić, S. (2015): "Fortress Europe and Western Balkans as its soft underbelly", *Paper Series*, European Fund for the Balkans, Σεπτέμβριος.

Institute for International Finance (2009): *Capital flows to emerging market economies*, Ιανουάριος.

Kmezić, M. and F. Bieber (2015): "Western Balkans and the EU: Beyond the Autopilot mode", *Policy Brief*, Balkans in Europe Policy Advisory Group, Απρίλιος.

MacDonald, N., K. Hope and C. Bryant (2010): "Balkan banks wary of Greek retreat", *Financial Times*, 18 Μαρτίου.

Murgasova, Z. (2015): "The Western Balkans, 15 years of Economic Transition", *Regional Economic Issues, Special Report*, International Monetary Fund, Μάιος.

Oxford Analytica (2012): "Enlargement loses priority in euro-crisis", 26 Οκτωβρίου.

Panagiotou, R. (2013): "The Greek Crisis as a Crisis of EU Enlargement: How will the Western Balkans be Affected?", *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, 13 (1).

Tcherneva, V. and F. Wesslau (2015): "Refugee road to nowhere: the Western Balkans", *European Council on Foreign Relations*, 30 Οκτωβρίου.

UNCTADstat (2015): *General Country Profiles*, United Nations Conference on Trade and Development.

UNCTAD (2014): *World Investment Report 2014*, United Nations Conference on Trade and Development.

World Bank (2016): *Migration and Remittances Factbook*.

Οι επιπτώσεις του προγράμματος ανταλλαγής ομολόγων εκδόσεως του Ελληνικού Δημοσίου (PSI+) και των προβλέψεων απομείωσης στα ίδια κεφάλαια των συστημικών τραπεζών

Γιάννης Παναγόπουλος*,
Ιωάννης Πελετίδης**

1. Εισαγωγή

Σκοπός του συγκεκριμένου άρθρου είναι να καταγράψει και να επιμερίσει τις επιπτώσεις που είχαν για την εξέλιξη της κερδοφορίας, και κατά συνέπεια για τη διάρθρωση των ιδίων κεφαλαίων των τεσσάρων (4) συστημικών τραπεζών της χώρας μας –που αποτελούν πλέον άνω του 90% του πιστωτικού μας συστήματος– οι δύο σημαντικότεροι παράγοντες του Ενεργητικού τους, δηλαδή το χαρτοφυλάκιο επενδύσεων και το χαρτοφυλάκιο δανείων και απαιτήσεών τους από ιδιώτες & επιχειρήσεις. Ειδικότερα αναφερόμαστε στις επιπτώσεις του προγράμματος ανταλλαγής ομολόγων εκδόσεως του Ελληνικού Δημοσίου (ΕΔ) ή όπως είναι κοινώς γνωστό, το PSI+ (Private Sector Involvement)¹ της περιόδου 2011-2012, καθώς επίσης και στις καταγεγραμμένες προβλέψεις απομείωσης από τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια των τραπεζών όλα αυτά τα χρόνια της κρίσης, και ειδικά το χρονικό διάστημα 2008-2015.

Ως γνωστόν, η κερδοφορία ενός τραπεζικού συστήματος –είτε αυτή προέρχεται από το χαρτοφυλάκιο επενδύσεων (δηλαδή ομολόγων και εντόκων γραμματίων), είτε από το χαρτοφυλάκιο δανείων και απαιτήσεων ή αλλιώς δανειακό χαρτοφυλάκιο (διάφορες κατηγορίες δανείων)– αποτελεί τον θεμέλιο λίθο για την επάρκεια των ιδίων κεφαλαίων του. Με βάση μάλιστα τις αρχές που τέθηκαν τόσο από τη Βασιλεία II (2006) αλλά και εν συνεχεία από τη Βασιλεία III (2011 και 2015)², η εν λόγω κεφαλαιακή επάρκεια είναι αυτή που διασφαλίζει τις προϋποθέσεις για τη σταθερότητα, ασφάλεια και βιωσιμότητα του τραπεζικού συστήματος.

* Ερευνητής Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ).

** Οικονομολόγος - Πρώην Υπ/ντής Επιχειρηματικού Κέντρου, Εμπορική Τράπεζα.

1. Αναφερόμαστε εδώ στη γνωστή συμμετοχή ιδιωτών κατόχων ομολόγων στην απομείωση του ελληνικού δημόσιου χρέους.

2. Με βάση αυτές τις αρχές, τα ίδια κεφάλαια θα πρέπει να αποτελούν το σταθερό στοιχείο αναφοράς στο Παθητικό των τραπεζών έναντι του σταθμισμένου (ανάλογα με το ρίσκο) δανειακού χαρτοφυλακίου τους. Μια αναλυτική παρουσίαση της εν λόγω σχέσης παρουσιάζεται στο BCBS (2015, Annex).

Έτσι, στο συγκεκριμένο άρθρο θα προσπαθήσουμε να καταδείξουμε τον ρόλο και τις επιπτώσεις που είχαν διαχρονικά τα επιμέρους στοιχεία που αναφέρθηκαν παραπάνω (δηλαδή το PSI+ και οι προβλέψεις απομείωσης από τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια) για την κερδοφορία και κατά συνέπεια για τα ίδια κεφάλαια των τεσσάρων συστημικών τραπεζών της χώρας μας.

2. Η διάρθρωση των ιδίων κεφαλαίων (2007-2015)

Στον Πίνακα 1 παρουσιάζεται σωρευτικά το σύνολο των ιδίων κεφαλαίων σε ό,τι αφορά τις τέσσερις συστημικές τράπεζες της χώρας (Εθνική, Alpha Bank, Eurobank και Πειραιώς). Η ανάλυσή μας ξεκινά από το 2007, καθώς τον μήνα Ιούλιο του έτους αυτού ξεκίνησε η κρίση κατ' αρχήν στην αγορά τιτλοποιημένων ομολόγων των ΗΠΑ.

Με βάση τα στοιχεία του Πίνακα 1 διαπιστώνεται ότι, αν και η ελληνική κρίση σε όρους εθνικού προϊόντος ξεκινά ουσιαστικά το 2009 (-4,35% μεταβολή του πραγματικού ΑΕΠ), το στοιχείο αυτό δεν επηρέασε άμεσα την πορεία των ιδίων κεφαλαίων των συστημικών τραπεζών παρά μόνο το 2011. Τα έτη που προηγήθηκαν παρατηρήθηκε ραγδαία μείωση της συνολικής κερδοφορίας των συστημικών τραπεζών από τα 3,2 δις ευρώ το 2007, σε κέρδη 1,1 δις ευρώ το 2009, και ζημιές -0,2 δις ευρώ το 2010, κυρίως λόγω της ανάγκης σχηματισμού υψηλών προβλέψεων απομείωσης (απομειωμένα δάνεια) με τις σχετικές πιστοδοτήσεις να επταπλασιάζονται μέχρι το 2011 ως ποσοστό του συνόλου των δανείων, όπως προκύπτει και από τον Πίνακα του Παραρτήματος 1.

Πραγματικά, όπως φαίνεται και από τα δεδομένα, το έτος αυτό (2011) αποτέλεσε καμπή για το τραπεζικό σύστημα, όπου τόσο η κορύφωση της ύφεσης (-9,15% του πραγματικού ΑΕΠ) όσο και η αναμενόμενη υλοποίηση του προγράμματος ανταλλαγής ομολόγων του ΕΔ (PSI+) επέδρασαν καταλυτικά στις εξελίξεις των ιδίων κεφαλαίων τους. Είναι μάλιστα αξιοσημείωτο ότι από 7,1 δις ευρώ σωρευτικά κέρδη το 2010 οι τράπεζες περνούν σε σωρευτικές ζημιές της τάξης των -20,5 δις ευρώ μέσα σε μια εταιρική χρήση (2011). Διαπιστώνεται, επίσης, ότι η κατάστα-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Το σύνολο των ιδίων κεφαλαίων των συστημικών τραπεζών³ (Ποσά σε εκατ. €)

	Μετοχικό κεφάλαιο (1)	Υπέρ το άρτιο (2)	Σ. Κέρδη/ (Σ. Ζημίες)* (3)	Σύνολο** (4)	Προνομιούχες μετοχές (5)	Σύνολο καθαρής θέσης (6)
2007	7038,8	4901,7	5007,5	17174,9	2848,5	21171,8
2008	7372,3	4709,8	3744,2	15455,6	3000,4	19525,0
2009	9927,8	6111,5	7154,0	21589,7	2694,1	25729,1
2010	10537,9	7605,5	7110,5	22029,6	2200,5	26057,0
2011	9557,2	10476,1	-20471,7	-430,9	1420,1	648,4
2012	9553,2	10488,1	-25046,0	-3010,3	1191,9	-4085,5
2013	10202,6	32864,8	-13986,8	28012,3	1713,0	29307,6
2014	12487,3	36993,5	-17784,1	30033,0	1804,0	31798,8
2015***	12486,3	36994,5	-25552,6	25083,7	950,0	26682,4

Πηγή: Οικονομικές Καταστάσεις των συστημικών τραπεζών.

* Σ.: Σωρευμένα/ες κέρδη ή ζημίες. Ο συγκεκριμένος λογαριασμός σε μερικές περιπτώσεις περιλαμβάνει και τα «λοιπά αποθεματικά».

** Τα μεγέθη της στήλης (4) εμπεριέχουν πλην των στηλών (1-3) και επιπλέον στοιχεία που δεν παρουσιάζονται αναλυτικά εδώ όπως π.χ. συναλλαγματικές διαφορές ενοποίησης, κ.λπ.

*** Στοιχεία μέχρι 30/9/2015.

ση επιδεινώθηκε περαιτέρω όταν το επόμενο έτος (2012) η καθαρή θέση του συνόλου των συστημικών τραπεζών πέρασε σε αρνητικές τιμές (-4,0 δις ευρώ). Μάλιστα οι σωρευτικές ζημίες του 2012 έφθασαν τα -25,0 δις ευρώ, γεγονός που, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, προέρχεται πρωτίστως από το PSI+ του οποίου οι επιπτώσεις στους ισολογισμούς των τραπεζών καταγράφονται σε δύο φάσεις, το 2011 αλλά και το 2012, καθώς επίσης και από την ύφεση της πραγματικής οικονομίας (-7,25% το 2012 και -26,1% σωρευτικά από το 2009 έως το 2012), η οποία μάλιστα εκφράστηκε στις διενεργηθείσες προβλέψεις απομείωσης για τα επισφαλή δάνειά τους.

Επιπροσθέτως να αναφέρουμε ότι το επόμενο έτος (2013) είχαμε μια σειρά ανακεφαλαιοποιήσεων στο τραπεζικό σύστημα, γεγονός που σε μεγάλο βαθμό αποτυπώνεται στον λογαριασμό «Υπέρ το άρτιο» [βλέπε στήλη υπ' αριθ. (2) του Πίνακα 1]. Πιο αναλυτικά, λόγω των ανακεφαλαιοποιήσεων αλλά και των εξαγορών και συγχωνεύσεων που πραγματοποιήθηκαν το έτος αυτό στο τραπεζικό σύστημα της χώρας, τα ίδια κεφάλαια ενισχύθηκαν με 33,3 δις ευρώ περίπου⁴.

Τέλος, κατά τη διετία 2014-2015, στον Πίνακα 1 παρατηρούμε τη συνεχώς επιδεινούμενη κατάσταση της σωρευτικής κερδοφορίας των υπό μελέτη τραπεζών [βλέπε στήλη υπ' αριθ. (3) στον Πίνακα 1], γεγονός που, όπως ξέρουμε, οδήγησε τελικά στην ανάγκη μιας ενδελεχούς αξιολόγησης του δανειακού τους χαρτοφυλακίου και εν συνεχεία στην εκ νέου ανακεφαλαιοποίησή τους στα τέλη του 2015⁵.

3. Οι συνέπειες του προγράμματος ανταλλαγής ομολόγων εκδόσεως του Ελληνικού Δημοσίου (PSI+ : Private Sector Involvement)

Η συμμετοχή των ιδιωτών ή αλλιώς το γνωστό PSI+, όπως συνηθίζεται να λέγεται, αποτέλεσε στην ουσία ένα πρόγραμμα ανταλλαγής ομολόγων εκδόσεως του ΕΔ που αποφασίστηκε στη Σύνοδο Κορυφής των κρατών της Ευρωζώνης της 26ης Οκτωβρίου 2011 και εγκρίθηκε από τη Σύνοδο Κορυφής των χωρών της ζώνης του Ευρώ κατά τη συνεδρίαση της 21ης Φεβρουαρίου 2012, με απώτερο στόχο την αναδιάρ-

3. Η αναλυτική παρουσίαση των ιδίων κεφαλαίων σε επίπεδο συστημικής τράπεζας είναι διαθέσιμη σε όποιον ενδιαφέρεται περαιτέρω για το θέμα.

4. Για μια αναλυτικότερη παρουσίαση των εν λόγω ανακεφαλαιοποιήσεων αλλά και των εξαγορών και συγχωνεύσεων του 2013 βλέπε Παναγόπουλος & Πελετίδης (2015).

5. Μια αναλυτικότερη παρουσίαση για τη συγκεκριμένη ανακεφαλαιοποίηση υπάρχει στο Παναγόπουλος & Πελετίδης (2015).

θρωση και ελάφρυνση του ελληνικού χρέους. Η πρόταση αυτή απευθυνόταν στους κατόχους ομολόγων του ΕΔ αλλά και συγκεκριμένων δανείων, εκείνων των ΔΕΚΟ που έφεραν την εγγύησή του. Αναλυτικότερα, καθένα από τα υφιστάμενα ομόλογα ή δάνεια που ενέπιπταν στην προαναφερθείσα κατηγορία έπρεπε να ανταλλάγει με:

- είκοσι (20) νέους τίτλους ομολόγων εκδόσεως του ΕΔ διάρκειας από 11 έως 30 έτη, ονομαστικής αξίας που έφθανε το 31,5% της ονομαστικής αξίας των ομολόγων που ανταλλάσσονταν,
- δύο (2) ομόλογα εκδόσεως του European Financial Stability Facility (EFSF) διάρκειας 1 και 2 ετών, αντίστοιχα, σε μια αξία που έφθανε στο 15% των προς ανταλλαγή ομολόγων, καθώς επίσης και με
- έναν (1) τίτλο εκδόσεως του ΕΔ που αποδίδει τόκο επί ενός ποσού όσου και η ονομαστική αξία των νέων ομολόγων που αποκτήθηκαν και είναι συνδεδεμένος με την πορεία του ΑΕΠ της χώρας

Με βάση τα ανωτέρω, η απομείωση της αξίας των υφισταμένων τίτλων ανήλθε τελικά σε 53,5% των προς ανταλλαγή τίτλων.

Οι ελληνικές συστημικές τράπεζες συμμετείχαν στο ανωτέρω πρόγραμμα ανταλλαγής των ομολόγων και δανείων. Μάλιστα, παρότι η πρόταση ανταλλαγής κατατέθηκε τον Φεβρουάριο του 2012 και ολοκληρώθηκε σε δύο φάσεις, τον Μάρτιο και τον Απρίλιο του ίδιου έτους, οι τράπεζες αποφάσισαν να κάνουν διορθωτικές εγγραφές ήδη από το 2011, αναγνωρίζοντας στο έτος εκείνο τις κύριες ζημίες απομείωσης από την εν λόγω ανταλλαγή. Το ποσό της ζημίας υπολογίστηκε ως η διαφορά μεταξύ της λογιστικής αξίας των επιλέξιμων ομολόγων και δανείων και της παρούσας αξίας των νέων τίτλων που αποκτήθηκαν.

Οι επιπτώσεις δεν ήταν ίδιες για όλες τις τράπεζες. Είναι προφανές ότι εκείνες οι οποίες κατείχαν μεγάλης αξίας ομόλογα υπέστησαν και τις υψηλότερες ζημίες. Οι ζημίες από το πρόγραμμα ανταλλαγής των ομολόγων για τις τέσσερις συστημικές τράπεζες, τα έτη 2011 και 2012, ανήλθαν συνολικά στα 28,0 δις ευρώ, όπως προκύπτει από την ομώνυμη σειρά του Παραρτήματος 1 στο τέλος του παρόντος άρθρου. Στο ποσό αυτό δεν περιλαμβάνονται οι φο-

ρολογικές ωφέλειες, καθώς δόθηκε η δυνατότητα στις τράπεζες να εκπέσουν φορολογικά τις ζημίες αυτές σε ίσες δόσεις κατά τη διάρκεια ζωής των νέων ομολόγων ανεξάρτητα από την περίοδο διακράτησής των.

Επακόλουθο των ανωτέρω ήταν η εμφάνιση στα αποτελέσματα χρήσης (*Καθαρά κέρδη χρήσης* του Παραρτήματος 1) συνολικών ζημιών για τις τέσσερις τράπεζες ύψους -28 δις ευρώ για το 2011, αλλά και -5,97 δις ευρώ για το 2012, γεγονός που οδήγησε σε ραγδαία μείωση των ιδίων κεφαλαίων τους από τα 26,1 δις ευρώ του 2010 (το υψηλότερο στη μέχρι τότε πορεία των τραπεζών) στα 0,6 δις ευρώ το 2011 και σε αρνητικά ίδια κεφάλαια ύψους -4,1 δις ευρώ το 2012.

Εν συνεχεία, με μία σειρά ενεργειών και παρεμβάσεων που περιλάμβαναν εξαγορές και συγχωνεύσεις μη βιώσιμων τραπεζικών ιδρυμάτων, προσαρμογές υποχρεώσεων και κυρίως ανακεφαλαιοποιήσεις με συμμετοχή τόσο του Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (ΤΧΣ) όσο και ιδιωτών επενδυτών, έγινε μια σοβαρή προσπάθεια προκειμένου να διασφαλιστεί η μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα εκείνων των τραπεζών που χαρακτηρίστηκαν συστημικές, με αποτέλεσμα η συνολική *καθαρή θέση* τους να φθάσει (επανακάμψει) στα 29,3 δις ευρώ το έτος 2013.

4. Η πορεία και οι συνέπειες των προβλέψεων απομείωσης

Στην ενότητα αυτή αρχικά θα κάνουμε μια αναφορά και θα δοθούν κάποιοι ορισμοί σχετικά με τη χρησιμοποιούμενη ορολογία των στοιχείων που περιλαμβάνονται σε συγκεντρωτική μορφή στο Παράρτημα 1⁶. Ο λόγος που κάνουμε κάτι τέτοιο είναι για να μπορεί ο αναγνώστης να παρακολουθήσει, με κάποια ευχέρεια, τις συνέπειες των προβλημάτων που αναδείχθηκαν κατά τη διάρκεια της κρίσης στη διαχρονική πορεία των δανειακών χαρτοφυλακίων των συστημικών τραπεζών⁷.

Ως «δάνεια» και «απαιτήσεις» χαρακτηρίζονται τα συγκεκριμένα εκείνα χρηματοοικονομικά στοιχεία του Ενεργητικού μιας τράπεζας για τα οποία έχει συμφωνηθεί συγκεκριμένο χρονοπρόγραμμα πληρωμών μεταξύ τράπεζας και εκδότη. Η συμφωνία παίρνει τη

6. Στο Παράρτημα 1 ενοποιήθηκαν επιλεγμένα στοιχεία από τις οικονομικές καταστάσεις των ελληνικών συστημικών τραπεζικών Ομίλων πλην της Εθνικής όπου στην ενσωμάτωσή της χρησιμοποιήθηκαν τα στοιχεία της τράπεζας –ως πιο αντιπροσωπευτικά της ελληνικής πραγματικότητας– καθώς σεβαστό ποσοστό των δανείων του Ομίλου (συνολικά 34,3%) είχαν χορηγηθεί από θυγατρικές της στο εξωτερικό και κυρίως τη Finasbank (24,4%). Για λόγους συγκρισιμότητας να αναφέρουμε εδώ ότι τα αντίστοιχα ποσοστά των δανείων που έχουν χορηγήσει οι λοιποί τραπεζικοί Όμιλοι σε πιστούχους με καταστατική έδρα στο εξωτερικό, στο τέλος του 2014, έχουν ως εξής: Πειραιώς 10,2%, Eurobank: 17,3% & Alpha Bank: 16,1%.

7. Αναλυτική παρουσίαση των αποτελεσμάτων των δανειακών χαρτοφυλακίων σε επίπεδο συστημικής τράπεζας είναι διαθέσιμη σε όποιον ενδιαφέρεται περαιτέρω για το θέμα.

μορφή της γραπτής και ενυπόγραφης από τα συμβαλλόμενα μέρη σύμβασης.

Στην κατηγορία «ιδιώτες» περιλαμβάνονται στεγαστικά δάνεια, καταναλωτικά δάνεια και πιστωτικές κάρτες προς φυσικά πρόσωπα, καθώς επίσης και δάνεια προς μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις. Στην κατηγορία «Επιχειρήσεις» περιλαμβάνονται εταιρικά δάνεια προς μεσαίες και μεγάλες επιχειρήσεις του ιδιωτικού και δημόσιου τομέα καθώς και προς το Δημόσιο. «Ενήμερο» ορίζεται το δάνειο για το οποίο δεν υπάρχει οφειλή που προέρχεται από κεφάλαιο ή τόκους που να είναι σε καθυστέρηση έστω και μία ημέρα. «Εξασφάλιση» είναι εκείνο το περιουσιακό στοιχείο ή δικαίωμα του οφειλέτη που τίθεται στη διάθεση των τραπεζικών ιδρυμάτων, προκειμένου από τη ρευστοποίησή του σε περίπτωση αθέτησης να μετριαστεί ή να εξαιρεθεί το ποσό της ζημίας που θα υποστούν. «Πρόβλεψη για ζημία απομείωσης» λαμβάνεται εφόσον το κατ' εκτίμηση μελλοντικά ανακτήσιμο ποσό του δανείου (σε παρούσες αξίες) υπολείπεται της λογιστικής του αξίας. «Ανακτήσιμο ποσό» θεωρείται το ποσό που υπολογίζεται ότι θα προκύψει από τις μελλοντικές εισπράξεις συμπεριλαμβανομένων και των ποσών που θα εισπραχθούν από τη ρευστοποίηση των εξασφαλίσεων σε περίπτωση αδυναμίας πληρωμής του δανείου.

«Απομειωμένα δάνεια» είναι αυτά για τα οποία έχουν γίνει «προβλέψεις απομείωσης». «Προβλέψεις απομείωσης» λαμβάνονται είτε σε ατομική είτε σε συλλογική βάση. Ως επί το πλείστον τα δάνεια των ιδιωτών εξετάζονται συλλογικά, ενώ αυτά των επιχειρήσεων ατομικά. Διάφορα δυσμενή γεγονότα θεωρούνται ως γενεσιουργά αίτια για τη διενέργεια «προβλέψεων απομείωσης». Τα «απομειωμένα δάνεια» θεωρούνται ως μη εξυπηρετούμενα δάνεια. Στην τελευταία αυτή κατηγορία, η οποία διευρύνθηκε με την εφαρμογή του νεότερου κανονιστικού πλαισίου, κατατάσσονται ακόμη τα δάνεια σε καθυστέρηση άνω των 90 ημερών ή σε στάδιο δικαστικών ενεργειών ή όσα εμφανίζουν ενδείξεις αδυναμίας πληρωμής.

«Οι σωρευτικές προβλέψεις απομείωσης» υπολογίζονται ως το άθροισμα των ετήσιων «προβλέψεων απομείωσης» και εξαρτώνται από την ποιότητα του δανειακού χαρτοφυλακίου της κάθε τράπεζας. Οι (σωρευτικές) προβλέψεις μειώνονται από πιθανές ανακτήσεις και εισπράξεις από διαγραφέντα-αποσβεσθέντα δάνεια, καθώς επίσης και με τα ποσά που προκύπτουν από διαγραφές δανείων. «Οι ετήσιες προβλέψεις απομείωσης» θεωρούνται αφαιρετικό στοιχείο των αποτελεσμάτων της κάθε χρήσης. Να επισημάνουμε εδώ ότι οι λογιστικές προβλέψεις, εν γένει, δεν αποτελούν πραγματικές αλλά μελλοντικά ενδεχόμενες ή πιθανές ζημιές για τις τράπεζες.

Μετά από τις παραπάνω εννοιολογικές διευκρινίσεις, προχωρούμε στην ουσία της ανάλυσης του Παραρτήματος 1.

Ξεκινώντας από το έτος 2007, όπου δεν υπάρχει ύφεση στην ελληνική οικονομία αλλά ανάπτυξη (6,80% σε ονομαστικές και 3,30% σε σταθερές τιμές μεταβολής του ΑΕΠ), διαπιστώνουμε ότι από το σύνολο του προ προβλέψεων δανειακού χαρτοφυλακίου των συστημικών τραπεζών (160,75 δις ευρώ) τα απομειωμένα δάνεια, δηλαδή αυτά για τα οποία οι τράπεζες θεωρούν ότι ενέχουν κίνδυνο μη αποπληρωμής και συνεπώς υπόκεινται σε πρόβλεψη ζημιών απομείωσης, ανέρχονταν σε 5,23 δις ευρώ περίπου. Τα δάνεια αυτά κατανέμονταν μεταξύ των «ιδιωτών» με 2,31 δις ευρώ και «επιχειρήσεων» με 2,93 δις ευρώ, αντίστοιχα. Με άλλα λόγια, το ποσοστό των δανείων αυτών για τις τέσσερις συστημικές τράπεζες της χώρας έφτανε το 3,26% του συνολικού δανειακού χαρτοφυλακίου και επιμερίζονταν για μεν τους «ιδιώτες» στο 1,44%, για δε τις «επιχειρήσεις» στο 1,82% του συνόλου των δανείων. Το «Σύνολο των προβλέψεων σωρευτικά για πιστωτικό κίνδυνο» έφτανε τα 3,19 δις ευρώ ή αλλιώς το 1,98% του προ προβλέψεων συνολικού δανειακού χαρτοφυλακίου.

Από το έτος αυτό και μετά η ελληνική οικονομία εισήλθε σταδιακά στην ύφεση (4,1% σε ονομαστικές αλλά -0,27% σε σταθερές τιμές μεταβολής του ΑΕΠ, το 2008), ενώ ταυτόχρονα το τραπεζικό σύστημα υιοθέτησε τους κανόνες της Βασιλείας II. Αποτέλεσμα της ύφεσης ήταν η σταδιακή επιδείνωση των προαναφερομένων τραπεζικών δεικτών. Για παράδειγμα, το 2008, και ενώ υπήρχε σημαντική αύξηση του συνολικού προ προβλέψεων δανειακού χαρτοφυλακίου των συστημικών τραπεζών (στα 205,04 δις ευρώ), τα δάνεια για τα οποία σχηματίστηκαν «προβλέψεις απομείωσης» παρουσίασαν μικρές μόνο αυξητικές τάσεις. Πιο συγκεκριμένα, αν και τα απομειωμένα δάνεια ανέρχονταν πλέον συνολικά σε 7,46 δις ευρώ περίπου, με αυτά των «ιδιωτών» στα 3,87 δις ευρώ και των «επιχειρήσεων» στα 3,61 δις ευρώ, αντίστοιχα, τα ποσοστά των προ προβλέψεων μη εξυπηρετούμενων δανείων των τεσσάρων συστημικών τραπεζών κινούντο στο 3,65% του συνολικού δανειακού χαρτοφυλακίου, για να επιμεριστούν στο 1,89% για τους «ιδιώτες» και στο 1,76% για τις «επιχειρήσεις» (ως προς το σύνολο). Αντίστοιχα, οι «σωρευτικές προβλέψεις» αυξήθηκαν ελαφρώς και έφταναν, το 2008, τα 4,35 δις ευρώ ή αλλιώς το 2,12% του συνολικού προ προβλέψεων δανειακού χαρτοφυλακίου.

Η πρόβλεψη απομείωσης, σε ό,τι αφορά την πορεία του συνόλου των δανείων, πήρε εκρηκτική διάσταση το 2011, που ήταν ουσιαστικά και το έτος της μεγαλύτερης ύφεσης της ελληνικής οικονομίας (-8,42%

σε ονομαστικές αλλά και -9,15% σε σταθερές τιμές μεταβολής του ΑΕΠ). Σε αντιστοίχιση με το παραπάνω υφεσιακό οικονομικό αποτέλεσμα κινήθηκαν και οι τραπεζικοί δείκτες. Διαπιστώνουμε δηλαδή ότι από το σύνολο του συρρικνωμένου –σε σχέση με το 2008– προ προβλέψεων δανειακού χαρτοφυλακίου των συστημικών τραπεζών (196,96 δις ευρώ) τα απομειωμένα δάνεια έφθαναν πλέον τα 42,2 δις ευρώ περίπου. Τα δάνεια αυτά κατανέμονταν μεταξύ των «ιδιωτών» με 16,15 δις ευρώ και «επιχειρήσεων» με 26,08 δις ευρώ, αντίστοιχα. Με άλλα λόγια, το αθροιστικό ποσοστό τους στο προ προβλέψεων συνολικό δανειακό χαρτοφυλάκιο των τεσσάρων συστημικών τραπεζών έφτανε πλέον το 21,44% ενώ για μεν τους «ιδιώτες» το 8,20% για δε τις επιχειρήσεις» το 13,24% στο σύνολο των δανείων. Σε ό,τι αφορά τώρα το «Σύνολο των προβλέψεων για πιστωτικό κίνδυνο σωρευτικά», το ποσό έφτανε τα 13,1 δις ευρώ ή αλλιώς το 6,65% των συνολικών προ προβλέψεων δανειακών υπολοίπων⁸.

Μία ακόμη παρατήρηση που μπορεί να γίνει είναι ότι, στη διάρκεια των ετών της ελληνικής κρίσης, τα απομειωμένα δάνεια «των επιχειρήσεων» μεταβλήθηκαν αλματώδως από το 2010 στο 2011, ενώ εκείνα των «ιδιωτών» δύο χρόνια αργότερα, τα έτη 2012 και 2013, οπότε και ξεπέρασαν τα αντίστοιχα των επιχειρήσεων. Η εξέλιξη αυτή είναι σύμφωνη με τις οριακές συνθήκες, από πλευράς ρευστότητας, κάτω από τις οποίες λειτουργεί το *επιχειρείν* στη χώρα μας, ενώ σε ό,τι αφορά τους ιδιώτες η αδυναμία πληρωμής έρχεται αργότερα, με την περαιτέρω εμβάθυνση της κρίσης, την αύξηση των ποσοστών ανεργίας και την ανάλωση των αποταμιεύσεων.

Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία του 2014, και παρότι υποχώρησε η ύφεση της οικονομίας (-1,62% σε ονομαστικές αλλά +0,65% σε σταθερές τιμές μεταβολής του ΑΕΠ το 2014), τα πράγματα χειροτέρευσαν σημαντικά για τις τράπεζες. Έτσι διαπιστώνεται ότι στο σύνολο του διευρυμένου⁹ –σε σχέση με το 2011– προ προβλέψεων δανειακού χαρτοφυλακίου των συστημικών τραπεζών

(239,47 δις ευρώ) τα απομειωμένα δάνεια ανέρχονταν πλέον σε 94,5 δις ευρώ περίπου. Τα δάνεια αυτά κατανέμονταν μεταξύ των «ιδιωτών» με 48,7 δις ευρώ και «επιχειρήσεων» με 45,8 δις ευρώ, αντίστοιχα. Ως ποσοστό έφθαναν πλέον στο 39,48% του συνόλου των δανειακών υπολοίπων και σε επιμέρους βάση για μεν τους «ιδιώτες» στο 20,34%, για δε τις επιχειρήσεις» στο 19,1%, του συνόλου των δανείων. Τέλος, οι «σωρευτικές προβλέψεις» έφταναν τα 47,11 δις ευρώ ή αλλιώς το 19,67% του χαρτοφυλακίου των δανείων.

5. Η εκτιμώμενη πορεία των ιδίων κεφαλαίων των τραπεζών

Όπως αναφέραμε παραπάνω και έχει επίσης καταγραφεί και στο Παράρτημα 1, τα απομειωμένα δάνεια διαμορφώθηκαν, το 2014, στα 94,54 δις ευρώ. Λαμβάνοντας υπ' όψιν ότι, πρώτον, οι καταγεγραμμένες «προβλέψεις απομείωσης» ήταν, το ίδιο έτος, της τάξης του 47,76% για τα δάνεια αυτά και ότι τα ενέχυρα (collaterals), με τα οποία τα δάνεια αυτά καλύπτονται, ήταν επίσης ανάλογου ποσοστού (51,54%), μπορούσε κάποιος να συμπεράνει ότι οι συστημικές τράπεζες, στα τέλη του 2014, δεν θα χρειάζονταν άμεσα περαιτέρω ανακεφαλαιοποίηση των ιδίων κεφαλαίων τους. Παρ' όλα αυτά η οικονομική πορεία της χώρας το 2015¹⁰, όπως ήδη επισημάνθηκε στο Παναγόπουλος & Πελετίδης (2015), δημιούργησε την ανάγκη μιας άμεσης νέας ανακεφαλαιοποίησης, η οποία και υλοποιήθηκε πρόσφατα.

Με βάση αυτή την εξέλιξη κρίνεται εδώ αναγκαίο να επισημάνουμε ότι, για την πιο μακροχρόνια πορεία των ιδίων κεφαλαίων των συστημικών τραπεζών, σημαντικό ρόλο θα παίξει η διαδικασία της περαιτέρω διαχείρισης των προβληματικών τους δανείων. Οι συζητούμενες μεταπωλήσεις τους σε distressed funds¹¹ δεν θα πρέπει να θεωρείται ούτε ως πανάκεια αλλά ούτε ως καταστροφή, καθώς εμπεριέχει θετικά και αρνητικά στοιχεία.

8. Σημειώνεται ότι από τις «συνολικές προβλέψεις απομείωσης» έχουν αφαιρεθεί τα ποσά που αφορούσαν «προβλέψεις απομείωσης δανείων σε ΔΕΚΟ», τα οποία εντάχθηκαν στο PSI+.

9. Τα υπόλοιπα των δανειακών οφειλών αυξήθηκαν λόγω των εξαγορών και συγχωνεύσεων των μη βιώσιμων τραπεζών από τις τέσσερις συστημικές τράπεζες, κατά το έτος 2013.

10. Για την ακρίβεια, με βάση τις υπάρχουσες μη αξιολογημένες εκτιμήσεις, τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια των συστημικών τραπεζών το 2015 αναμένεται να ξεπεράσουν τα 100 δις ευρώ. Κατ' επέκταση, αυξητικές αναμένεται να είναι και οι καταγεγραμμένες επιπτώσεις για τα άλλα μεγέθη των συστημικών τραπεζών (π.χ. απομειωμένα δάνεια, προβλέψεις απομείωσης, σωρευτικές προβλέψεις, κ.λπ.). Στη γενική αυτή κατεύθυνση συνηγορεί και το γεγονός ότι, με βάση τις ετήσιες (y-o-y) εκτιμήσεις του ΚΕΠΕ, θα καταγραφεί ύφεση στην πραγματική οικονομία της τάξης του -0,2% περίπου για το 2015. Επιπροσθέτως να επισημάνουμε ότι η χρηματοδότηση των συστημικών τραπεζών για το 2015 μέσω της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) και ειδικά μέσω του Εκτάκτου Μηχανισμού Παροχής Ρευστότητας, του γνωστού ως Emergency Liquidity Assistance (ELA), δημιούργησε νέα σημαντικά κόσθη για τις τράπεζες, γεγονός που επιβάρυνε χρηματοοικονομικά –σε σχέση με το 2014– τη θέση τους.

11. Στην ελληνική ορολογία: «Εταιρείες Διαχείρισης και Μεταβίβασης Απαιτήσεων».

Στα θετικά συγκαταλέγεται το γεγονός ότι θα δοθεί ένα κομμάτι του προβληματικού μη εξυπηρετούμενου δανειακού χαρτοφυλακίου με μια εκπτώτικη (discount) τιμή από τις τράπεζες και ως αντιστάθμισμα θα πάρουν ρευστότητα που έχουν άμεση ανάγκη είτε για να αποπληρώσουν τις σοβαρές βραχυχρόνιες υποχρεώσεις τους (π.χ. την αποπληρωμή του ELA ύψους 70 δις ευρώ περίπου), είτε για να χορηγήσουν, όσο αυτό είναι δυνατόν, έστω και λίγα νέα «υγιή» δάνεια κυρίως σε επιχειρήσεις με σκοπό την ανάπτυξη. Επίσης, το γεγονός ότι οι «Εταιρείες Διαχείρισης Απαιτήσεων» προέρχονται κυρίως από το εξωτερικό ή έχουν υψηλές προσβάσεις σε ξένες αγορές, μπορεί να διευρύνει και να κινητοποιήσει εκ νέου την αγορά ακινήτων στη χώρα μας, με θετικά αποτελέσματα που θα διαχυθούν στο σύνολο της οικονομίας. Βέβαια θα υπάρξει μια καθαρή μείωση του υπάρχοντος δανειακού χαρτοφυλακίου των συστημικών τραπεζών, λόγω πώλησης ή μεταβίβασης μέρους του χαρτοφυλακίου τους στα συγκεκριμένα funds, γεγονός που θα συρρικνώσει το τρέχον ενεργητικό τους.

Ένα πρώτο αρνητικό στοιχείο της πώλησης των προβληματικών δανείων είναι ότι η μεταβίβαση αυτή δεν αφορά το σύνολό τους, καθώς τα distressed funds δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για συγκεκριμένες κατηγορίες όπως τα στεγαστικά δάνεια, τα δάνεια με κάλυψη εμπορικά ακίνητα ή τα δάνεια από συγκεκριμένους κλάδους της οικονομίας με επενδυτικό ενδιαφέρον όπως π.χ. ο τουριστικός κλάδος. Επίσης, ένα ακόμα αρνητικό στοιχείο της όλης διαδικασίας είναι οι διαφορετικές εκτιμήσεις που μπορεί να υπάρχουν μεταξύ των αγοραστών (funds) και των τραπεζών σε ό,τι αφορά τις εξασφαλίσεις με τις οποίες τα δάνεια αυτά καλύπτονται. Το γεγονός αυτό, δεδομένης της πλεονεκτικής διαπραγματευτικής θέσης των εν λόγω αγοραστών, θα μπορούσε να εκτινάξει το discount της πώλησης προβληματικών δανείων σε υψηλές τιμές. Κάτι τέτοιο θα είχε ως συνέπεια νέες ζημιές στους ισολογισμούς των τραπεζών πέρα από τις καταγεγραμμένες προβλέψεις για τα δάνεια αυτά, γεγονός που θα μπορούσε να επαναφέρει ζήτημα νέας ανακεφαλαιοποίησής τους στο άμεσο μέλλον.

6. Συμπεράσματα και προτάσεις πολιτικής

Σκοπός του συγκεκριμένου άρθρου είναι η παρουσίαση της εξέλιξης των κυριότερων επιμέρους στοιχείων που επηρέασαν καταλυτικά την κερδοφορία των τεσσάρων συστημικών τραπεζών της χώρας μας και κατ' επέκταση καθόρισαν εν πολλοίς την πορεία των ιδίων κεφαλαίων τους. Τα στοιχεία αυτά ήταν: το πρόγραμμα ανταλλαγής ομολόγων του ΕΔ και πιο συγκεκριμένα το PSI+ της περιόδου 2011-2012,

καθώς επίσης και οι καταγεγραμμένες προβλέψεις απομείωσης από δάνεια, ειδικά το χρονικό διάστημα 2007-2014.

Όπως διαπιστώνεται από την καταγραφή του Παραρτήματος 1, το PSI+ δημιούργησε στις τέσσερις συστημικές τράπεζες «άπαξ» σωρευτικές ζημιές (προερχόμενες από τα ομόλογα του ΕΔ που κατείχαν οι τράπεζες στο Ενεργητικό τους), οι οποίες καταγράφονται λογιστικά κυρίως το 2011, ύψους 27 δις ευρώ περίπου, ενώ το 2012 οι ζημιές του PSI+ ήταν της τάξης των 1,1 δις ευρώ. Από την άλλη πλευρά, οι καταγεγραμμένες –αρχής γενομένης από το 2007 που κατ' ουσία αρχίζει η διεθνής κρίση– «σωρευτικές προβλέψεις απομείωσης» για προβληματικά δάνεια έφτασαν, μέχρι και το 2014, τα 47,1 δις ευρώ περίπου. Αν στο τελευταίο μέγεθος συμπεριληφθεί και το ποσό των «διαγραφέντων δανείων» το διάστημα 2007-2014 ύψους 10,9 δις ευρώ (εξαιρουμένων των διαγραφών που συντελέστηκαν λόγω PSI+, καθώς και των ανακτήσεων και πληρωμών), το συνολικό ποσό αυξάνεται τελικά στα 58 δις ευρώ περίπου.

Επιπροσθέτως, η υπάρχουσα συνολική αξία των ενεχύρων (collaterals) –όπως φαίνεται και στο Παράρτημα 1– για το 2014 έφθανε τα 48,7 δις ευρώ περίπου. Λαμβανομένου δε υπ' όψιν ότι το «σύνολο των προβλέψεων σωρευτικά για πιστωτικό κίνδυνο» του ίδιου πίνακα καταγράφει σωρευτικές προβλέψεις ύψους 47,11 δις ευρώ μάς επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι, για το 2014, οι συστημικές τράπεζες παρουσίασαν μια άθροιση προβλέψεων και ενεχύρων αντίστοιχη περίπου με το ύψος των μη εξυπηρετούμενων δανείων τους. Παρ' όλα αυτά, λόγω της επιδεινούμενης πορείας της οικονομίας και των τραπεζών για το 2015, οδηγηθήκαμε στην πρόσφατη ανακεφαλαιοποίηση. Το γεγονός αυτό επαναφέρει επιτακτικά την ανάγκη περαιτέρω δομικών προτάσεων για την οριστική απομάκρυνση του προβλήματος για τα ίδια κεφάλαια των τραπεζών.

Παρακάτω παρουσιάζονται κάποιες βασικές προτάσεις, οι οποίες θα μπορούσαν πιθανά να βοηθήσουν στη βελτίωση και ενδυνάμωση της απόδοσης των δανειακών χαρτοφυλακίων και κατ' επέκταση των ιδίων κεφαλαίων των τραπεζών.

Πιο συγκεκριμένα, κρίνεται αναγκαία:

- Η άμεση επιστροφή της χώρας σε τροχιά οικονομικής ανάπτυξης.
- Η καταγραφή αυστηρών περιοριστικών όρων εισοδήματος στη διατύπωση του νόμου περί μη εξυπηρετούμενων δανείων.
- Η προσεκτική και μελετημένη πώληση στεγαστικών δανείων στα distressed funds σε όσο το δυνατόν πιο δίκαιες τιμές (fair values).

Αναλυτικότερα, σε ό,τι αφορά την ανάπτυξη, να επισημάνουμε ότι υπάρχει σαφής αλληλοσυσχέτιση μεταξύ του τραπεζικού συστήματος και της πορείας της πραγματικής οικονομίας. Η ανάκαμψη δηλαδή του πραγματικού ΑΕΠ της χώρας –σε πρώτη φάση μέσω Άμεσων Ξένων Επενδύσεων– θα αποτελέσει καταλύτη για μια σειρά από παραμέτρους που μπορούν να επηρεάζουν θετικά τα ίδια κεφάλαια των τραπεζών. Πιο συγκεκριμένα, μια αύξηση του ΑΕΠ: α) θα βοηθήσει στην αποπληρωμή των μη εξυπηρετούμενων δανείων (κυρίως μέσω ενίσχυσης της οικονομικής δραστηριότητας αλλά και της μείωσης του ποσοστού της ανεργίας), απομακρύνοντας έτσι οποιοδήποτε κίνδυνο για νέα ανακεφαλαιοποίηση του τραπεζικού μας συστήματος και β) θα δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για την εγγραφή νέων «υγιών» δανείων στα δανειακά χαρτοφυλάκια των τραπεζών.

Για το νομοθετικό πλαίσιο που αφορά τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια είναι αναγκαίο να τεθούν αυστηροί κλιμακωτοί εισοδηματικοί περιορισμοί σε οποιαδήποτε ρύθμιση για ευνοϊκή μεταχείριση, έτσι ώστε να αποφεύγονται περιπτώσεις επιχειρήσεων ή ιδιωτών ικανών να πληρώσουν που όμως διαφεύγουν. Πρόκειται για περιπτώσεις κακοπληρωτών οι οποίοι, καίτοι έχουν τη δυνατότητα, αποφεύγουν να αποπληρώσουν τα δάνειά τους εν αναμονή είτε ευνοϊκής μεταχείρισης, είτε με την προσδοκία ότι το δάνειό τους θα τύχει κουρέματος, είτε με το σκεπτικό ότι οι τράπεζες δεν θα προχωρήσουν σε μαζικές ενέργειες αναγκα-

στικής εκτέλεσης, καθώς θα αποφύγουν να αντιπαρατεθούν με την κοινωνία.

Όσον αφορά, τέλος, τις εταιρείες «Διαχείρισης και μεταβίβασης απαιτήσεων», η διεθνής εμπειρία τους στον χώρο και η δυνατότητα για μια από κοινού με τις τράπεζες προσεκτική διαχείριση των προβληματικών δανείων μπορεί να συνεισφέρει, κατά την άποψή μας, στην ανακτησιμότητα και εισπραξιμότητα των εν λόγω δανείων, πράγμα επωφελές για το τραπεζικό μας σύστημα.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Ενημερωτικά Δελτία και Οικονομικές Καταστάσεις των τεσσάρων συστημικών τραπεζών (2007-15).

Παναγόπουλος, Γ. & Πελετίδης, Γ. (2015), “Η διαχρονική εξέλιξη των ίδιων κεφαλαίων του ελληνικού τραπεζικού συστήματος”, *Ελληνική Οικονομία*, Τεύχος Νο. 24.

Ξενόγλωσση

Basel Committee on Banking Supervision (2015), “Basel III: Monitoring Report”, Basel: Bank for International Settlements, March.

Basel Committee on Banking Supervision (2011), “Basel III: a global regulatory framework for more resilient banks and banking systems”, Basel: Bank for International Settlements, June.

Basel Committee on Banking Supervision (2006), “International converging of capital measurement and capital standards: a revised framework (the comprehensive version)”, Basel: Bank for International Settlements, June.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1 Η διαχρονική ανάλυση του PSI+ και των προβλέψιμων απομειώσεων των συστημικών τραπεζών (συνολικά) (Ποσά σε δις ευρώ)

Έτος	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Αξία εξασφαλίσεων ανά κατηγορία δανείου στις 31/12/2014
ΣΥΝΟΛΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ ΤΩΝ 4 ΣΥΣΤΗΜΙΚΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ									
Σύνολο χαρτοφυλακίου δανείων προς πελάτες προ προβλέψιμων	160.754.247,00	205.039.567,00	208.876.070,00	209.687.262,00	196.956.847,00	196.553.617,00	245.861.067,00	239.472.758,00	141.384.693,00
ΙΔΙΩΤΕΣ									
Ενήμερα και μη απομειωμένα	68.065.782,00	77.397.763,00	78.688.544,00	72.928.912,00	57.900.515,00	53.284.419,00	56.596.437,00	56.220.272,00	41.649.379,00
Καθυστερημένα 1-90 ημερών και μη απομειωμένα	10.362.474,00	14.712.366,00	12.788.274,00	14.228.758,00	14.166.399,00	13.680.870,00	15.009.586,00	13.181.862,00	
Καθυστερημένα > 90 ημέρες και μη απομειωμένα	560.964,00	881.841,00	1.074.853,00	1.408.067,00	1.628.141,00	2.312.282,00	3.532.175,00	1.321.647,00	10.743.804,00
Δάνεια που έχουν υποστεί απομείωση	2.308.797,00	3.867.108,00	6.824.108,00	10.110.489,00	16.154.205,00	25.132.157,00	47.116.836,00	48.700.253,00	25.584.490,00
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ									
Ενήμερα και μη απομειωμένα	68.897.893,00	94.324.959,00	93.871.584,00	90.124.157,00	68.021.462,00	58.699.655,00	67.095.826,00	64.767.328,00	33.397.841,00
Καθυστερημένα 1-90 ημερών και μη απομειωμένα	6.879.972,00	9.546.110,00	9.313.631,00	11.273.196,00	10.763.034,00	10.387.489,00	11.812.167,00	6.923.239,00	
Καθυστερημένα > 90 ημέρες και μη απομειωμένα	746.097,00	702.702,00	921.465,00	1.383.879,00	2.244.937,00	4.008.256,00	6.256.023,00	2.511.919,00	6.867.308,00
Δάνεια που έχουν υποστεί απομείωση	2.932.268,00	3.606.718,00	5.393.611,00	8.229.804,00	26.078.154,00	29.048.489,00	38.442.017,00	45.846.238,00	23.141.871,00

Σύνολο απομειώσεων και προβλέψεων στη χρήση για δάνεια πελατών	950.970,00	2.169.912,00	2.939.702,00	3.847.033,00	6.269.506,00	7.359.894,00	6.760.726,00	9.931.938,00
Σύνολο προβλέψεων σωρευτικά για πιστωτικό κίνδυνο (Σύνολο προβλέψεων σωρευτικά για απομειωμένα δάνεια)	3.185.821,00	4.345.926,00	5.821.176,00	8.233.448,00	13.091.692,00	21.274.964,00	39.878.981,00	47.108.751 (45.152.007)
Ζημιές απομείωσης ομολόγων του Ε.Δ. & δανείων σε ΔΕΚΟ λόγω PSI+	0,00	0,00	0,00	-	-26.974.005,00	-1.068.141,00	0,00	0,00
Ποσά που χρησιμοποιήθηκαν για διαγραφές δανείων στη χρήση	1.047.190,00	1.055.497,00	1.544.488,00	1.519.577,00	1.481.529,00	1.319.021,00	616.557,00	2.272.669,00
Εισπράξεις από διαγραφές απαιτήσεις	43.648,00	70.323,00	80.557,00	52.628,00	87.221,00	38.309,00	55.322,00	39.433,00
Καθαρά κέρδη χρήσης	3.248.137,00	2.002.020,00	1.095.691,00	-212.004,00	-28.031.560,00	-5.970.737,00	4.929.383,00	-3.879.702,00
Δείκτης σωρευτικών προβλέψεων προς σύνολο χαρτοφυλακίου δανείων	1,98%	2,12%	2,79%	3,93%	6,65%	10,82%	16,22%	19,67%
Δείκτης σωρευτικών προβλέψεων προς σύνολο απομειωμένων δανείων (% σωρευτικών προβλέψεων για απομειωμένα δάνεια προς σύνολο απομειωμένων δανείων)	60,79%	58,15%	47,65%	44,89%	31,00%	39,27%	46,61%	49,83% (47,76%)
Ποσοστό απομειωμένων δανείων επί του συνολικού δανειακού χαρτοφυλακίου	3,26%	3,65%	5,85%	8,75%	21,44%	27,57%	34,80%	39,48%
% απομειωμένων δανείων ΙΔΙΩΤΩΝ επί του χαρτοφυλακίου δανείων	1,44%	1,89%	3,27%	4,82%	8,20%	12,79%	19,16%	20,34%
% απομειωμένων ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΩΝ δανείων επί του χαρτοφυλακίου δανείων	1,82%	1,76%	2,58%	3,92%	13,24%	14,78%	15,64%	19,14%

Πηγή: Οικονομικές Καταστάσεις των συστημικών τραπεζών.

Σημείωση: Η Εθνική δεν εφετάζεται ως Όμιλος αλλά ως τράπεζα και συνεπώς δεν περιλαμβάνει τα όποια αποτελέσματα των θυγατρικών της και ιδιαίτερος της Finasbank.

Η επίδραση και η εξέλιξη της επενδυτικής ψυχολογίας στην ελληνική χρηματιστηριακή αγορά

Φωτεινή Οικονόμου*

1. Εισαγωγή

Η επίδραση ψυχολογικών παραγόντων στην επενδυτική συμπεριφορά αποτελεί ένα θέμα που συγκεντρώνει διαχρονικά το ερευνητικό ενδιαφέρον, ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσεων, κατά τη διάρκεια των οποίων είναι πιθανόν το συναίσθημα να επηρεάσει την ορθολογική διαδικασία λήψης αποφάσεων. Η εμπειρική έρευνα έχει αναδείξει πλήθος ανωμαλιών της αγοράς τις οποίες η παραδοσιακή χρηματοοικονομική θεωρία αδυνατεί να ερμηνεύσει. Από την άλλη πλευρά, η μελέτη της συμπεριφοράς και του συναισθήματος των συμμετεχόντων στην αγορά μπορεί να ερμηνεύσει τις παρατηρούμενες αποκλίσεις των τιμών των αξιολογίων από τις θεωρητικά ορθές ή ακόμη και να τις προβλέψει.

Το παρόν άρθρο διερευνά την επίδραση της επενδυτικής ψυχολογίας στη χρηματιστηριακή αγορά των Αθηνών για τα έτη 2004 έως 2015· μια περίοδο η οποία περιλαμβάνει τόσο έντονα ανοδικές όσο και έντονα πτωτικές αποδόσεις. Η χρηματιστηριακή αγορά των Αθηνών είναι μια μικρή αγορά¹ που χαρακτηρίζεται από έντονη μεταβλητότητα και χαμηλό όγκο συναλλαγών, η οποία προσφέρει ένα ενδιαφέρον πεδίο ανάλυσης, ιδιαίτερα την πρόσφατη περίοδο. Είναι σαφές ότι οι ιδιαίτερες συνθήκες που διαμορφώθηκαν μετά τον Ιούνιο του 2015 λόγω των περιορισμών στην κίνηση κεφαλαίων (capital controls) και της αναστολής διαπραγμάτευσης των μετοχών, σε συνέχεια της τραπεζικής αργίας, επηρέασαν την επενδυτική ψυχολογία. Δεν είναι, όμως, γνωστό σε ποιο βαθμό και προς ποια κατεύθυνση. Το κρίσιμο ερευνητικό ερώτημα που στοχεύει να απαντήσει το συγκεκριμένο άρθρο είναι αν και με ποιο τρόπο επηρεάζεται η επενδυτική συμπεριφορά στη χρηματιστηριακή αγορά των Αθηνών με την εμφάνιση κρίσεων και ιδιαίτερων συνθηκών, αλλά και αν η συ-

μπεριφορά των συμμετεχόντων στην ελληνική αγορά έχει αλλάξει διαχρονικά, εξετάζοντας διαφορετικές χρηματιστηριακές περιόδους.

Για τους σκοπούς της ανάλυσης χρησιμοποιείται η προσέγγιση της διαστρωματικής διασποράς των αποδόσεων των μεμονωμένων μετοχών για τη διερεύνηση της ύπαρξης αγελαίας συμπεριφοράς, ενός από τα σημαντικότερα συμπεριφορικά σφάλματα των επενδυτών. Η συμπεριφορά της αγέλης αφορά στη μίμηση που οδηγεί σε σύγκλιση δράσεων². Σύμφωνα με τους Christie και Huang (1995), η συμπεριφορά αυτή είναι πιθανότερο να εμφανισθεί σε περιόδους κρίσης, κατά τη διάρκεια των οποίων οι επενδυτές συχνά παραβλέπουν τις προσωπικές τους πεποιθήσεις και ακολουθούν τις τάσεις της αγοράς, συνήθως σε κατάσταση φόβου.

Το φαινόμενο αυτό παρουσιάζεται τόσο σε ιδιώτες επενδυτές, όσο και σε επαγγελματίες διαχειριστές χαρτοφυλακίων για λόγους που χαρακτηρίζονται στη βιβλιογραφία ως:

- (α) ορθολογικοί/σκόπιμοι, όταν οι συμμετέχοντες στην αγορά επιλέγουν να μιμηθούν τους υπολοίπους ελλείψει επαρκούς και αξιόπιστης πληροφόρησης (κυρίως για τους ιδιώτες επενδυτές) ή για λόγους διαφύλαξης της φήμης και της σχετικής κατάταξής τους στην αγορά (για τους επαγγελματίες διαχειριστές χαρτοφυλακίων και τους χρηματοοικονομικούς αναλυτές) (Scharfstein και Stein, 1990· Devenow και Welch, 1996· Econομου κ.ά., 2015b),
- (β) μη ορθολογικοί/ψυχολογικοί (για παράδειγμα ο Keynes (1936) αναφέρει ότι οι επενδυτές μπορεί να μιμηθούν άλλους σε περιόδους αβεβαιότητας λόγω κοινωνιολογικών παραγόντων και οι Erb κ.ά. (2015) τονίζουν την «ψυχολογική ασφάλεια» που παρέχει το να ακολουθεί κάποιος την πλειοψηφία) ή
- (γ) τυχαίοι, όταν οι επενδυτές έχουν κοινή πληροφόρηση ή ακολουθούν γνωστές επενδυτικές στρατηγικές (Bikhchandani και Sharma, 2001· Gavriilidis κ.ά., 2013).

Η παρουσία της αγελαίας συμπεριφοράς αμφισβητεί την αποτελεσματική λειτουργία της χρηματιστηριακής αγοράς και οι συσχετισμένες συναλλαγές των

* Ερευνήτρια Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ).

1. Η χρηματιστηριακή αξία της αγοράς των Αθηνών έχει συρρικνωθεί τα τελευταία χρόνια αντιπροσωπεύοντας το 0,04% της παγκόσμιας χρηματιστηριακής αξίας (σε όρους δολαρίου) τον Νοέμβριο του 2015 (και το 0,08% τον Δεκέμβριο του 2014) από 0,37% τον Δεκέμβριο του 2004, σύμφωνα με τα στοιχεία των μελών του World Federation of Exchanges.

2. Για μια πλήρη επισκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας σχετικά με τους εναλλακτικούς ορισμούς βλ. Bikhchandani και Sharma (2001), Hirshleifer και Teoh (2003) και Spyrou (2013).

συμμετεχόντων στην αγορά περιορίζουν τα οφέλη της διαφοροποίησης. Εντοπίζονται δε και περιπτώσεις αγελαίας συμπεριφοράς μεταξύ διαφορετικών χρηματιστηριακών αγορών, οι οποίες περιορίζουν τα οφέλη ακόμη και της διεθνικής διαφοροποίησης και εκθέτουν τους επενδυτές σε κινδύνους που είναι δύσκολο να αντισταθμιστούν (Economidou κ.ά., 2011). Τα εμπειρικά ευρήματα είναι χρήσιμα για την κατανόηση της διαχρονικής λειτουργίας της ελληνικής χρηματιστηριακής αγοράς, της ψυχολογίας των συμμετεχόντων στην αγορά, αλλά και για τη διαμόρφωση επενδυτικών στρατηγικών.

Στη συνέχεια παρουσιάζεται μια σύντομη επισκόπηση των εμπειρικών ευρημάτων από τη διεθνή αρθρογραφία, η μεθοδολογική προσέγγιση της παρούσας εργασίας και τα εμπειρικά αποτελέσματα. Το άρθρο ολοκληρώνεται με χρήσιμα συμπεράσματα για τη χρηματιστηριακή αγορά των Αθηνών.

2. Σύντομη επισκόπηση της βιβλιογραφίας

Κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας υπήρξε μια εντυπωσιακή αύξηση των μελετών που διερευνούν την ύπαρξη και τις επιπτώσεις της αγελαίας συμπεριφοράς στις χρηματιστηριακές αγορές, αναγνωρίζοντας το συμπεριφορικό αυτό σφάλμα ως ένα από τα σημαντικότερα για την κατανόηση της επενδυτικής ψυχολογίας διαχρονικά, αλλά και διεθνικά. Στη σύντομη αυτή επισκόπηση παρουσιάζονται εργασίες αντίστοιχης μεθοδολογικής προσέγγισης με αυτήν που θα χρησιμοποιηθεί στο παρόν άρθρο για λόγους συγκρισιμότητας των αποτελεσμάτων.

Τα εμπειρικά αποτελέσματα στη διεθνή βιβλιογραφία είναι ανάμικτα και εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από την εξεταζόμενη περίοδο και αγορά. Πιο συγκεκριμένα, αν και τα ευρήματα δεν είναι σε απόλυτη συμφωνία, η αγελαία συμπεριφορά περιμένουμε να εμφανίζεται κυρίως σε αναπτυσσόμενες χρηματιστηριακές αγορές, στις οποίες οι συνθήκες λειτουργίας (περιορισμένη πληροφόρηση, χαμηλός όγκος συναλλαγών κ.λπ.) διευκολύνουν τη δημιουργία αγέλης (Kallinterakis και Kratunova, 2007). Δεν λείπουν, όμως, και οι περιπτώσεις εντονότερης αγελαίας συμπεριφοράς σε ανεπτυγμένες αγορές στις οποίες η διάχυση της πληροφόρησης διευκολύνει τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης και τη μίμηση (Chen, 2013). Επιπλέον, οι περίοδοι κρίσεων συγκεντρώνουν το ερευνητικό ενδιαφέρον και αναδεικνύουν την επίδραση του συναισθήματος, η οποία θα πρέπει να λαμβάνεται υπ' όψιν στη διαδικασία λήψης επενδυτικών αποφάσεων, στα υποδείγματα αποτίμησης αξιολογίων και στη διαμόρφωση χαρτοφυλακίων.

Τα εμπειρικά ευρήματα από την αγορά των ΗΠΑ, τη μεγαλύτερη και σημαντικότερη χρηματιστηριακή αγορά διεθνώς, δεν επιβεβαιώνουν, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, την ύπαρξη αγελαίας συμπεριφοράς (Christie και Huang, 1995· Chang κ.ά., 2000· Gleason κ.ά., 2004· BenSaida κ.ά., 2015 κ.λπ.) παρέχοντας ευρήματα που είναι σύμφωνα με τα ορθολογικά πρότυπα. Παρ' όλα αυτά, η αμερικανική αγορά φαίνεται να συμβάλλει στην εμφάνιση αγελαίας συμπεριφοράς σε άλλες διεθνείς χρηματιστηριακές αγορές (Chiang και Zheng, 2010). Θα πρέπει φυσικά να σημειωθεί ότι, εξετάζοντας συγκεκριμένες υποπεριόδους ή συνθήκες της αγοράς, εντοπίζεται αγελαία συμπεριφορά ακόμη και στην ανεπτυγμένη και ώριμη αγορά των ΗΠΑ. Για παράδειγμα, οι Galariotis κ.ά. (2015) αναφέρουν ότι οι Αμερικανοί επενδυτές ακολουθούν την αγέλη τις ημέρες που ανακοινώνονται σημαντικές μακροοικονομικές ειδήσεις.

Η αγορά της Κίνας έχει επίσης συγκεντρώσει το ερευνητικό ενδιαφέρον λόγω της παρατηρούμενης στροφής των επενδυτών στις αναδυόμενες αγορές. Τα ευρήματα συνηγορούν υπέρ της παρουσίας της αγελαίας συμπεριφοράς εξετάζοντας διαφορετικές περιόδους και συνθήκες της αγοράς (Tan κ.ά., 2008· Chiang κ.ά., 2010· Yao κ.ά., 2014).

Επιπλέον, πρόσφατες διεθνικές εμπειρικές μελέτες παρέχουν ευρήματα αγελαίας συμπεριφοράς για πολλές ανεπτυγμένες και αναπτυσσόμενες αγορές (Chiang και Zheng, 2010· Economidou κ.ά., 2011· Chen, 2013· Mobarek κ.ά., 2014· Economidou κ.ά., 2015a). Οι μελέτες αυτές επιτρέπουν την εξαγωγή χρήσιμων συγκρίσεων και συμπερασμάτων σχετικά με τη λειτουργία των αγορών και την πιθανή αλληλεπίδρασή τους στη μετάδοση του φαινομένου.

Οι σχετικές μελέτες για την ελληνική χρηματιστηριακή αγορά έχουν αναδείξει στο παρελθόν την εμφάνιση αγελαίας συμπεριφοράς κατά την περίοδο της χρηματιστηριακής φούσκας του 1999-2000 (Carorale κ.ά., 2008), αλλά και την έντονη αλληλεπίδραση με άλλες αγορές της Νοτίου Ευρώπης (Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία) (Economidou κ.ά., 2011). Οι μελέτες αυτές δεν καλύπτουν χρονικά την περίοδο της πρόσφατης ελληνικής κρίσης, η οποία διαμορφώνει ένα ενδιαφέρον προς έρευνα περιβάλλον. Η παρούσα εργασία καλύπτει αυτό το κενό χρησιμοποιώντας τα πλέον πρόσφατα διαθέσιμα στοιχεία και αντίστοιχη μεθοδολογική προσέγγιση για λόγους συγκρισιμότητας, αλλά και παραλλαγές αυτής που επιτρέπουν την εξαγωγή πρωτότυπων ευρημάτων και συμπερασμάτων.

3. Μεθοδολογία και δεδομένα

Η διεθνής βιβλιογραφία προτείνει δύο βασικές μεθόδους για την εμπειρική διερεύνηση της αγελαίας

συμπεριφοράς. Η πρώτη βασίζεται στις συναλλαγές που καταγράφονται στα χαρτοφυλάκια των επαγγελματιών διαχειριστών χαρτοφυλακίων (Lakonishok κ.ά., 1992· Wermers, 1999· Sias, 2004) και η δεύτερη στην εξέταση των αποδόσεων των μεμονωμένων αξιολογίων (Christie και Huang, 1995· Chang κ.ά., 2000· Hwang και Salmon, 2004). Δεδομένου ότι η ανάλυση ημερήσιων παρατηρήσεων μπορεί να αποτυπώσει με καλύτερο τρόπο τον ευμετάβλητο χαρακτήρα της επενδυτικής ψυχολογίας, αλλά και λόγω της διαθεσιμότητας δεδομένων, συχνά υιοθετείται η δεύτερη.

Στο παρόν άρθρο χρησιμοποιείται η δεύτερη μέθοδος, της διαστρωματικής διασποράς των αποδόσεων των μεμονωμένων αξιολογίων, η οποία προτάθηκε αρχικά από τους Christie και Huang (1995) και Chang κ.ά. (2000). Έκτοτε έχει χρησιμοποιηθεί για πολλές χρηματιστηριακές αγορές και με πολλές παραλλαγές για την καλύτερη αποτύπωση του φαινομένου.

Σύμφωνα με τα ορθολογικά υποδείγματα αποτίμησης, η σχέση που συνδέει τη διαστρωματική διασπορά των αποδόσεων των μετοχών σε μια αγορά με την απόδοση της αγοράς είναι μια θετική γραμμική σχέση, δεδομένης της διαφορετικής ευαισθησίας των μεμονωμένων αξιολογίων στην απόδοση της αγοράς³. Παρουσία της αγελαίας συμπεριφοράς η σχέση αυτή είναι αρνητική ή τουλάχιστον θετική με φθίνοντα ρυθμό (Chang κ.ά., 2000).

Η μέση απόλυτη απόκλιση των αποδόσεων των επιμέρους μετοχών (διαστρωματική διασπορά) (Cross Sectional Absolute Deviation-CSAD) σε σχέση με την απόδοση της αγοράς υπολογίζεται ως εξής:

$$CSAD_t = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N |R_{i,t} - R_{m,t}| \quad (1)$$

όπου $R_{i,t}$ είναι η απόδοση της μετοχής i την ημέρα t , $R_{m,t}$ είναι η απόδοση της αγοράς την ημέρα t και N είναι ο αριθμός των εισηγμένων μετοχών την ημέρα t .

Το υπόδειγμα των Chang κ.ά. (2000) εξετάζει τη σχέση διαστρωματικής διασποράς και απόδοσης της αγοράς και ορίζεται ως εξής:

$$CSAD_t = \alpha + \gamma_1 |R_{m,t}| + \gamma_2 R_{m,t}^2 + \varepsilon_t \quad (2)$$

Αρνητικός και στατιστικά σημαντικός συντελεστής γ_2 αποτελεί επαρκή ένδειξη της παρουσίας της αγελαίας συμπεριφοράς.

Επιπλέον, για την εξέταση πιθανής ασυμμετρίας στην εμφάνιση του φαινομένου σε ημέρες με θετική (ανοδική) ή αρνητική (πτωτική) απόδοση επανεκτιμάται το υπόδειγμα με τη χρήση ψευδομεταβλητών σύμφωνα με τους Chiang και Zheng (2010), Chiang κ.ά. (2010), Economou κ.ά. (2011) και Mobarek κ.ά. (2014) ως εξής:

$$CSAD_t = \alpha + \gamma_1 (1 - D^{up}) |R_{m,t}| + \gamma_2 D^{up} |R_{m,t}| + \gamma_3 (1 - D^{up}) R_{m,t}^2 + \gamma_4 D^{up} R_{m,t}^2 + \varepsilon_t \quad (3)$$

όπου $D^{up} = 1$ όταν η απόδοση της αγοράς τη συγκεκριμένη ημέρα είναι θετική, και 0 όταν είναι αρνητική.

Επιπρόσθετα, εξετάζεται πιθανή ασυμμετρία των αποτελεσμάτων αναφορικά με το συναίσθημα των επενδυτών. Η καλύτερη προσεγγιστική μεταβλητή που διαθέτουμε για την ελληνική αγορά σε ημερήσια βάση είναι ο δείκτης τεκμαρτής μεταβλητότητας KEPE GRIV, ο λεγόμενος δείκτης φόβου⁴. Για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιείται μια ψευδομεταβλητή (D^{GRIV}) η οποία λαμβάνει την τιμή 1 τις ημέρες κατά τις οποίες ο δείκτης παίρνει τιμές υψηλότερες του κινητού μέσου όρου των προηγούμενων 30 ημερών, εκλαμβάνοντας τη σχέση αυτή σαν ένα σήμα υψηλής αβεβαιότητας από την πλευρά των επενδυτών για την αναμενόμενη βραχυπρόθεσμη πορεία της αγοράς. Η προσέγγιση αυτή είναι μια παραλλαγή αυτής των Economou κ.ά. (2015a), στην οποία χρησιμοποιείται ο γνωστός δείκτης CBOE VIX για να αποτυπώσει το συναίσθημα (φόβο/αβεβαιότητα) των επενδυτών στην εκτίμηση του υποδείγματος για τις επιμέρους αγορές του Euronext (χρηματιστηριακές αγορές Βελγίου, Γαλλίας, Ολλανδίας, Πορτογαλίας) σε ανοδικές και πτωτικές ημέρες του δείκτη. Στην περίπτωση της ελληνικής αγοράς χρησιμοποιείται ο σχετικός εγχώριος δείκτης, ο οποίος ακολουθεί την ίδια μεθοδολογία κατασκευής με τον CBOE VIX και αποτυπώνει την αναμενόμενη μελλοντική βραχυπρόθεσμη μεταβλητότητα της χρηματιστηριακής αγοράς των Αθηνών⁵. Σε αυτή την περίπτωση το υπόδειγμα διαμορφώνεται ως εξής:

$$CSAD_t = \alpha + \gamma_1 (1 - D^{GRIV}) |R_{m,t}| + \gamma_2 D^{GRIV} |R_{m,t}| + \gamma_3 (1 - D^{GRIV}) R_{m,t}^2 + \gamma_4 D^{GRIV} R_{m,t}^2 + \varepsilon_t \quad (4)$$

3. Για τη μαθηματική απόδειξη βλ. Chang κ.ά. (2000).

4. Ο δείκτης κατασκευάστηκε από το ΚΕΠΕ σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Πατρών και τον καθηγητή κ. Κ. Συριόπουλο και τα διαθέσιμα στοιχεία από το 2004 καλύπτουν το σύνολο της εξεταζόμενης περιόδου.

5. Για μια συγκριτική παρουσίαση του δείκτη KEPE GRIV με αντίστοιχους διεθνείς δείκτες βλ. Οικονόμου (2014).

Τέλος, για την καλύτερη αποτύπωση των επιπτώσεων της ελληνικής κρίσης χρέους στη χρηματιστηριακή αγορά χρησιμοποιείται μια ψευδομεταβλητή που παίρνει την τιμή 1 από τις 9/8/2011 έως και το τέλος της εξεταζόμενης περιόδου. Η συγκεκριμένη ημερομηνία που λαμβάνεται για τον διαχωρισμό των δύο υποπεριόδων έχει προκύψει ενδογενώς με τη χρήση του Quandt-Andrews Breakpoint Test⁶. Ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι συμπίπτει χρονικά με την 8η Αυγούστου 2011, ημέρα που ονομάζεται «Μαύρη Δευτέρα» για τις χρηματιστηριακές αγορές σε συνέχεια της (πρώτης στην ιστορία της) υποβάθμισης των ΗΠΑ από διεθνείς οίκους αξιολόγησης. Σε αυτή την περίπτωση το υπόδειγμα διαμορφώνεται ως εξής:

$$CSAD_t = \alpha + \gamma_1 |R_{m,t}| + \gamma_2 R_{m,t}^2 + \gamma_3 D^{crisis} R_{m,t}^2 + \varepsilon_t \quad (5)$$

Οι εκτιμήσεις των υποδειγμάτων επαναλαμβάνονται λαμβάνοντας υπ' όψιν τον όγκο συναλλαγών των επόμερους αξιογράφων δεδομένης της περιορισμένης ρευστότητας που υπάρχει στην ελληνική αγορά. Για τον λόγο αυτό υπολογίζονται τόσο η απόδοση της αγοράς, όσο και η διασπρωματική διασπορά των αποδόσεων σταθμισμένες ως προς τον όγκο συναλλαγών. Η προσέγγιση αυτή χρησιμοποιείται για πρώτη φορά για την ελληνική χρηματιστηριακή αγορά⁷. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η βιβλιογραφία έχει αναδείξει την ανάγκη να λαμβάνεται υπ' όψιν ο όγκος συναλλαγών, η επίδραση του οποίου συχνά παραβλέπεται (Spyrou, 2013).

Τα δεδομένα που χρησιμοποιήθηκαν για την εμπειρική ανάλυση ήταν οι ημερήσιες ποσοστιαίες λογαριθμικές αποδόσεις και ο όγκος συναλλαγών όλων των μετοχών των εταιρειών που ήταν εισηγμένες στη χρηματιστηριακή αγορά οποιαδήποτε χρονική στιγμή εντός της περιόδου 2/1/2004-21/12/2015⁸. Με αυτόν τον τρόπο αποφεύγεται το λεγόμενο στη διεθνή βιβλιογραφία σφάλμα επιβίωσης (survivorship bias) και λαμβάνουμε την εικόνα της αγοράς όπως ήταν σε κάθε χρονική στιγμή. Επιπλέον, στο δείγμα χρησιμοποιούνται για κάθε μετοχή μόνο οι ημέρες στις οποίες υπήρξαν συναλλαγές. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι, πέρα από τις επίσημες αργίες, παραλείπουμε και τις μηδενικές αποδόσεις που είναι αποτέλεσμα

μηδενικών συναλλαγών τη συγκεκριμένη ημέρα. Με αυτόν τον τρόπο περιορίζεται το πρόβλημα της χαμηλής εμπορευσιμότητας των ελληνικών μετοχών (thin trading), το οποίο σε διαφορετική περίπτωση θα είχε σημαντική επίπτωση στις εκτιμήσεις (βλ. Kallinterakis και Lodetti, 2009). Ο αριθμός των μετοχών του δείγματος είναι μεταβλητός και κυμαίνεται από 73 έως 336. Τα δεδομένα αντλήθηκαν από την Thomson Reuters Datastream. Επιπλέον, χρησιμοποιήθηκε η ιστορική σειρά δεδομένων του δείκτη τεκμαρτής μεταβλητότητας του ΚΕΠΕ (KEPE GRIV) από το 2004 για να προσεγγίσουμε το επενδυτικό συναίσθημα για τον ορισμό της σχετικής ψευδομεταβλητής.

4. Εμπειρικά αποτελέσματα

Τα βασικά περιγραφικά στατιστικά του δείγματος παρουσιάζονται στον Πίνακα 1, τόσο για την παραδοσιακή προσέγγιση της ισοσταθμισμένης απόδοσης της αγοράς, όσο και για την προσέγγιση που προτείνει τη στάθμιση ως προς τον όγκο συναλλαγών. Το δείγμα καλύπτει μια μεγάλη χρονικά περίοδο και περιλαμβάνει 2.962 ημερήσιες παρατηρήσεις. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι τα τυπικά σφάλματα όλων των εκτιμήσεων που ακολουθούν είναι κατάλληλα διορθωμένα για ετεροσκεδαστικότητα και αυτοσυσχέτιση, σύμφωνα με τους Chang κ.ά. (2000).

Ο Πίνακας 2 παρουσιάζει την εκτίμηση του υποδείγματος των Chang κ.ά. (2000) (σχέση 2) για την περίοδο 2/1/2004-21/12/2015, χρησιμοποιώντας τις δύο εναλλακτικές προσεγγίσεις για τον υπολογισμό της απόδοσης της αγοράς και της διασπρωματικής διασποράς. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα δεν εμφανίζεται αγελαία συμπεριφορά για το σύνολο της περιόδου, καθώς ο συντελεστής γ_2 είναι μεν αρνητικός, αλλά δεν είναι στατιστικά σημαντικός. Με τη χρήση των σταθμισμένων με βάση τον όγκο συναλλαγών αποδόσεων ο συντελεστής είναι θετικός και στατιστικά σημαντικός. Θα πρέπει δε να σημειωθεί ότι σε αυτή την περίπτωση η ερμηνευτική ικανότητα του υποδείγματος ($Adj-R^2$) είναι αρκετά υψηλότερη, διαπίστωση που ισχύει σχεδόν για το σύνολο των εκτιμήσεων που ακολουθούν. Το μέγεθος του $Adj-R^2$ κυμαίνεται στα επίπεδα που συναντώνται στη διεθνή βιβλιογραφία.

6. Για λόγους πληρότητας, αν και δεν προέκυψε ενδογενώς, ελέγχθηκε ως εναλλακτικό σημείο δομικής μεταβολής της εκτίμησης του υποδείγματος για την εξεταζόμενη περίοδο η 3/5/2010 (μετά την ανακοίνωση της εισόδου της Ελλάδας σε Μηχανισμό Στήριξης) με τη χρήση του Chow Breakpoint Test. Τα εμπειρικά αποτελέσματα που προκύπτουν για τις εναλλακτικές υποπεριόδους οδηγούν σε αντίστοιχα συμπεράσματα και δεν παρουσιάζονται στο άρθρο χάριν συντομίας.

7. Η στάθμιση με βάση τον όγκο συναλλαγών έχει χρησιμοποιηθεί στο παρελθόν μόνο για την αγορά του Μαυροβουνίου από τους Kallinterakis και Lodetti (2009).

8. Τα πιο πρόσφατα διαθέσιμα στοιχεία κατά την περίοδο συγγραφής του άρθρου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Περιγραφικά στατιστικά για την ελληνική αγορά (2/1/2004-21/12/2015)

	Με ισοσταθμισμένη απόδοση αγοράς		Με σταθμισμένη βάσει του όγκου συναλλαγών απόδοση αγοράς	
	CSAD	R_m	CSAD	R_m
Μέσος όρος	2,7627	-0,0266	3,5450	0,1443
Διάμεσος	2,5866	0,0541	3,2551	0,3015
Μέγιστο	9,9672	10,0654	18,3011	17,3836
Ελάχιστο	1,2513	-16,8640	1,3939	-18,3833
Τυπική απόκλιση	0,9656	1,5748	1,4919	2,9575
Παρατηρήσεις	2.962		2.962	

Σημειώσεις: CSAD είναι η διασθρωματική μέση απόλυτη απόκλιση των αποδόσεων των μετοχών και R_m είναι η απόδοση της αγοράς.

Η απουσία αγελαίας συμπεριφοράς για το σύνολο της περιόδου δεν αποκλείει την περίπτωση να εμφανίζεται σε συγκεκριμένες υποπεριόδους ή σε διαφορετικές συνθήκες της αγοράς. Αρχικά, εξετάζεται η πιθανή ασυμμετρία στη συμπεριφορά των επενδυτών σε ανοδικές και πτωτικές ημέρες. Ο Πίνακας 3 παρουσιάζει τα αποτελέσματα εκτίμησης της σχέσης (3). Τόσο ο συντελεστής γ_3 όσο και ο συντελεστής γ_4 είναι αρνητικοί, δεν είναι όμως στατιστικά σημαντικοί. Συγχρόνως, δεν προκύπτουν ενδείξεις ασυμμετρίας βάσει της εναλλακτικής προσέγγισης που λαμβάνει υπ' όψιν τον όγκο συναλλαγών.

Μια εναλλακτική μορφή ασυμμετρίας αφορά στο συναίσθημα των επενδυτών. Ο Πίνακας 4 εξετάζει αυτή τη σχέση σε ημέρες που η αβεβαιότητα των επενδυτών για την αναμενόμενη βραχυπρόθεσμη πορεία της αγοράς τις επόμενες 30 ημέρες υπερβαίνει τον κινητό μέσο όρο των προηγούμενων 30 ημερών. Σε αυτή την περίπτωση εντοπίζεται αγελαία συμπεριφορά, κατά τις ημέρες με υψηλή αβεβαιότητα για την πορεία της αγοράς. Υπό αυτές τις συνθήκες είναι ευκολότερο να διαμορφωθεί αγέλη, με αποτέλεσμα οι επενδυτές να ακολουθούν την κοινή γνώμη ή την τάση της αγοράς αντί των προσωπικών τους πεποιθήσεων. Από την άλλη πλευρά, τα αποτελέσματα που βασίζονται στις σταθμισμένες βάσει του όγκου συναλλαγών αποδόσεις δεν υποστηρίζουν την παρουσία αγελαίας συμπεριφοράς.

Εστιάζοντας στην περίοδο της ελληνικής κρίσης, παρουσιάζονται στον Πίνακα 5 οι εκτιμήσεις του συντελεστή γ_2 του υποδείγματος (2) σε ετήσια βάση από το 2010 και ύστερα, χρησιμοποιώντας τις δύο εναλλακτικές προσεγγίσεις. Η μόνη περίπτωση στην οποία ο συντελεστής είναι αρνητικός είναι κατά τη διάρκεια του 2015, χωρίς όμως να είναι στατιστικά σημαντικός. Εξετάζοντας σε βάθος το έτος 2015, λόγω των ιδιαίτε-

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 Εκτίμηση του υποδείγματος των Chang κ.ά. (2000)

	Με ισοσταθμισμένη απόδοση αγοράς	Με σταθμισμένη βάσει του όγκου συναλλαγών απόδοση αγοράς
γ_0	2,2896**	2,8398**
(p-value)	0,00	0,00
γ_1	0,4360**	0,2531**
(p-value)	0,00	0,00
γ_2	-0,0028	0,0203**
(p-value)	0,52	0,00
Adj-R ²	23,96%	40,28%

Σημειώσεις: Εκτίμηση του υποδείγματος:

$CSAD_t = \alpha + \gamma_1 |R_{m,t}| + \gamma_2 R_{m,t}^2 + \varepsilon_t$, όπου CSAD_t είναι η διασθρωματική μέση απόλυτη απόκλιση των αποδόσεων των μετοχών την ημέρα t και $R_{m,t}$ είναι η απόδοση της αγοράς την ημέρα t. Η εκτίμηση αφορά στην περίοδο 2/1/2004-21/12/2015.

** Στατιστική σημαντικότητα σε επίπεδο 1%.

ρων συνθηκών που διαμορφώθηκαν εξαιτίας των περιορισμών στην κίνηση κεφαλαίων από τις 27/6/2015, φαίνεται ότι για το δεύτερο μισό του έτους, από την επαναλειτουργία της χρηματιστηριακής αγοράς των Αθηνών (3/8/2015) και ύστερα, ο συντελεστής είναι αρνητικός και στατιστικά σημαντικός και φαίνεται να υπάρχει αγελαία συμπεριφορά.

Προηγούμενες μελέτες (Carorale κ.ά., 2008) έχουν αναδείξει την έντονη παρουσία της αγελαίας συμπε-

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 Εξέταση πιθανών ασυμμετριών σε ανοδικές και πτωτικές ημέρες της αγοράς

	Με ισοσταθμισμένη απόδοση αγοράς	Με σταθμισμένη βάσει του όγκου συναλλαγών απόδοση αγοράς
γ_0	2,2838**	2,8521**
(p-value)	0,00	0,00
γ_1	0,4075**	0,2763**
(p-value)	0,00	0,00
γ_2	0,4798**	0,2079**
(p-value)	0,00	0,00
γ_3	-0,0005	0,0151**
(p-value)	0,90	0,00
γ_4	-0,0074	0,0289**
(p-value)	0,28	0,00
Adj-R ²	24,03%	40,62%

Σημειώσεις: Εκτίμηση του υποδείγματος:

$CSAD_t = \alpha + \gamma_1(1 - D^{up})|R_{m,t}| + \gamma_2 D^{up}|R_{m,t}| + \gamma_3(1 - D^{up})R_{m,t}^2 + \gamma_4 D^{up}R_{m,t}^2 + \varepsilon_t$, όπου $CSAD_t$ είναι η διαστρωματική μέση απόλυτη απόκλιση των αποδόσεων των μετοχών την ημέρα t , $R_{m,t}$ είναι η απόδοση της αγοράς την ημέρα t , $D^{up} = 1$ όταν η απόδοση της αγοράς τη συγκεκριμένη ημέρα είναι θετική και 0 όταν είναι αρνητική. Η εκτίμηση αφορά στην περίοδο 2/1/2004-21/12/2015.

** Στατιστική σημαντικότητα σε επίπεδο 1%.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4 Εξέταση πιθανών ασυμμετριών σε σχέση με το συναίσθημα των επενδυτών

	Με ισοσταθμισμένη απόδοση αγοράς	Με σταθμισμένη βάσει του όγκου συναλλαγών απόδοση αγοράς
γ_0	2,2876**	2,8443**
(p-value)	0,00	0,00
γ_1	0,4322**	0,2323**
(p-value)	0,00	0,00
γ_2	0,4774**	0,2892**
(p-value)	0,00	0,00
γ_3	0,0014	0,0299**
(p-value)	0,60	0,00
γ_4	-0,0131*	0,0103*
(p-value)	0,04	0,03
Adj-R ²	24,22%	41,54%

Σημειώσεις: Εκτίμηση του υποδείγματος:

$CSAD_t = \alpha + \gamma_1(1 - D^{GRIV})|R_{m,t}| + \gamma_2 D^{GRIV}|R_{m,t}| + \gamma_3(1 - D^{GRIV})R_{m,t}^2 + \gamma_4 D^{GRIV}R_{m,t}^2 + \varepsilon_t$, όπου $CSAD_t$ είναι η διαστρωματική μέση απόλυτη απόκλιση των αποδόσεων των μετοχών την ημέρα t , $R_{m,t}$ είναι η απόδοση της αγοράς την ημέρα t και D^{GRIV} μια ψευδομεταβλητή που λαμβάνει την τιμή 1 τις ημέρες κατά τις οποίες ο δείκτης τεκμαρτής μεταβλητότητας λαμβάνει τιμές υψηλότερες του κινητού μέσου όρου των προηγούμενων 30 ημερών και 0 στις υπόλοιπες περιπτώσεις. Η εκτίμηση αφορά στην περίοδο 2/1/2004-21/12/2015.

** , * Στατιστική σημαντικότητα σε επίπεδο 1% και 5%, αντίστοιχα.

ριφοράς στη χρηματιστηριακή αγορά των Αθηνών την περίοδο της χρηματιστηριακής φούσκας του 1999-2000. Για λόγους πληρότητας και σύγκρισης εκτιμώνται οι αντίστοιχοι συντελεστές γ_2 για τα έτη 1999, 2000 και 2001. Διαπιστώνεται ότι οι συντελεστές είναι αρνητικοί, στατιστικά σημαντικοί και αρκετά υψηλότεροι σε μέγεθος και φτάνουν το -0,0587, -0,0346 και -0,0113, αντίστοιχα. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η αγελαία συμπεριφορά τείνει να παρουσιάζεται σε ακραίες χρηματιστηριακές περιόδους στην ελληνική αγορά, με χαμηλότερη όμως ένταση στην πρόσφατη περίοδο. Εξετάζοντας, τέλος, τις εκτιμήσεις βάσει των προσαρμοσμένων στον όγκο συναλλαγών αποδόσεων δεν παρουσιάζεται το φαινόμενο για κανένα από τα εξεταζόμενα έτη και φαίνεται να εξαφανίζεται ακόμη και για το δεύτερο μισό του 2015.

Μια εναλλακτική εξέταση της επίπτωσης της κρίσης στην επενδυτική συμπεριφορά των συμμετεχόντων στην ελληνική χρηματιστηριακή αγορά επιτυγχάνεται με τον εμπλουτισμό του υποδείγματος (2) με τη χρή-

ση ψευδομεταβλητής για την περίοδο της ελληνικής κρίσης, όπως παρουσιάζεται στο υπόδειγμα (5). Από τα εμπειρικά αποτελέσματα φαίνεται ότι υπήρχε αγελαία συμπεριφορά την εξεταζόμενη περίοδο καθώς ο συντελεστής γ_2 είναι αρνητικός και στατιστικά σημαντικός, όχι όμως κατά την περίοδο της κρίσης καθώς ο συντελεστής γ_3 που αφορά στην περίοδο αυτή είναι θετικός, στατιστικά σημαντικός και κατά απόλυτη τιμή μεγαλύτερος του γ_2 . Το εύρημα αυτό είναι σε συμφωνία με μελέτες που εντοπίζουν μεγαλύτερη επίδραση του συναίσθηματος στις χρηματιστηριακές τιμές σε περιόδους εκτός κρίσεως (Cooper κ.ά., 2004· Chung κ.ά., 2012· Hudson και Green, 2015). Συνάγεται ότι κατά τη διάρκεια των κρίσεων οι τιμές προσδιορίζονται περισσότερο από τα θεμελιώδη μεγέθη και όχι από το συναίσθημα. Μάλιστα, σύμφωνα με τους Hudson και Green (2015), η σημαντικότερη επίδραση του συναίσθηματος παρατηρείται σε έντονα ανο-

ΠΙΝΑΚΑΣ 5 Εκτίμηση του υποδείγματος των Chang κ.ά. (2000) για την περίοδο 2010-2015 σε ετήσια βάση

	Με ισοσταθμισμένη απόδοση αγοράς			Με σταθμισμένη βάσει του όγκου συναλλαγών απόδοση αγοράς		
	γ_2	p-value	Adj. R ²	γ_2	p-value	Adj. R ²
2010	0,0244**	0,00	49,12%	0,0334**	0,00	14,00%
2011	0,0013	0,92	23,64%	0,0253	0,14	26,16%
2012	0,0010	0,94	36,67%	0,0273**	0,00	48,40%
2013	0,0006	0,98	25,44%	0,0427**	0,00	46,37%
2014	0,0160**	0,00	40,78%	0,0135**	0,00	39,35%
2015	-0,0028	0,30	48,07%	0,0250**	0,00	66,59%
1/1-26/6/2015	0,0624**	0,01	53,99%	0,0265**	0,00	54,46%
3/8-21/12/2015	-0,0106*	0,02	47,65%	0,0090	0,46	75,49%

Σημειώσεις: Εκτίμηση του υποδείγματος: $CSAD_t = \alpha + \gamma_1 |R_{m,t}| + \gamma_2 R_{m,t}^2 + \varepsilon_t$, όπου $CSAD_t$ είναι η διαστρωματική μέση απόλυτη απόκλιση των αποδόσεων των μετοχών την ημέρα t και $R_{m,t}$ είναι η απόδοση της αγοράς την ημέρα t .

** , * Στατιστική σημαντικότητα σε επίπεδο 1% και 5%, αντίστοιχα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6 Η επίπτωση της ελληνικής κρίσης στις εκτιμήσεις της αγελαίας συμπεριφοράς

	Με ισοσταθμισμένη απόδοση αγοράς	Με σταθμισμένη βάσει του όγκου συναλλαγών απόδοση αγοράς
γ_0	2,2304**	2,7815**
(p-value)	0,00	0,00
γ_1	0,5483**	0,3507**
(p-value)	0,00	0,00
γ_2	-0,0593**	-0,0187
(p-value)	0,00	0,15
γ_3	0,0669**	0,0365**
(p-value)	0,00	0,00
Adj-R ²	31,04%	44,85%

Σημειώσεις: Εκτίμηση του υποδείγματος:

$CSAD_t = \alpha + \gamma_1 |R_{m,t}| + \gamma_2 R_{m,t}^2 + \gamma_3 D^{crisis} R_{m,t}^2 + \varepsilon_t$, όπου $CSAD_t$ είναι η διαστρωματική μέση απόλυτη απόκλιση των αποδόσεων των μετοχών την ημέρα t , $R_{m,t}$ είναι η απόδοση της αγοράς την ημέρα t και D^{crisis} μια ψευδομεταβλητή που παίρνει την τιμή 1 από τις 9/8/2011 έως και το τέλος της εξεταζόμενης περιόδου. Η εκτίμηση αφορά στην περίοδο 2/1/2004-21/12/2015.

** Στατιστική σημαντικότητα σε επίπεδο 1%.

δικές περιόδους που χαρακτηρίζονται από ένα κύμα αισιοδοξίας, αντίστοιχο μιας χρηματιστηριακής φούσκας. Τέλος, σε αντιστοιχία με τα προηγούμενα αποτελέσματα των υποδειγμάτων (2)-(4), οι εκτιμήσεις που λαμβάνουν υπ' όψιν τον όγκο συναλλαγών δεν παρέχουν ενδείξεις αγελαίας συμπεριφοράς. Η διαπίστωση αυτή μπορεί να ερμηνευθεί ως ύπαρξη της αγελαίας συμπεριφοράς, κυρίως λόγω των μετοχών με χαμηλό όγκο συναλλαγών, η επίδραση των οποίων περιορίζεται χρησιμοποιώντας τη σχετική στάθμιση για τον υπολογισμό της διαστρωματικής διασποράς και των αποδόσεων της αγοράς.

5. Συμπεράσματα

Στο παρόν άρθρο εξετάστηκε η επενδυτική συμπεριφορά των συμμετεχόντων στη χρηματιστηριακή αγορά των Αθηνών μελετώντας ένα από τα σημαντικότερα συμπεριφορικά σφάλματα που έχει αναδείξει η διεθνής βιβλιογραφία, τη συμπεριφορά της αγέλης. Η περίοδος ανάλυσης (2004-2015) καλύπτει μια μεγάλη χρονικά περίοδο κατά τη διάρκεια της οποίας έχουν συντελεστεί σημαντικές αλλαγές στην ελληνική οικονομία. Ταυτόχρονα με τη συνήθη προσέγγιση χρησιμοποιείται και μια εναλλακτική μεθοδολογική προσέγγιση που λαμβάνει υπ' όψιν τον όγκο συναλλαγών παράλληλα με το φιλτράρισμα των αποδόσεων των μετοχών που συναλλάχθηκαν κάθε ημέρα. Το σημείο αυτό, αν και συχνά παραβλέπεται, είναι εξαιρετικά σημαντικό όταν εξετάζονται αγορές που χαρακτηρίζονται από χα-

μηλό όγκο συναλλαγών, όπως είναι και η ελληνική. Η παράβλεψη της αντιμετώπισης του προβλήματος της χαμηλής εμπορευσιμότητας των μετοχών θα μπορούσε να οδηγήσει σε μεροληπτικές εκτιμήσεις υπέρ της εμφάνισης της αγελαίας συμπεριφοράς.

Σύμφωνα με τα εμπειρικά αποτελέσματα για το σύνολο της εξεταζόμενης περιόδου δεν παρουσιάζεται αγελαία συμπεριφορά στην ελληνική αγορά. Αν και δεν εντοπίζεται ασυμμετρία αναφορικά με την απόδοση της αγοράς, ένα ενδιαφέρον εύρημα αφορά στην ασυμμετρία που παρουσιάζεται ως προς το συναίσθημα των επενδυτών. Πιο συγκεκριμένα, υπάρχουν ενδείξεις αγελαίας συμπεριφοράς κατά τις ημέρες που παρουσιάζουν αυξημένη αβεβαιότητα για την πορεία της αγοράς, όπως αυτή προσεγγίζεται από τον δείκτη KEPE GRIV.

Επιπλέον, τα ευρήματα είναι σε συμφωνία με τα εμπειρικά αποτελέσματα που θέλουν την επίδραση του συναισθήματος να περιορίζεται σε περιόδους κρίσεων. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι οι συμμετέχοντες στην αγορά σε αυτές τις καταστάσεις αντιμετωπίζουν περισσότερο ορθολογικά την επενδυτική διαδικασία και βασίζονται σε μεγαλύτερο βαθμό στη θεμελιώδη ανάλυση. Η μόνη περίοδος που παρουσιάζει ενδείξεις αγελαίας συμπεριφοράς είναι αυτή του πρόσφατου χρονικού διαστήματος από τον Αύγουστο του 2015 έως την 21/12/2015 (τελευταία διαθέσιμα στοιχεία). Το εύρημα αυτό συνάδει με την παρατηρούμενη ασυμμετρία τις ημέρες που χαρακτηρίζονται από αυξημένη αβεβαιότητα. Συγκρίνοντας την εκτίμηση αυτή με τις εκτιμήσεις που αφορούν στην έντονα ανοδική περίοδο της φούσκας του 1999-2000, η πρόσφατη εκτίμηση είναι σημαντικά χαμηλότερη σε μέγεθος (και οικονομική σημασία). Εύλογα προκύπτει, λοιπόν, το ερώτημα τι έχει αλλάξει; Είναι οι συμμετέχοντες στην αγορά περισσότερο ορθολογικοί ή είναι η αγορά περισσότερο ώριμη; Μια ασφαλής εκτίμηση της κατάστασης προϋποθέτει τον συνδυασμό και των δύο ερμηνειών με τις εμπειρίες, τη συσσωρευμένη γνώση, την αυξημένη πληροφόρηση και τη βελτίωση του θεσμικού/ρυθμιστικού πλαισίου να έχουν βοηθήσει προς αυτήν την κατεύθυνση.

Τέλος, ακόμη ένα σημαντικό αποτέλεσμα αφορά στην επίδραση του όγκου συναλλαγών στις εκτιμήσεις των υποδειγμάτων. Από τα αποτελέσματα συνάγεται ότι η ύπαρξη της αγελαίας συμπεριφοράς παρουσιάζεται κυρίως στις μετοχές που εμφανίζουν χαμηλό όγκο συναλλαγών. Όταν η επίδρασή τους στο δείγμα περιορίζεται λόγω της σχετικής στάθμισης απουσιάζουν και οι ενδείξεις αγελαίας συμπεριφοράς.

Τα ανωτέρω ευρήματα είναι χρήσιμα για την κατανόηση της επενδυτικής συμπεριφοράς και της διαχρονικής της εξέλιξης. Η εμφάνιση συμπεριφορικών σφαλ-

μάτων θέτει υπό αμφισβήτηση την αποτελεσματική λειτουργία της αγοράς. Τόσο οι ιδιώτες επενδυτές, όσο και οι επαγγελματίες των αγορών δεν θα πρέπει να παραβλέπουν την επίδραση του συναισθήματος, η οποία φαίνεται να εντείνεται σε περιόδους αυξημένης αβεβαιότητας, αλλά και την επίπτωση του χαμηλού όγκου συναλλαγών. Οι διαπιστώσεις αυτές θα πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπ' όψιν για τη διαμόρφωση επενδυτικών στρατηγικών και την προστασία των επενδυτών από πιθανές απρόβλεπτες ψυχολογικές επιδράσεις στην αγορά.

Βιβλιογραφία

- BenSaïda, A., Jlassi, M., & Litimi, H. (2015). "Volume-herding interaction in the American market". *American Journal of Finance and Accounting* 4(1): 50-69.
- Bikhchandani, S. & Sharma, S. (2001). "Herd behaviour in financial markets". *IMF Staff Papers* 47: 279-310.
- Caporale, G.M., Economou, F., & Philippas, N. (2008). "Herd Behaviour in Extreme Market Conditions: Evidence from the Athens Stock Exchange". *Economics Bulletin* 7(17): 1-13.
- Chang, E.C., Cheng, J.W., & Khorana, A. (2000). "An examination of herd behavior in equity markets: an international perspective". *Journal of Banking and Finance* 24: 1651-1679.
- Chen, T. (2013). "Do Investors Herd in Global Stock Markets?". *Journal of Behavioral Finance* 14(3): 230-239.
- Chiang, T. C. & Zheng, D. (2010). "An empirical analysis of herd behavior in global stock markets". *Journal of Banking & Finance* 34(8): 1911-1921.
- Chiang, T.C., Li, J., & Tan, L. (2010). "Empirical investigation of herding behavior in Chinese stock markets: evidence from quantile regression analysis". *Global Finance Journal* 21: 111-124.
- Christie, W.G. & Huang, R.D. (1995). "Following the pied piper: do individual returns herd around the market?". *Financial Analysts Journal* 51: 31-37.
- Chung, S.L., Hung, C.H., & Yeh, C.Y. (2012). "When does investor sentiment predict stock returns?". *Journal of Empirical Finance* 19(2): 217-240.
- Cooper, M.J., Gutierrez, R.C., & Hameed, A. (2004). "Market states and momentum". *The Journal of Finance* 59(3): 1345-1365.
- Devenow, A. & Welch, I. (1996). "Rational herding in financial economics". *European Economic Review* 40(3): 603-615.
- Economou, F., Gavriilidis, K., Goyal, A., & Kallinterakis, V. (2015a). "Herding dynamics in exchange groups: Evidence from Euronext". *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 34: 228-244.
- Economou, F., Gavriilidis, K., Kallinterakis, V., & Yordanov, N. (2015b). "Do fund managers herd in frontier markets - and why?". *International Review of Financial Analysis* 40: 76-87.
- Economou, F., Kostakis, A., & Philippas, N. (2011). "Cross-country effects in herding behavior: evidence from four south European markets". *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money* 21(3): 443-460.

- Erb, H. P., Hilton, D. J., Bohner, G., & Roffey, L. (2015). "The minority decision—A risky choice". *Journal of Experimental Social Psychology* 57: 43-50.
- Galariotis, E.C., Rong, W., & Spyrou, S.I. (2015). "Herding on fundamental information: A comparative study". *Journal of Banking & Finance* 50: 589-598.
- Gavriilidis, K., Kallinterakis, V., & Leite Ferreira, M.P. (2013). "Institutional industry herding: Intentional or spurious?". *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money* 26: 192-214.
- Gleason, K.C., Mathur, I., & Peterson, M.A. (2004). "Analysis of intraday herding behavior among the sector ETFs". *Journal of Empirical Finance* 11(5): 681-694.
- Hirshleifer, D. & Teoh, S.H. (2003). "Herd behaviour and cascading in capital markets: A review and synthesis". *European Financial Management* 9(1): 25-66.
- Hudson, Y. & Green, C.J. (2015). "Is investor sentiment contagious? International sentiment and UK equity returns". *Journal of Behavioral and Experimental Finance* 5: 46-59.
- Hwang, S. & Salmon, M. (2004). "Market stress and herding". *Journal of Empirical Finance* 11: 585-616.
- Kallinterakis, V. & Kratunova, T. (2007). "Does Thin Trading Impact Upon the Measurement of Herding? Evidence from Bulgaria". *Ekonomia* 10: 42-65.
- Kallinterakis, V. & Lodetti, M. (2009). "Nonlinearities, Herd Behaviour and Market Illiquidity: Evidence from Montenegro". *Economic Analysis* 42(3-4): 7-17.
- Keynes, J.M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Macmillan Publications, London.
- Lakonishok, J., Shleifer, A., & Vishny, R. W. (1992). "The impact of institutional trading on stock prices". *Journal of Financial Economics* 32(1): 23-43.
- Mobarek, A., Mollah, S., & Keasey, K. (2014). "A cross-country analysis of herd behavior in Europe". *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money* 32, 107-127.
- Οικονόμου, Φ. (2014). «Δείκτες "φόβου": τα βαρόμετρα της παγκόσμιας επενδυτικής ψυχολογίας – η διεθνής εμπειρία». *Ελληνική Οικονομία*, ΚΕΠΕ, 4: 27-32.
- Scharfstein, D. & Stein, J. (1990). "Herd Behaviour and Investment", *The American Economic Review* 80(3): 465-479.
- Sias, R.W. (2004). "Institutional herding". *Review of Financial Studies* 17: 165-206.
- Spyrou, S. (2013). "Herding in financial markets: a review of the literature". *Review of Behavioral Finance* 5(2): 175-194.
- Tan, L., Chiang, T.C., Mason, J.R., & Nelling, E. (2008). "Herding behavior in Chinese stock markets: An examination of A and B shares". *Pacific-Basin Finance Journal* 16(1): 61-77.
- Wermers, R. (1999). "Mutual fund herding and the impact on stock prices". *The Journal of Finance* 54: 581-622.
- Yao, J., Ma, C., & He, W.P. (2014). "Investor herding behaviour of Chinese stock market". *International Review of Economics & Finance* 29: 12-29.

ΜΕΛΕΤΗ 76: **Ανάλυση του ελληνικού εξωτερικού εμπορίου: κλαδική ανάλυση, συγκριτικά πλεονεκτήματα, εξαγωγές και οικονομική ανάπτυξη, 2000-2014** (ISBN 978-960-341-112-3)

Ιωάννα Κωνσταντακοπούλου

Η συγκεκριμένη μελέτη διερευνά το εξωτερικό εμπόριο της ελληνικής οικονομίας, εντοπίζει τους κλάδους ή τα προϊόντα με ισχυρά συγκριτικά πλεονεκτήματα καθώς και τους δυναμικά εξελισσόμενους εξαγωγικούς κλάδους και, τέλος, εξετάζει τη σχέση μεταξύ εξαγωγών και οικονομικής μεγέθυνσης.

Η διάρθρωση της μελέτης έχει ως ακολούθως: Στο Κεφάλαιο 2 γίνεται μια περιγραφική ανάλυση της εξέλιξης του Ισοζυγίου Τρεχουσών Συναλλαγών και των συνιστωσών που το συνθέτουν, όπως είναι το Εμπορικό Ισοζύγιο, το Ισοζύγιο Υπηρεσιών, το Ισοζύγιο Εισοδημάτων και το Ισοζύγιο Τρεχουσών Μεταβιβάσεων. Εξετάζονται, επίσης, τα βασικά χαρακτηριστικά τους.

Στο Κεφάλαιο 3 μελετάται η διάρθρωση των εξαγωγικών και εισαγωγικών κλάδων του Εμπορικού Ισοζυγίου. Η εξαγωγική επίδοση και ο βαθμός κάλυψης των εξαγωγών. Εντοπίζονται οι ταχύτατα δυναμικά εξελισσόμενοι εξαγωγικοί κλάδοι ή προϊόντα της ελληνικής οικονομίας. Παράλληλα, περιγράφεται η διαχρονική πορεία των ρυθμών μεταβολής και των μεριδίων των εξαγωγών και εισαγωγών κατά κλάδο. Εξετάζεται η γεωγραφική κατανομή των ελληνικών εισαγωγών και εξαγωγών και πραγματοποιείται μια αναλυτική μελέτη των εμπορευματικών ροών στις διάφορες χώρες καθώς και της σύνθεσης των εξαγωγικών και εισαγωγικών προϊόντων στις διάφορες χώρες. Τα στατιστικά στοιχεία προέρχονται από την ΕΛΣΤΑΤ και χρησιμοποιούμε τους μονοψήφιους, διψήφιους και τριψήφιους κλάδους της Τυποποιημένης Ταξινόμησης Διεθνούς Εμπορίου (ΤΤΔΕ)¹.

Στο Κεφάλαιο 4 διερευνάται η ανταγωνιστικότητα και τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της Ελληνικής Οικονομίας.

Η εμπειρική μεθοδολογία που χρησιμοποιείται για την εξέταση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων και τη μέτρηση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας ενός προϊόντος ή κλάδου, βασίζεται κυρίως στη θεωρία του διεθνούς εμπορίου. Τα στατιστικά δεδομένα προέρχονται από την ΕΛΣΤΑΤ καθώς και από την Comtrade², UN (United Nations). Η ανάλυση γίνεται κατά κλάδο σε επίπεδα διψήφιας και τριψήφιας κατηγοριοποίησης σύμφωνα με την Τυποποιημένη Ταξινόμηση του Διεθνούς Εμπορίου. Για την αξιολόγηση και εκτίμηση των κλάδων ή των προϊόντων που έχουν ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα, χρησιμοποιούμε τους ακόλουθους δείκτες ανταγωνιστικότητας: τον Δείκτη Αποκαλυπτόμενου Συμμετρικού Συγκριτικού Πλεονεκτήματος, τον Δείκτη Συγκριτικού Πλεονεκτήματος Εμπορίου και τον Δείκτη Εξειδίκευσης-Ανταγωνιστικότητας. Η αξιολόγηση των δεικτών ανταγωνιστικότητας που αντανακλούν τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της Ελλάδας πραγματοποιείται αρχικά με τις χώρες της Ευρωζώνης, και σε ένα επόμενο στάδιο με βάση συγκεκριμένες χώρες του δείγματος, οι οποίες έχουν ιδιαίτερη σημασία στη διαμόρφωση του αποτελέσματος του εμπορικού ισοζυγίου. Συγκεκριμένα, το επιλεγμένο δείγμα συντίθεται από τις ΗΠΑ, το Ηνωμένο Βασίλειο, τη Ρωσία, τη Βουλγαρία, τη Ρουμανία, την Πολωνία, την Κύπρο, την Κίνα και την Τουρκία. Τέλος, πραγματοποιείται μια σύγκριση των αποτελεσμάτων των χρονικών περιόδων 1999-2001 (Δημέλη, 2004) και 2000-2014.

Στο Κεφάλαιο 5 γίνεται μια εμπειρική διερεύνηση της σχέσης μεταξύ εξαγωγών και οικονομικής ανάπτυξης. Χρησιμοποιούμε ως δείγμα για την οικονομετρική μελέτη τις οικονομίες της Ευρωζώνης, εστιάζοντας στην ελληνική οικονομία. Αναλυτικότερα, εξετάζεται η ισχύς της υπόθεσης ότι οι εξαγωγές «οδηγούν» την οικονομική ανάπτυξη (Export-led-growth, ELG). Το ερώτημα που θα πρέπει να απαντηθεί μέσα από την ανάλυση είναι εάν η αύξηση των ελληνικών εξαγωγών θα μπορούσε να οδηγήσει σε ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας. Η μεθοδολογία που έχει επιλεγεί είναι η ανάλυση συνολοκλήρωσης και αιτιότητας και τα στατιστικά στοιχεία προέρχονται από την Eurostat και τον ΟΟΣΑ.

Τέλος, στο Κεφάλαιο 6 περιλαμβάνονται τα βασικά συμπεράσματα της μελέτης καθώς και οι προτάσεις αναπτυξιακής οικονομικής πολιτικής.

1. (SITC, Standard International Trade Classification).

2. United Nations Commodity Trade Statistics Database (UN-COMTRADE).

Πρόσφατες Μελέτες και Εκθέσεις που έχουν εκδοθεί από το ΚΕΠΕ

ΜΕΛΕΤΕΣ

- No 75 Τζ. Καβουνίδη, Ι. Χολέζα, *Οι διαδρομές των νέων μεταναστευτικής προέλευσης στην εκπαίδευση και την αγορά εργασίας*. Αθήνα, 2013.
- No 74 Σ. Παπαϊωάννου, *Οικονομική μεγέθυνση στην Ελλάδα: Τάσεις και μεσοπρόθεσμες προοπτικές*. Αθήνα, 2013.
- No 73 Ε. Α. Kaditi, *Analysis of the Greek food supply chain*. Athens, 2012.
- No 72 Θ. Π. Λιανού, Τ. Καβουνίδη, *Μεταναστευτικά ρεύματα στην Ελλάδα κατά τον 20ό αιώνα*. Αθήνα, 2012.
- No 71 Α. Koutroulis, *Finance and economic growth: The case of Greece 1960-2005*. Athens, 2011.
- No 70 Τ. Tsekeris, *Travel consumption and market competition in Greece*. Athens, 2010.
- No 69 Ι. Ρεζίτη, *Η διαδικασία μετακύλισης τιμής στον ελληνικό αγροδιατροφικό τομέα: Η περίπτωση των οπωροκηπευτικών*. Αθήνα, 2010.
- No 68 Κ. Αθανασούλη, *Η επαγγελματική μετάβαση των πτυχιούχων των Φιλοσοφικών Σχολών*. Αθήνα, 2010.
- No 67 Κ. Ευστρατόγλου, *Αξιολόγηση της επαγγελματικής κατάρτισης ανέργων στην Ελλάδα*. Αθήνα, 2009.
- No 66 Ρ. Ι. Κ. Prodromidis, *The spatial distribution of male and female employment and unemployment in Greece*. Athens, 2008.
- No 65 Γ. Παναγόπουλου, *Βασιλεία II: Περιγραφή και Συνέπειες για το Τραπεζικό Σύστημα*. Αθήνα, 2008.
- No 64 Μ. G. Arghyrou, *The effects of the accession of Greece to the EMU: Initial estimates and future prospects*. Athens, 2006.
- No 63 Ρ. Ι. Κ. Prodromidis, *A regional analysis of declared incomes in Greece*. Athens, 2006.
- No 62 Σ. Σπαθή, *Σύγκριση των αεροπορικών και ακτοπλοϊκών μεταφορών στις γραμμές εσωτερικού. Οικονομική εκτίμηση της ζήτησης*. Αθήνα, 2005.
- No 61 Κ. Ν. Κανελλόπουλου σε συνεργασία Π. Παπακωνσταντίνου, *Οικονομικές διαστάσεις της κατάρτισης ενηλίκων*. Αθήνα, 2005.
- No 60 Θ. Τερροβίτη, *Παραγωγή και χρήση των τεχνολογιών της πληροφορίας και των επικοινωνιών στην Ελλάδα: Σημασία και επιπτώσεις*. Αθήνα, 2005.
- No 59 Αν. Λαμπροπούλου, *Η ελληνική γεωργία στο διεθνές ανταγωνιστικό περιβάλλον*. Αθήνα, 2005.
- No 58 Μ. Panopoulou, *Technological change and corporate strategy in the Greek banking industry*. Athens, 2005.
- No 57 Σ. Χανδρινού, σε συνεργασία Κ. Αλτίνογλου και Α. Πεπέ, *Εξέλιξη των ΜΜΕ στη χώρα μας: Εκτίμηση και σύγκριση της αποδοτικότητας και ευελιξίας των ΜΜΕ και των μεγάλων μεταποιητικών παραγωγικών μονάδων*. Αθήνα, 2005.

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

- No 71 *Βαθμός απελευθέρωσης των επαγγελματιών και αναμενόμενες επιπτώσεις*, των Α. Κώτση (συντονίστριας), Ε. Αθανασίου, Ν.Κ. Κανελλόπουλου, Ρ. Καραγιάννη, Σ. Παπαϊωάννου και Ι. Κατσελίδη. Αθήνα, 2015.
- No 70 *The economies of the Western Balkans: Transition, growth and prospects for EU Accession*, R. Panagiotou. Athens, 2012.
- No 69 *Η εξίσωση των ορίων συνταξιοδότησης των γυναικών προς τα αντίστοιχα των ανδρών: Σημασία και επιπτώσεις*, των Λ. Αθανασίου, Φ. Ζερβού, Α. Κώτση. Αθήνα, 2012.
- No 68 *Αεροπορικές μεταφορές και αεροδρόμια στην Ελλάδα: Σύγχρονες εξελίξεις, οικονομική σημασία και αποδοτικότητα*, των Θ. Τσέκερη και Κ. Βογιατζόγλου. Αθήνα, 2011.

- No 67 *Συνθήκες αγοράς και ανταγωνισμός στην ελληνική οικονομία*, Μελετητικής Ομάδας ΚΕΠΕ, επιμέλεια Κ. Κανελλόπουλος. Αθήνα, 2011.
- No 66 *Ξενοδοχεία πολυτελείας στην Ελλάδα: Δυναμική και αναπτυξιακές δυνατότητες*, των Ν. Βαγιονή, Ε. Κασιάτη, Β. Καφούρου. Αθήνα, 2011.
- No 65 *Αγορά εργασίας: Εξελίξεις και αρχές πολιτικής*, των Κ.Ν. Κανελλόπουλου, Κ. Αθανασούλη, Κ. Ευστρατόγλου, Γ. Παναγόπουλου, Π. Παπακωνσταντίνου, Π.Κ. Προδρομίδη. Αθήνα, 2010.
- No 64 *Μισθός, συντάξιμος χρόνος και συνθήκες εργασίας δημόσιου και ιδιωτικού τομέα*, των Κ.Ν. Κανελλόπουλου και Φ. Ζερβού. Αθήνα, 2010.
- No 63 *Μεταφορές και Οικονομία: Συμβολή, τάσεις και προοπτικές στην Ελλάδα με έμφαση στις χερσαίες μεταφορές*, των Θ. Τσέκερη και Αικ. Τσούμα. Αθήνα, 2010.
- No 62 *Η Ελληνική Εμπορική Ναυτιλία*, των Σ. Σπαθή, Σ. Καραγιάννη, Ν. Γεωργικόπουλου. Αθήνα, 2010.
- No 61 *Το κοινωνικό κεφάλαιο στην Ελλάδα*, του Η. Πούπου. Αθήνα, 2010.
- No 60 *Ο αγροτικός τομέας στην Ελλάδα*, των Ε. Καδίτη και Ε. Νίτση. Αθήνα, 2010.
- No 59 *Size, profile and labour market analysis of immigration in Greece*, Κ. Kanellouopoulos, Μ. Gregou and Α. Petralias. Athens, 2009.
- No 58 *Η εξέλιξη και προβληματισμός για την βιωσιμότητα του συνταξιοδοτικού συστήματος*, της Φ. Ζερβού. Αθήνα, 2009.
- No 57 *Οικονομική και δημογραφική βιωσιμότητα του κοινωνικοασφαλιστικού συστήματος*, των Λ. Αθανασίου, Φ. Ζερβού και Α. Κώτση. Αθήνα, 2009.
- No 56 *Πολυμερείς εμπορικές διαπραγματεύσεις: Εμπόριο υπηρεσιών*, του Β. Νότη. Αθήνα, 2008.
- No 55 *FYROM's transition: From Yugoslavia to the European Union?*, R. Panagiotou. Athens, 2008.
- No 54 *Αναπτυξιακή διαδικασία και μακροχρονιότερες εξελίξεις στην οικονομική συμπεριφορά και στις οικονομικές συνθήκες*, του Λ. Αθανασίου. Αθήνα, 2007.
- No 53 *Τουριστική ανάπτυξη στην Ελλάδα και τη Μεσόγειο: Μια συγκριτική ανάλυση*, των Ν. Βαγιονή και Β. Καφούρου. Αθήνα, 2007.
- No 52 *Χρηματοδότηση και ασφάλιση εξαγωγικών πιστώσεων*, του Κλ. Β. Ευστρατόγλου. Αθήνα, 2007.
- No 51 *Ο ενεργειακός τομέας στην Ελλάδα: Τάσεις και προοπτικές*, του Νικηφ. Μανωλά. Αθήνα, 2007.
- No 50 *Ελάχιστο εγγυημένο εισόδημα στην ΕΕ-15 και δυνατότητες εφαρμογής του στην Ελλάδα*, των Αθ. Θ. Μπαλφούσια και Κ. Ν. Κωτσή. Αθήνα, 2007.
- No 49 *Αγροτικό εμπόριο Ελλάδας-Βαλκανικών χωρών: Συγκριτικό πλεονέκτημα και ανταγωνιστικότητα*, του Π. Παρασκευαΐδη. Αθήνα, 2006.
- No 48 *Η επαγγελματική εκπαίδευση στην Ελλάδα: Εξελίξεις και προοπτικές*, του Κ. Κάρμα. Αθήνα, 2006.
- No 47 *Μέθοδοι και στρατηγικές αναδιάρθρωσης και ιδιωτικοποίησης του σιδηροδρόμου και των λιμένων Πειραιώς και Θεσσαλονίκης*, του Δ. Θ. Αθανασακόπουλου. Αθήνα, 2006.
- No 46 *Η ελληνική γεωργία ενώπιον των νέων συνθηκών και θεσμικού πλαισίου*, της Κ. Παχάκη, σε συνεργασία Π. Τονικίδου. Αθήνα, 2006.
- No 45 *Europe and the international economic environment in 2005: Recent developments and outlook*, S. Sava-Balfoussia, E. Athanassiou, S. Karagiannis and A. Tsouma. Athens, 2006.
- No 44 *Ο συστημικός μετασχηματισμός των βαλκανικών χωρών και οι εξελίξεις στις οικονομικές ανταλλαγές με την Ελλάδα*, των Ν. Βαγιονή, Β. Καφούρου και Ε. Παναγιώτου. Αθήνα, 2005.
- No 43 *Εξελίξεις στην αγορά κατοικιών*, της Στ. Χειμωνίτη-Τερροβίτη. Αθήνα, 2005.

Οικονομικές εξελίξεις

